

מגדולי החסידות

מאת

הרב אברהם יצחק ברומברג

הוצאת בית הלל
ירושלים, תשמ"ב

כל הזכויות שמורות

All rights reserved

"בית הלל"

לכטנשטיין את הולדר

רח' שטראוס 36

ירושלים, ת.ד. 5093

Lichtenstein & Holder

36 Strauss St. Jerusalem

P.O.B. 5093, Israel

נדפס בארץ-ישראל

Printed in Israel

מבטלי ספרים ליצוא בע"מ

books export enterprises l.t.d.

מגדולי התורה והחסידות

הרב אליהו גוטמאכר

ה"צדיק מגריידיץ"

מאת

הרב אברהם יצחק ברומברג

הוצאת בית הלל
ירושלים, תשמ"ב

תוכן הענינים :

זכרון נצח ג—ד

הקדמת המחבר ה—י

הגאון והצדיק

ר' אליהו גוטמאכר מגריידיץ

פרק א : תולדותיו

וראשית רבנותו בפלעשען . יא—כג

פרק ב : תקופת גריידיץ כד—סט

פרק ג : הפעולה למען ישוב א"י סט—צט

פרק ד : מלחמתו ברפורמה צט—קכח

פרק ה : ה"צדיק" מגריידיץ —

אחרית ימיו ופטירתו קכט—קנו

פרק ו : משפחתו קנז—קעא

מכתב מאת משה מונטיפיורי . קעא—קעב

תמונות :

הרב גוטמאכר, הרב צבי הירש קאלישר, הרב ר'

יוסף יאסקע שפירא, הרב זאב וואלף קלויזנר,

ור' אברהם מאטיאס, ראש קהלת קאשמין.

זכרון נצח

ספרי זה על „הצדיק מגריידיץ“ אני מקדיש לזכרו של ידידי.
המנוח ר' יעקב פיינגולד ז"ל מ„בני עליה“ בורשה היהודית
ומחסידי גור. תלמיד חכם, בעל מדות, עדין נפש וטוב לב.
כל ימיו עסק במסחר, עמד במשרדו ברחוב חלודנה כשותף
בבית חרושת לסיגרים וסיגריות, בסביבה נוצרית, לשון
הפולנית הצחה שגורה בפיו, בה דיבר עם קוניו הלא־יהודים.
בעל הדרת פנים עטורים זקן ארוך יורד על מדותיו ולראשו
הכובע היהודי הפולני. בערבים ניצל את „הגזרה“ של הגוים
לסגור את החנויות בשעה שבע, ואחרי שעה זו ניער את חצנו
מכל עסקיו והסוחר נהפך לאיש אחר לגמרי, מעמיק בדף גמרא
עם „הראשונים“. היה מ„הלומדים“ הקבועים בביהמ"ד של
חסידי גור ברחוב הברזל. הרעיון שיהודי בלי גמרא הוא רק
„חצי יהודי“ היה מושרש בקרבנו. כל ימיו היה רודף צדקה
וחסד, תמך בקרובים ורחוקים, ניהל בית פתוח לרוחה וקיבל
כל אדם בסבר פנים יפות. במעשה צדקה היה מיוחד במינו.
מכל הכנסה שלו הפריש מעשר וחילק בסתר. את מדותיו
הטובות הוריש לבניו ולבנותיו. לקח כחתן לבתו הצעירה
מרת לאה תחי' את אחי ר' פנחס ז"ל, שספג לקרבו תורה
ויראת שמים בבית אבינו ז"ל ר' נתקע ברומברג, ומנעוריו
היה קשור לדף גמרא בכל נימי נפשו, וגם בעלותו ארצה
בשנת תרצ"ג בתנאים הקשים של עבודתו לא עבר עליו יום
שלא למד את שיעוריו הקבועים. בנו של ר' יעקב פיינגולד ז"ל

ר' נפתלי נ"י, המנהל הכללי בבנק המזרחי בארץ, ממשיך
בדרכי אביו ומשתתף בקביעות בשעוריו של העו"ד ש. ב.
קוטובסקי שחור נ"י, בתל-אביב. ר' יעקב פיינגולד ז"ל הלך
לעולמו בדמי ימיו בהיותו בן חמשים ושנים שנה בי"ט כסלו
תרפ"ט. זכרו הטוב ישאר לנצח בין בני המשפחה וידידיה.

א. י. ברומברג

ה ק ד מ ה

בספרי זה הכ"ד בסדרה "מגדולי התורה והחסידות", אני משתדל לתאר אחד מגדולי התורה מלפני מאה שנה, שהיה ממבשרי הציונות הדתית, הגאון הצדיק ר' אליהו גוטמאכר מגריידיץ, יליד עיירה קטנה במחוז פוזנא. בנעוריו למד בישיבות שונות וביחוד שבע שנים בישיבת פוזנא אצל מורו ורבו הגאון ר' עקיבא איגר. לאחר מכן שימש יותר מחמישים שנה כרב בשתי קהלות במחוז פוזנא. מתחילה בקהלת פלעשען—משנת תקפ"ב עד ת"ר; ואח"כ בקהלת גריידיץ—משנת תר"א עד יום פטירתו כ"ד תשרי תרל"ה. באוצר כתביו של הרב גוטמאכר, הנמצא בחלקו באוניברסיטה העברית בירושלים ובחלקו במוסד הרב קוק, ישנם מכתבים רבים שנכתבו ונשלחו אל הרב גוטמאכר מאנשים שונים אשר פנו אליו בשאלות ובקשות בענינים ציבוריים וגם בענינים אישיים. ממכתבים אלה ניתן ללמוד הרבה על המצב החברתי, הכלכלי והרוחני, ביחוד בקהלות שבמחוז פוזנא, וגם בקהלות רחוקות כמו באמריקה ועוד, על עסקיהם ופרנסותיהם של היהודים שם, על שאלותיהם ולבטיהם ועל ההוי היהודי בתקופה ההיא. הרב גוטמאכר היה להם כאורים ותומים לפתור את כל בעיותיהם, ליישב סכסוכים ולישר הידורים. הוא היה העסקן בצרכי ציבור באמונה וכאב רחמן ונאמן התיחס לכל מי שפנה אליו. בשנותיו האחרונות בגריידיץ נתפרסם כ"צדיק" ו"פועל ישועות", ואלפי אנשים בעיקר מפולין ורוסיה נסעו אליו לבקש ממנו עצה ותושיה למחלותיהם ומכאוביהם, מכאובי גוף ומכאובי נפש. אלפי "פתקאות" שנתנו ל"הצדיק מגריידיץ" (כך קראו אותו) נשארו באוצר ארכיונו, כי שמר הרב גוטמאכר על כל מכתב ועל כל "פתק" שהגיע לידו. המכתבים

ו"הפתקאות" כתובים רובם או בחלקם עברית וחלקם גרמנית בכתב עברי ומקצתם בכתב גרמני. במכתביהם פונים כולם אליו ביראת כבוד "משתתחים מרחוק לפני הדרת קדשו" ומבקשים ש"ימחול ויענה תשובה מהירה כי הדבר נחוץ מאד". מפליא הדבר כיצד הקיף הרב גוטמאכר עניני הציבור והכלל לא רק בעירו גריידיץ אלא בכל הסביבה. היו ענינים מסובכים בקהלות השונות, מחלוקת ומריבות כנהוג בעיירות הקטנות, שגאה קנאה ותחרות בגלל רב או שוחט או מלמד או חזן וכדומה, וכל הענינים הללו הובאו לפני הרב גוטמאכר והוא היה שופט ודן ומיעץ ומישב את ההדורים, והכל נשמעו לו כאילו היה הרב הראשי הממונה על כל הקהלות. מקום מושבו היה בגריידיץ אבל מצודתו פרושה על רוב הקהלות במחוזו. ולא רק בעניני ציבור פנו אליו מקרוב ומרחוק, אלא גם בענינים אישיים פרטיים לגמרי.

הרב גוטמאכר, כתלמידו של הגאון המפורסם ר' עקיבא איגר מפוזנא, היה גם משיב להלכה לרבנים שונים שפנו אליו. הוא היה קשור לרבו זה כל ימי חייו, והעריצו מאד. באחת מתשובותיו כותב הוא אל הרב קאלישר: "הלא ידוע לך ידידי נ"י שאנחנו מתיחסים לרבינו זצוק"ל כמו לספר תורה". כל פסקיו של רבו היו קדושים בעיניו שאין להרהר אחריהם. וכך כותב הוא עליו: "אבל ברבינו החסיד מו"ה עקיבא זצוק"ל היה לו המופת הן במכתב שהיה בינינו והן בפה, אשר כמה פעמים הודה לי ועוד כל כך היה מתאמץ וחזר בדבריו ב' וג' פעמים "כן הוא", "כן הוא", "בודאי כן הוא" — כך אמר בלשונו ובדיבורו הקדוש. והלא ידענו שלא היה דרך החסיד בחייו להיות מנצח ולהעמיד על דבריו רק רוצה בקיום התורה, ואף אם נער קטן אמר לו ענין אמיתי הודה לדבריו". הרבה פעמים מצטט הרב גוטמאכר ביראת הכבוד את "דעת רבו הגאון החסיד ר' עקיבא" בתשובותיו, ולפי שיטתו הוא מכריע בשאלה שבאה לפניו. גם בחידושיו של הרב גוטמאכר על הש"ס שנדפסו בש"ס ווילנא במסכתות ברכות ושבת הוא מזכיר "שו"ת ר' עקיבא

איגר", וגם בחידושו על משניות מזכיר את "תוספות ר' עקיבא איגר" על משניות כמעט בכל דף.

העובדה שהרב גוטמאכר נעשה ל"צדיק" בסוף ימיו, גם היא בהשפעת רבו הגאון והחסיד ר' עקיבא. עוד בהיותו כתלמיד בישיבת פוזנא מצא ר' אליהו ספר "הזהרה", עם הערות כתובות על הגליון מאת רבו ר' עקיבא. מאז החתיל ר' אליהו להתעניין גם בספרי קבלה ולהתנהג בקדושה וטהרה, ובשנים האחרונות לימי חייו נתפרסם כ"הצדיק מגריידיץ". תלמידיו השתדלו לרכוש עבורו ספרי "קבלה" עתיקים ושלחו לו.

*

בעבודתו הציונית סלל לו ר' אליהו דרך מיוחדת משלו. עוד לפני שנעשה "נשיא ארץ ישראל" בשנת תרס"ו, השמיע את הסיסמה: "בעזונותינו הרבים טועים רבים בחשבם שיהיו יושבים בחברת השעשועים כל אחד כפי דרכו בביתו ופתאום יפתחו שערי הרחמים ויעשו מופתים בשמים ובארץ וכל יעודי הנביאים יתקמו ויקראו אותם ממקום שבתם. אבל לא כן הוא וכו'. אך אני אומר עוד, שהעסק בעצם ישוב ארץ הקדושה, לעשות התחלה להוציא קרקע מתרדמתה ביד הערביים ולקיים בה מצוות האפשרויות בזמן הזה, ושתתן פריה לעם ישראל וכו', שלא ינחזו ולא ישקוטו מלהלהיב הלבבות לענין הישוב, שהוא יתד בל ימוט לגאולה השלמה, לקנות שדה בכסף בא"י, להושיב עניי עמנו, להתפרנס מתבואת הארץ". ביחד עם הרב קאלישר החלו להסביר את ערך עבודת האדמה בשביל "ישוב ארץ ישראל" והם היו הראשונים שעזרו ליסד את "מקוה ישראל" וגם את "פתח תקוה". אצל הרב גוטמאכר עמדה על שולחנו קופסה וכל הבאים אליו עם ה"פתקאות" לשאול בעצתו, כשרצו לתת "פדיון נפש", היה ר' אליהו מצביע על הקופסה המיועדת לאסוף כסף בשביל יסוד המושבה "פתח תקוה" *.

*

בראש וראשונה עלי להודות להנהלת המדור לכ"י בספריה הלאומית האוניברסיטאית בירושלים, ולמוסד הרב קוק, שפתחו לפני את אוצר כתבי-היד של הרב גוטמאכר הנמצא ברשותם, שממנו שאבתי את רוב החומר למונוגרפיה הזאת. והנני מכיר טובה להספרן ר' ש. י. חסידא נ"י ממוסד הרב קוק, שהעירני על שתי תשובות של הרב גוטמאכר שנדפסו בסוף הספר "זכרון שלמה" מאת הרב שלמה ביגלאיין, פיעטרקוב תרצ"ג.

הנני אסיר תודה לידידי הרב ר' רפאל רייכמן שליט"א, שהעיר את תשומת לבי לכת"י "אדרת אליהו" שו"ת של הרב גוטמאכר על כל ארבעת חלקי שולחן ערוך. וישר כחו של ידידי הגאון הדיין ר' אברהם שפירא שליט"א, שנענה לבקשתי והואיל לעבור על הרבה תשובות מכת"י "אדרת אליהו" וחווה את דעתו שהן יקר המציאות בעולם הרבני ומן הראוי לפרסם אותן. תשובות אלו הן אוצר יקר, אבל מונחות כאבן שאין לה הופכין מזה כמאה שנה, ומן הראוי שימצא מוסד או איש אשר יקח על עצמו לגאול אוצר זה מאלמוניותו. וכן חן לידידי מר יוסף תירוש נ"י, שעבר על פרקי חיבורי זה והעיר את הערותיו. וכל מי שעזר לי — כולם יעמדו על הברכה.

ואחרון אחרון הנני חייב הכרת טובה לזוגתי הרבנית מרת בת י' תחי', בת הרב ר' ישראל דב הכהן ז"ל, שהיתה לי לעזר באיסוף החומר, בעריכתו, בלשושו וסגנונו, ולא רק בספר זה, אלא בכל הספרים שהוצאתי עד כה. ויכולני לומר כדברי רבי עקיבא לתלמידיו: "שלי ושלכם — שלה היא".

ורואה אני חובה לעצמי להזכיר כאן את חותני הרב ר' ישראל-דב הכהן שנפטר בד' אדר"ב תש"ח בעיצומה של מלחמת השחרור, על הרה"כרמל, מקום שם שימש ברבנות במשך 16 שנה מאז עלותו ארצה בתרצ"ב. לפני כן היה רב ברוסיה, תחילה בעיירה בוגוסלבישקי פלך קובנה, ומשנת תר"ע (1910) במושבה היהודית סאגידאק, פלך

חרסון בדרום אוקראינה. בתרצ"ב עלה ארצה עפ"י השתדלותו של מרן הרב קוק זצ"ל ונתמנה בהמלצתו להיות הרב הראשון בקהלה הצעירה שעל הר-הכרמל. היה יליד ינובה, שליד פינסק. בנעוריו למד בישיבת סלובודקה שבקובנה, ואחר כך בנאוואהראדאק אצל ר' יוזל. באחרונה, במשטר הסובייטי, דבק בחסידות חב"ד והיה ממקורביו ואנשי סודו של האדמו"ר המנוח ר' יוסף יצחק זצ"ל בלנינגרד. יהי זכרו ברוך.

המחבר

אדר תשכ"ט, ירושלים השלמה תובב"א.

הגאון והצדיק ר' אליהו גוטמאכר מגריידיץ

נולד י"א מנחם-אב תקנ"ו

נפטר כ"ד תשרי תרל"ה

פרק א

תולדותיו וראשית רבנותו בפלעשעון

ר' אליהו נולד לאביו ר' שלמה ולאמו מרת רחל, בעיר בארעק מחוז פוזנא, בי"א מנחם-אב בשנת תקנ"ו. פוזנא והמחוז היו אז בשלטונה של פולין. כמנהג הימים ההם למד הילד תחלה ב"חדר" ואחר כך בישיבה. מתחלה למד בעירו, ואח"כ כשגדל, גלה למקום תורה, לישיבה שבקהלת ראביץ שבשלזיה. בישיבה זו שהה עד שנת תקע"ה. בשנת תקע"ה הגיע לפוזנא הגאון ר' עקיבא איגר, שנתמנה שם כרב, ופתח ישיבה לבחורים. ר' אליהו היה אחד הבחורים הראשונים, שבאו ללמוד בישיבתו של ר' עקיבא איגר. בן תשע עשרה היה אז. הגאון קרב את הבחור "העילוי", שהצטיין בחריפותו ושנינותו. כאן התחיל לרשום לעצמו את חידושיו ופלפוליו. בהיותו כבן עשרים, בערך, בא בברית הנשואין עם בת גילו מרת טויבא. אחרי הנשואין הוסיף ללמוד בישיבת ר' עקיבא איגר בהתמדה רבה, ונעשה בקיא וחרף בש"ס ופוסקים. מטבעו היה מתבודד

ולמד בפרישות. בין הספרים בישיבה מצא ר' אליהו את ספר "הזהר" עם הערותיו של ר' עקיבא איגר בשולי הגליון¹. הוא התחיל לעסוק בקבלה, ובהשפעת ספרי הקבלה התקרב לתנועת החסידות².

מנעוריו רבה היתה אהבתו לתורה, ובה דבק בכל לבו ונפשו. כאן, בפוזנא, הרוה את צמאנו הגדול. מורו ורבו, הגאון מפוזנא, הכיר בו את גודל מסירותו לתורה. פעם בשמחת תורה רקד ר' אליהו עם ספר התורה עד לאבוד החושים, וכאשר נבהלו העומדים סביבו אמר להם ר' עקיבא: "אל תבהלו, התורה מרקדת בקרבו ובאהבתה ישגה תמיד". כך מסופר בשם הצדיק ר' יהודה לייב אייגר מלובלין, נכדו של ר' עקיבא איגר (פתח דבר לשו"ת ר' עקיבא איגר

1. עיין גליון הש"ס לר' עקיבא אייגר שבת נה, ב, שמציין ל"זהר" הקדוש.

2. רעיון חסידי של ר' עקיבא אייגר מביא נכדו ר' אריה לייב אייגר האדמו"ר מלובלין, בנו של ר' שלמה אייגר, ששמע מפי סבו על מאמר חז"ל "עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד אחד מראה באצבעו שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלקינו זה קוינו לו וגו'" (תענית לא). וזו לשונו של ר' עקיבא אייגר, כפי שמסר נכדו הנ"ל: "סעולם הזה עובד כל צדיק וצדיק את השם ית' בדרכו שלו ולא כדרך צדיק זה דרכו של צדיק זה. אך לעתיד יתגלה כי כל אלה הדרכים אחד הם וכולם כאחד סובבים והולכים על קוטב נקודה אחת. וזהו שאמרו עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, דהיינו, שכולם יסתובבו במעגל סביב נקודה אחת שהיא האמת" (תורת אמת לר' לייב'לה אייגר ח"ב, קא).

הוצאת שטערן עמ' כ). שבע שנים תמימות למד ר' אליהו בישיבה בפוזנא, וקבל "סמיכה" לשמש ברבנות מרבו ר' עקיבא איגר.

בשנת תקע"ח נולד לו בנו בכורו ר' צבי, וצרכי המשפחה גדלו. ר' אליהו נאלץ לחפש לו מקום רבנות. רבנותו הראשונה היתה בפלעשען, עיירה קטנה במחוז פוזנא. בה נתקבל כרב על פי המלצתו והשתדלותו של מורו ורבו ר' עקיבא איגר בשנת תקפ"ב. כאן הקדיש ר' אליהו ימיו ולילותיו לתורה, יסד בה ישיבה גדולה ובה למדו ארבע מאות תלמידים, אותם בקש לחנך ברוחו וברוח רבו ר' עקיבא איגר, כדי להקים דור של למדנים מהורי נפש ובעלי-מוסר. וכשקרה שתלמיד סר מן הדרך רשם בפנקסו ותלה את האשמה בו בעצמו. חלק ממשכורתו היה מחלק לעניים, תמך באלמנות ויתומים, ובעצמו חי בצמצום. פנקס-יומן היה לו, ובו נהג לרשום יום-יום את מעשיו, והיה מסיים בדברי תוכחה לעצמו, כדי שלא תזוח דעתו עליו. את רבנותו ניהל על מבועי התורה והשלום. כאן ישב בכבוד רב והכל חבבוהו והעריצוהו, כי היה כאב רחמן לאנשי קהלתו ולתלמידי ישיבתו. שמו יצא לתהלה בכל הסביבה כרב גאון וצדיק וכראש ישיבה נערץ.

בכל הקהלות הסמוכות היו לו מעריצים וידידים, אשר בקשו את קרבתו וגם השתדלו למשוך אותו אליהם לשמש רב בקהלתם.

הצעה כזאת באה אליו בשנת תקפ"ט מקהלת קאשמין (מחוז פוזנא) לאחר שהרב דשם עזב את המקום ועבר

לקהלת שלאנק. אבל נמצא אחר שטען לכסא־רבנות בקאשמין. רוב אנשי הקהלה מאנו לבחור בו ובחרו בר' אליהו גוטמאכר אב"ד פלעשען. קמה מחלוקת בקאשמין בין הצדדים, וכפי הנראה פנו שני הצדדים אל הגאון ר' עקיבא איגר, אב"ד פוזנא, שיכריע ביניהם.

בארכיון נמצא רק מכתבם של מצדדי הרב גוטמאכר, אבל אין התשובה עליו. ממכתב זה רואים, שעל הודעתם הראשונה, כי אינם רוצים במועמד האחר לא השיב הגאון מפוזנא, ולכן פנו אליו בשניה, ושוב הם מודיעים לו, שבחרו בהרב גוטמאכר ומפצירים בו, שיתערב בענין ויכתוב אל המועמד האחר, כי ימשך את ידו מהמחלוקת ולא יחרחר ריב ומדון בקהלה נגד הרב גוטמאכר, שהרוב בחר בו. וגם אל אנשי הקהלה התומכים במועמד האחר יכתוב וישיא להם עצה לקבל את הרב גוטמאכר, והם ודאי ששמעו לו ויקבלו את דעתו.

במכתב זה נאמרו הנימוקים שהכריעו את הרוב לבחור בהרב גוטמאכר. וכך הם כותבים אל הר' עקיבא איגר: "...נבחרה לנו איש שישב על כסא ההוראה פה קהלתנו, איש אשר ימצא חן בעיני אלהים ואדם, ואשר ביכלתו להעמיד ולהחזיק יראתנו על מכונו כמקדם. ועתה בחרנו וקבלנו לאב"ד פה קהלתנו הרב המאוה"ג חריף ושנון אב"ד דפלעשוי מוהר"ר אלי' נ"י". ומוסיפים: "בלתי ספק גם כבוד הרב הגאון, נ"י, יגיד על תכונתו ומכיר את ערכו הגדול, ובעזה"י איש כמוהו יחזיק אותנו... להיות לנו רועה נאמן כמלפנים וכמקדם בכל הענינים הן בלימוד או

בדרוש להגדיל תורה ולהאדירה. כלנו קימנו וקבלנו ברצון טוב ובנפש חפצה.

המכתב מכיל בסופו רשימת שמות הבוחרים בהרב גוטמכר, לעת-עתה שלשים ושלש חתימות, שנאספו על רגל אחת, אבל כותב המכתב מציין שיבואו "חתומים עוד כהנה וכהנה".

כיצד הכריע הגאון מפוזנא לא נדע.

העתק מהמכתב מקהלת קאשמין עם חתימות הבוחרים נשלח גם אל הרב גוטמאכר באופן דחוף ע"י שליח מיוחד, וזרוזוהו שגם הוא יפנה מיד בענין זה באגרת שלו "אשר יכתב בחכמתו להרב הגאון דפוזנא ולשלח ע"י שליח מיוחד". ספק אם ביקש הרב גוטמאכר מהגאון מפוזנא להכריע את הכף לטובתו ולאשר את בחירתו לאב"ד בקאשמין. נקל להבין, כי לא איש כרב גוטמאכר, שהיה אוהב שלום ואוהב הבריות, יכניס את עצמו למקום מחלוקת. ויש לשער, שגם אנשי קהלתו בפלעשען לא נתנו לו לעזוב אותם. הוא נשאר בפלעשען.

כאן בפלעשען גדלה משפחתו. גולדו לו רוב בניו ובנותיו. ואף שפרנסתו היתה בצמצום, כי הקהלה לא היתה מן העשירות, הסתפק במועט. וכך ישב שם קרוב לעשרים שנה בשלום ובשלוח, עד שנתבקש בשנת תר"א לשבת על כסא ההוראה בגרידיץ.

בהיותו בפלעשען עמד בקשרי מכתבים עם גדולי דורה וביחוד עם רבנו ר' עקיבא איגר אב"ד פוזנא (נפטר בתקצ"ח). הגאון ר' עקיבא איגר העריך מאד את תלמידו זה ובשנת

תקפ"ה הוא כותב אליו בענין מילה שלא בזמנה ופונה אליו בתארים אלה: "שלום וברכה וכל טוב לכבוד ידידי אוהב נפשי הרב הגדול החרוץ ושנון, זית רענן מו"ה אליהו" (תלפיות, ניו יארק תש"ה—תש"ו). בשו"ת ר' עקיבא איגר (מהדורא תניינא, וינה תרמ"ט) ישנן שתי תשובות שכתב ר' עקיבא אליו לפלעשען: "להרב ר' אליהו נ"י, אב"ד דק"ק פלעשא" (סימנים לו, מו). בשו"ת "אדרת אליהו" מאת ר' אליהו גוטמכר הנמצאות בכתב יד באוניברסיטה בירושלים נמצאת תשובה, שכתב ר' אליהו בשנת תקפ"ה למורו "הגאון הגדול המפורסם רשכבה"ג צדיק יסוד עולם מו"ה עקיבא אב"ד ור"מ בפוזנא".

ישנה גם תשובה שכתב ר' אליהו מיום כ"ו סיון תקפ"ד מפלעשען אל אב"ד קאליש ופונה אליו: "ברכתי תעלה לראש מסביר פנים בהלכה ה"ה הרב הגאון המפורסם בוצינא קדישא נר ימיני עמוד העולם פטיש החזק כבוד הגאב"ד ור"מ דק"ק קאליש". אב"ד קאליש היה אז ר' משה אפרים אשכנזי, דור חמישי אחרי ה"חכם צבי", ומתלמידיו של הצדיק ר' משה לייב מססוב³, והיה אחד הגדולים הנסתרים. כל גאוני דורו החשיבוהו מאד ועמדו עמו במו"מ של הלכה⁴. הוא היה אב"ד בקאליש בעשר שנות חייו

3. ויש אומרים שהיה גם מחסידיו של "היהודי הקדוש" מפשיסחא. וגם הוא עצמו התנהג בחסידות מופלגת.

4. על פי השתדלותו של מרן ה"חות דעת" מליסא נתקבל כאב"ד בקהלת קאליש (תולדות יהודי קאליש, מאת ישראל דוד בית-הלוי, עמ' 160).

האחרונות, משנת תקפ"א — עד יום פטירתו בי"ז תמוז תקצ"א.

אל אב"ד קאליש הנ"ל כותב הרב גוטמאכר, וזו לשונו: "כבר קותה נפשי שיאיר עלי ממאור תורתו והרבה פעמים היה לי ויכוח ופלפול גדול עם הגאונים המפורסמים במדינתנו, וברוב עם הרב הגאון המפורסם אב"ד דק"ק פוזנא שיחי' וכו' ואדון לפניו כתלמיד לפני הרב, תורה היא וללמוד אני צריך". ולהלן הוא מביא את השאלה שבאה לפניו: "פנוי אחד כינס אשה פה בחזקת בתולה וקרוב אחר הנשואין נודע שהרתה לזנונים מקדם הנשואין וילדה בת מאיש אחר לא נודע ממי וכו' לא רצתה להודות מי היה. ובא הבעל לשאול מה משפטה, והעיקר אצלו שרצה לגרשה והיא אינה מרוצית לזה. ואת זה נראה שבאם יהיה היתר שידור עמה אז אפשר שיתרצה שלא לגרשה".

ושוב פלפול בשאלה ותשובה עם האב"ד קאליש: "ונשלח להגאון האב"ד פוזנען (ר' עקיבא איגר) ע"ד השאלה בכפר שדרים שני בעלי בתים ובבית אחד היה חתן וכלה ביחד מעת שנעשה השידוך יותר משנה. ונתעברה הכלה ואמרה כי מהחתן נתעברה וגם הוא אמר כן שבא עליה כמה פעמים ודבריהם היו מכוון וכו' והיה הכל מוכן להחתונה כי לא ידעו שיש בענין כזה שום ספק. ונודע לי הדבר וצויתי להמתין עד שיבורר להיתר על פי דין, כי החתן הוא כהן וכו', ויצאתי להיתר מצד ה' טעמים וכו' " — כותב הרב גוטמאכר.

וכן נמצאת שאלה אליו מי"ב מנחם-אב תקצ"ח מטשער-

ניקאו: "כבוד הרב הגדול מו"ה אליהו אב"ד דק"ק פלעשנא" וחותם "הקטן יעקב".

מתקופת פלעשען לא נשארו הרבה שו"ת. הבאתי כמעט כל מה שמצאתי. ישנן שאלות שאין בהן לא שם המקום ולא התאריך, וגם שמות האנשים, שאליהם נשלחו התשובות. אינם ידועים או בלתי מפורסמים.

סמוך לימים הנוראים של שנת תקצ"א פרצה מגפת החולי-רע בכל מחוז פוזנא, וגם על פלעשען לא פסחה. הרב גוטמאכר פנה אז במכתב אל מורו ורבו ר' עקיבא איגר, אב"ד פוזנא, בשאלה כיצד להתגונן בפני התפשטות המחלה וכיצד לנהוג בתפלות בציבור בבית הכנסת, בשעה שקהל רב מתאסף לתפלה, והמקום צר. ר' עקיבא איגר משיב לו באגרת מיום ב' נצבים תקצ"א. לאחר התארים הגדולים שהוא מכתיר אותו בהם, כגון: "ידיד נפשי ומחמד לבבי, הרב המופלג, חריף ובקי, חרוץ ושנון, זית רענן, כקש"ת מהו' אלי' נ"י אב"ד ור"מ דק"ק פלעשען", הוא כותב: "מכתבו הגיעני בענין תפלה בבית-הכנסת. לדעתי זה אמת, שהקבוץ במקום צר אינו נכון. אבל אפשר להתפלל כתות כתות ובכל פעם במתי מעט, ערך ט"ו אנשים. ויתחילו כאור הבוקר ואחריהם כת אחרת". והוא נותן לו עצות והוראות. ראשית לחלק את כל הציבור לקבוצות קטנות ולקבע מי ומי בקבוצה, ובאיזה זמן יבא לבית-הכנסת לתפלת שחרית, וכן במנחה ובערבית. המתפללים יאמרו אחר התפלה ערב ובקר איזה מזמורי תהלים, אשר יבחר הרב גוטמאכר. ואחרי אמירת תהלים יאמרו את התפלות

אל רחום שמך, עננו, יהי רצון ולהזכיר גם את המלך י"ה וזרעו ושריו וכל שוכני ארצו, ולומר בבקר ובערב אחר פ' התמיד כל נוסח פרשת הקטרת ונוסח ה"רבון" הנדפס במעמדות מיום א' אחר הקטרת.

יש להשגיח שלא ידחקו לבית הכנסת אנשים יותר מהסך הנ"ל (כלומר בערך ט"ו אנשים); וליתר בטחון לפנות אל המגיסטרט (העיריה), ולבקש שיציבו שוטר ליד בית-הכנסת לשמור על הסדר הנ"ל, ולציין בבקשה "שכן נכתב לכם ממני להתנהג כן". ואם יסרבו במגיסטרט, הוא מייעץ לפנות בבקשה זו אל שלטונות המחוז בפוזנא "ובודאי תצליחו אם תזכירו שמי, שהזהרתי אתכם שלא להיות קבוץ גדול בבית-הכנסת במקום צר, ושיעצתי לכם כסדר הנ"ל וגם האזהרה באמירת תהלים ולהתפלל גם על המלך יר"ה".

ועוד הוא מייעץ: "יקובץ מכל נפש, מקטון ועד גדול, ואף עד עובר במעי אמו ששה גדולים פולניים (מטבעות כסף פולני), ומכסף זה יעשה "פדיון-נפש" ואם ירצה לשלח גם לי מזה סך-מה, לעשות פדיון-נפש, אעשה בלא נדר והמעות יחולקו לעניים". ואחרי זה נותן הוראות מפורטות בנוגע ללבוש ולמזונות: "להשמר מאד מצינה, ללבוש מפת-פלאנצל חגור על הבטן, שלא לאכול מאכלים רעים, וביחוד גורקען (מלפפונים), ולמעט באכילת פירות ודגים ושתיית שכר, שלא לאכול על השובע, וטוב לאכול פעמים הרבה ובכל פעם שלא במרובה, להיות נקי, שלא להשהות טינוף ולכלוך בבית, להחליף איזה פעמים בשבוע כתונת נקיה,

שלא לדאוג ולהרחיק כל מיני עצבות, שלא להתהלך בלילה ברחובות העיר. בצהרים כשהחמה זורחת טוב לטייל על פני השדה לשאוף אויר, ולפתוח החלונות בבקר שיבא אויר בחדרים, שלא לצאת מן הבית על ליבא ריקנא, לאכול איזה גרגרים חרדל, ליקח קליפה מן אייכענהאלץ (עץ-אשוח), לשים במים ולרחוץ בזה בבקר פניו וידיה, ולזלף בחדרים איזה פעמים ביום בחמץ חזק מעורב במי ורדים". כה דברי ידידו ואוהבו המברכו בכוח"ט. הק' עקיבא גינז מא"ש (אגרות סופרים, סי' כט).

גם מקהלות אחרות בקשו מהגאון מפוזנא הוראות כיצד להתגונן בפני התפשטות המחלה האיומה. באגרות סופרים ישנה תשובה לרב משה כץ, אבד"ק אנשבאך, מיום ב' כ"ד חשון תקצ"ב, ובה נותן הוראות מדויקות שקיבל כפי הנראה מהרופאים.

בראשית מכתבו מתנצל ר' עקיבא על אשר אחר להשיב: "בל יפלא על שלילת מכתב תשובתי עד כה לכבודכם על מכתבכם אלי בדרישה וחקירה ממני למצא תקונים להגן משליטת החולי קאללערא, שנתפשט בעוונותינו הרבים כמעט בכל מדינה ומדינה ועיר ועיר, ד' ירחם מהרה. תדעו, כי לגודל חלישת כחי ורוב טרדות העצומות אשר עלי, מהגמנע להשיב לכל שואלי בענין הלזה מקרוב ומרחוק. ואחרי שבאתי מעט אל המנוחה אמרתי כן אעשה, אערוך מכתב אחד נוסח תשובתי בקוצר אמרים, ואחרי זה אקבענו בדפוס (שטיין-דרוק) למען אוכל מהר להשיב לשואלי". והוא מוסר את תוכן הכרוז הזה, שהוא עומד להדפיס ולשלחו

לכל שואל. ומספר להלן, שהוראות אלו הנהיג גם בקהלתו פוזנא, ובחר ועדה שתעמוד על המשמר לקיים את כל ההוראות של הרופאים ולעזור מקופתה לעניים שאין ביכלתם לשלם דמי רפואות, וגם לקנות צרכי מזון מתאימים, כי העניים קונים מזון זול וגם המזיק לבריאות מחליש את הגוף וגורם שהמחלה תשתלט עליהם. והוא מזהיר כי "העובר על ציווי הרופאים בסדר ההנהגה הוא חוטא לה' במאד, כי גדול סכנתא מאיסורא, ובפרט במקום סכנה לו ולאחרים שגורם חס ושלום התפשטות החולי בעיר, וגדול עווננו מנשוא". ומסיים: שסדר ההתנהגות שהנהיג בעירו פוזנא והתפלות והצדקה — הם שעמדו שלא גברה המחלה כ"כ בעירנו ב"ה". ובעתון הגרמני *Staats Zeitung*, שיצא בברלין מ־5 בספטמבר שנת 1831 מסופר, שהקיסר וילהלם פרידריך השלישי שלח מכתב תודה להרב מפוזנא על פעולותיו המועילות בין היהודים למניעת התפשטות המגפה. ודאי נהג הרב גוטמאכר לפי ההוראות שקיבל מאת רבו מפוזנא.

בשנת ת"ר נתפנה מקום הרבנות בגריידיץ. אנשי הקהלה פנו אל הרב גוטמאכר, אב"ד פלעשען. משא ומתן ארוך התנהל בין אנשי הקהלה והרב גוטמאכר, כי לא לרצון היה לו לעזוב את קהלתו, שאליה נתקשר במשך כעשרים שנה. ומאידך השתדלו מאד ידידיו בקהלת גריידיץ להשפיע עליו, שיסכים ויבא לשבת על כסא ההוראה בקהלתם. בגריידיץ לא היה מועמד אחר מלבדו, כל אנשי הקהלה בחרו בו פה אחד. השתדלו בכך ידידיו שבמקום, שהכירוהו והוקירוהו.

שאר אנשי הקהלה שלא הכירוהו מקרוב, בקשו לראותו פנים אל פנים בטרם יחליטו על בחירתו. הרב גוטמאכר לא היה מעונין לבא להראות פנים, אולם ידידיו הפצירו בו מאד שיתרצה להם.

בענין בחירתו לרבנות גריידיץ ישנן בארכיון שני מכתבים כתובים בידי אחד מחברי הועד של קהלת גריידיץ, החותם: "הק' יעקב". יעקב זה היה מידידיו ומעריציו של הרב גוטמאכר, והוא שעשה הרבה מאמצים כדי להביא את הרב גוטמאכר לגריידיץ. במכתבו האחד מיום ט"ו תמוז שנת ת"ר מבקש ר' יעקב בשם הועד מהרב גוטמאכר, לכבד את רצונם של אנשי גריידיץ האומרים: "רצוננו לראות את מלכנו" ולבא לאחת השבתות שלאחר "שבת נחמו" כדי שיכירוהו מקרוב אנשי המקום. כפי הנראה נענה הרב גוטמאכר להפצרתו ועשה כן.

המכתב השני הוא מחודש טבת שנת תר"א, בו מודיע לו ידידו הנ"ל, ר' יעקב, כי נשלח אליו כתב-חזוהי-הרבנות חתום ע"י חברי הועד ובו כל התנאים, ומבקשו שיואיל לחתום על החזוהי ולהחזירו על מנת שיוכלו להגישו לשלטונות המחוז בפוזנא לאשור. אבל — מוסיף הכותב — אם ימצא הרב בחזוהי אי אלה פרטים שאינם לרצונו או שנשכחו — רק לא בעניני ממון — יכול הוא לעכב את החזוהי אצלו ולכתוב אל הועד בגריידיץ את הערותיו ואז יתקנו: "כי כל אנשי הועד הם בדעה טובה עליו". ועל שליחת החזוהי ע"י הדואר ולא ע"י שליחים מתנצל הכותב ואומר: זאת משום שאין רשות לועד להוציא הוצאות בלי ידיעת שלטונות

העיר. לולא זאת בלי ספק היה באים שלוחים למסור לו את כתב הרבנות לפלעשען.

גם הגויים התייחסו אל הרב גוטמאכר בכבוד רב ובהערצה. בתקופת היותו רב בפלעשען נפגש פעם בעיר פוזנא עם מושל המחוז. המושל שמח מאד לשוחח עמו בענינים שונים, ובין השאר שאלו, אם יש לו ידיעה בקבלה. הרב גוטמאכר נשא חן בעיני המושל, והלה הודיע לו אח"כ ע"י ה"לאנדראט", שבכל שיצטרך לשלטון יכול הוא לפנות ישר אל המושל. "ואני לא פניתי אליו" — מספר הרב גוטמאכר. וכאשר נבחר לרב בעיר גריידיץ, והקהלה בקשה מהממשלה לאשר את התמנותו, שלח המושל את האשור בלי דחוי. וכפי שהעיד אחד ממקורביו של המושל, ששמע זאת מפיו, עשה זאת המושל בחפץ לב למען הרב גוטמאכר, שזכר אותו מפגישתו הנ"ל.

את העובדה הזאת מספר הרב גוטמאכר בספרו "צפנת פענח" מאמר י"ב בקשר עם ענין לימוד הקבלה, בצינו שגם חכמי האומות מתענינים בספרי קבלה ומעתיקים אותם מלשון הקודש ללשונם. וכך הוא כותב שם: "וגם ראיתי פירוש על ס' יצירה מאחד מחכמי האומות בכתב ולשון אשכנז". ובהזדמנות זאת מספר הוא על פגישתו עם המושל של מחוז פוזנא וכו', כנ"ל.

החווה אושר, כאמור, ע"י מושל המחוז ללא תקלות וללא דחוי. הרב גוטמאכר עזב את פלעשען ועבר לגריידיץ בשנת תר"א. את מקום רבנותו בפלעשען מסר לבנו בכורו ר' צבי.

תקופת גריידיץ תר"א—תרל"ה

כבן ארבעים וחמש היה הרב גוטמאכר כשקיבל את הרבנות בגריידיץ והוא היה אז במלא כוחו ופעילותו. בקהלת גריידיץ ישב שלשים וארבע שנים, משנת תר"א עד פטירתו בראשית שנת תרל"ה. פעולתו היתה בשטחים שונים. בראש וראשונה פעל כרב ומורה צדק בקהלתו וכראש של ישיבה, אשר מאות תלמידים למדו בה. נוסף על כך היה משיב תשובות להלכה למאות רבנים שפנו אליו בשאלותיהם, לעסקני ציבור ויחידים, שביקשו ממנו עצה והדרכה בחיים. מתוך מכתבי תשובותיו בקובץ "אדרת אליהו" שבארכיון מתברר, שמלבד רבני מחוז פוזנא החליף שו"ת עם גדולי דורו שמחוץ למחוזו, כמו הגאון מו"ה יעקב צבי אב"ד מקלענבורג, בעל "הכתב והקבלה" ו"עיון תפלה" (משנת תרכ"א); הגאון ר' יצחק דוב הלוי, אב"ד ור"מ בוורצבורג; הרב הגאון המפורסם, שלשלת היוחסין, הגאב"ד ור"מ בק"ק פרעסבורג¹; הרב הגאון ר' שמואל העלער בצפת; הרב הגאון ר' אלחנן ראב"ד דק"ק ברלין; הרב הגאון המפורסם מו"ה יוסף זכריה שטערן אבד"ק שאוועל (משנת תרל"ב); הרב הגאון ר' צבי קאלישר מטהורן, ועוד.

1. אין תאריך, ולכן לא נדע אם היה זה ה"חתם סופר" או בנו ה"כתב סופר".

מן התשובות הרבות שבכתב־היד הזה אנו למדים על החיים היהודיים בזמנו.

תלמידיו הרבנים במחוז פוזן, כשהיו להם דברים קשים בסדור גטין, עם השלשת כסף קודם קבלת הגט, פנו לרב ר' אליהו שיעזור להם בזה. והנה פונה אליו תלמידו הרב ישראל וויטקובסקי מוורעשנא בשנת תרכ"ו: "הנני בא לפני אדמ"ו בענין הידוע בדבר הריבות בין איש לאשתו מקהלת לאבשיץ. שלחתי אחרי אבי האשה, דברתי על לבם ונתנו דעתם לזה, כי אביו של האיש ישליש ממעותיו שני אלפים ר"ט² תחת ידו הקדושה ואז יבואו יחד, הוא ואביה, לק"ק גריידיץ למען קבלת הגט, אשר נעשה בקהל עדתם, והם חפצים שיגמר הענין הזה או לפני אדמ"ו או בפוזנא. והנה ידעתי גם ידעתי, כי לק"ק פוזנא לא יבא האיש ואביו, מפני פחד אחי אשתו הנגידיים הדרים שם. לכן אחלה פני כבוד אדמ"ו לגמור הענין בסדור הגט שמה. ולמצא דרך טרם קבלת הגט על דבר בתו הילדה, אם תחזיק אותה אמה מה יהא המחיר שינתן לה עבור זה". ובסוף הוא גומר: "וכדי שלא אטריח את מורי ורבי בענינים כאלה בחנם יואיל לקבל 3 ר"ט כעת, ואיה"ש בכלות הענין הצדדים מחויבים לשלם בעד טרחתו". התלמיד הרב וויטקובסקי היה מוכן לשלם לרבו בעד טרחתו, אבל רבו ר' אליהו לא קבל כסף מעודו בעד הטרחות השונות שהטריחו אותו תלמידיו ומכיריו.

2. ר"ט = רייכס־טאלער, מטבע גרמני בתקופה ההיא.

וגם ממשכורתו שקיבל כרב בקהלה חילק לאביונים, אלמנות ויתומים והוא בעצמו חי בדוחק גדול.

להרב משה קליינפעלד ששלח לו דורון, מחזיר הרב גוטמאכר את דורונו וכותב, בשנת תרכ"ט: "הנה איתא בכתובות ק"ה ע"ב, שכל המביא דורון לתלמיד חכם כאילו מקריב בכורים... והרמ"א ביו"ד רמ"ו מחלק באיזו אופן נאמר, ואולם הש"ך כתב בס"ק כ"א: "דהמנהג דלרב אב"ד אפילו להעשיר כן הוא, משום גדלהו משל אחיו"... ואולם בכל אלה איני נוטל שכר בשום נסיון שוחט, ולא בשום הוראת שאלה. לזה מוכרח אני להשיב בתודה את הרצוף. אמר הקב"ה: "מה אני בחנם אף אתה בחנם". והגני לטובת רבים בכל מאמצי כחי ובפרט לטובת יראי ה'".

בין השאלות של איסור והיתר מעניין המכתב שכותב אליו תלמידו ישראל כהן מסטענשעווא, ששולח לו ושט של אוז ומבקשו לקלוף את הושט: "כי הנה ר' שמואל ווארשווער³ מבקש ממני לקלוף ולהורות, והדבר קשה עלי ואמרתי לו שדבר קשה כזה יביאו לפני אדמו"ר הגאון ואני איני ראוי לכך, וכבודו ימחול לקלוף את הושט ולהורות כפי אשר יורו לו מן השמים". כידוע היו מפטמים את האוזנות וע"י זה היה חשש שנעשה נקב בושט ולכן היה הרב קולף את הושט לראות ולבדוק אם אין שם נקב ולא כל רב ידע לבדוק את הושט, ולכן גם בדבר זה היו פונים אל הרב גוטמאכר.

3. כפי הנראה השוחט.

ומעניינת התשובה שהשיב לשואל בכסליו שנת תרכ"ב, מהו הדין אם טעה ש"ץ בברכה, או באיזו תפלה, או בקריאת התורה, על מי החיוב להזכירו שטעה, על רב העיר או מנהיג הקהלה או על כל יחיד? והוא משיב על זה: "כשהייתי קרוב לעשרים שנה רב ואב"ד דק"ק פלעשען וגם פה ק"ק גריידיץ קרוב לאחת ועשרים שנה, שהיו יחידים מזכירים להש"ץ שטעה. וכן ראיתי בקהלות שונות שהיו רבנים גדולים וגאונים בעלי מחברי ספרים ולא ניתנה קדימה להרב או למנהיג העדה, רק כל הקודם לזה זכה... שכל מה שכתבתי כאן הוא לא לבד על פי דין הפוסקים אלא גם על פי מנהג קהלות ישראל".

שאלות מיוחדות מ"בעיות הזמן" הופיעו לפני ר' אליהו בתקופה ההיא. בשנת תרי"ח פונה אליו הרב יצחק יעקב קרימקע: "מה הדין כעת אשר גזרה המלכות שלא לקבור את המת עד שיעברו עליו שלשה ימים רצופים, מה יעשו האבלים? האם ילכו שלשה ימים בלא מצוות? וכבר פסקו כמה מרבני אשכנז, כי האבל יהא פטור כל שלשת הימים באמרם, הלא משנה מפורשת "מי שמתו מוטל לפניו פטור מן המצוות". אדוני יודע ומכיר רבנים כאלה, כי סומכים רק על שכלם, ואנכי לא כן דרכי, רק מימי הפוסקים אני שותה, אבל בדבר הזה לא מצאתי מפורש בדבריהם".

והנה בקהלת ניישטאט תקנו תקנה שלא יטלו הכהנים את ידיהם לפני עלותם לדוכן בבית הכנסת, אלא שתהיה הנטילה בחדר שייחדו לזה בכניסה לבית הכנסת, ופנו להרב גוטמאכר בשאלה אם נכון לעשות כן. והוא ענה

להם: "על כן אני מודיע לכל מי שיראת השם בלבבו, שאסור לעשות כן".

ועוד שאלו אותו מניישטאט בדבר מחיצה בבית הכנסת שעשו בין עזרת נשים לגברים גבוה רק י"ח צאלל, אשר אפשר בקלות לראות את הנשים, אם נכון הדבר. וגם על כך השיב באיסור, ומוסיף ומספר בתשובתו: שלפני כמה שנים דרש ממנו אדם אחד ירא ה' מקהלת קארגע שיכתוב אל הרב דשם בענין כזה, שעשו שם מחיצה קטנה בעזרת נשים. והרב גוטמאכר כתב אל הרב דשם את דעתו שאסור לעשות כך. אבל הרב לא שמע לקולו, אלא שמע לעצת אשתו, אשר השפיעה עליו שלא לעמוד נגד דעת רוב הקהל. אותו הרב, שהיה צדיק, נתפס בעון דורו, וכשנגמר בנין בית הכנסת והרב עמד לדרוש בשבת שובה, לא הספיק להתחיל דרשתו, פתאום נפל ומת מיתה חטופה והוציאו אותו מת מלפני ארון הקודש.

והנה שאלה משנת תרל"ב שהיא אקטואלית גם בזמננו, הן בשביל אחינו שבגולה והן בארצנו במדינת ישראל, כעת לאחר מלחמת ששת הימים, והיא בענין שותפות עם גוי ושותפות בחברת מניות, והשאלה נוגעת לחלול שבת.

איש צעיר בבערלין, אדון עמיל לאכמאן, יש לו שותפות עם נכרי במכרה-פחם שאי-אפשר להפסיק את העבודה בו לא ביום ולא בלילה, לא בחול ולא בשבת, מחמת סכנה לחופרים וחשש הפסד מהתמוטטות האדמה, ורוצה לדעת איך לסדר את שותפותו עם הנכרי בלא חלול שבת מצדו, וגם אם צריך לנכרי להיות שותפות גמורה בהחלט, או

אפשרי שיקבל חלקו מהריוח בלי שיקרא שמו בפירוש על העסק. ועוד הוא שואל, אם מותר לבר-ישראל לקנות מניות כדרך כל מסחר, כי רוצה הוא ליסד חברת מניות. האיש הנ"ל פנה בשאלתו אל שאר-בשרו, איש חרד וירא ה', ד"ר לופוביץ, והלה כתב את השאלה אל הרב גוטמאכר. את התשובה כותב הרב גוטמאכר "להאיש המבורך בתורה ובחרדת ה'... מו"ה משה מרדכי לופוביץ" (בלועזית Dr. Lupowitz), ובפתח תשובתו: "נחת רוח היה לי ממכתב קדשו בראותי עד כמה, תהלה לאל, עוד לא אלמן ישראל, איך איש צעיר בברלין אדון אמיל לאכמאן החזיק בשארו צדיק וישר לשאול שאלות כאלה".

הרב גוטמאכר יש לו נחת רוח בתקופה, שכבר התחילה להתפשט ההתבוללות והרפורמה בגרמניה, שאיש צעיר בעל עסקים גדולים (מכרה פחם), מחפש עצות להמנע מחלול שבת בעסקיו, ופנה אל שאר-בשרו "הצדיק והישר" הד"ר לופוביץ.

בתשובתו מציין הרב גוטמאכר, ששאלה כזו נמצאת ב"נודע ביהודה" ח"ב, או"ח סי' לח.

והנה שאלה אם יכול בחור בלתי-נשוי לשמש כחזן. כותב אחד מקהלת בילאפסווערדער בשנת תרכ"ו, "שמצא חתן לבתו הבכירה בחור נחמד, מעיר וילנה רבתי, והוא מעוטר בכל המעלות, בן 22, וקולו ערב, וכבר עבר לפני התיבה ומצא חן, ורוב אנשי הקהלה רוצים בו כחזן לימים הנוראים. אבל מקצתם מתנגדים מפני שהוא עדיין בחור ולא נשוי", על כן הוא מבקש מהרב גוטמאכר לפסוק בענין.

כידוע התנגד בשעתו הגאון ר' עקיבא איגר בהחלט לתת לאנשים בלתי נשואים⁴ לתפוס משרות "ככלי קודש" כמו רב, שו"ב וחזן בכל קהלות מחוז פוזנא, אשר סרו למשמעתו. וכשקבלו בעירה קטנה ווראניק במחוז פוזן את הבחור ר' ברוך יצחק בנו של הגאון בעל "תפארת ישראל" על משניות, לרב ואב"ד בקהלתם, אף שהיה גדול בתורה וקבל סמיכה מאביו, הרעיש ר' עקיבא איגר עולמות וכתב נגד קבלתו בחריפות רבה (אגרות סופרים, סי' לא—לט). וכך כתב ר' עקיבא איגר בשנת תקצ"ג להרב הגאון ר' ישראל ליפשיץ בעל "תפארת ישראל", מי שהיה באחרית ימיו רבה של דנציג, וקודם לכן בחדוסיטש: "שמוע שמעתי ותרגו בטני, שמעלת כבוד תורתו התמהמה בווראניק ימים

4. עיין בשו"ת הרשב"א ח"א, סי' פה: "שאלת עוד כהן פנוי אם מותר לישא את כפיו אם לאו? לפי שמצאתי בשם הרב ר' יצחק ב"ר יהודה ז"ל שאינו נושא את כפיו עם אחיו הכהנים שהמכרך צריך לברך מתוך השמחה, והשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה. תשובה! דבר זה לא שמעתי לאחד מרבתי ז"ל מעולם ולא ראיתי לאחד ממחברי הספרים ואולי מדרש הגדה הוא, אבל לפי גמרתנו אינו נראה כן שלא הוזכר זה בשום מקום". ועיין רש"י קידושין מ"ט ע"ב ד"ה "בן עזאי": תלמידים היו ובחורים ולא באו לכלל סמיכה ולא היו בימיהם כמותם בתורה כדתנן (סוטה מט, א) "ימשמת בן עזאי בטלו השקדנים". ומקור לדברי רש"י במשנה הוריות פ"א, מ"א: "וידע אחד מהן שטעו או תלמיד והוא ראוי להוראה". ובגמרא שם ב, ב: "ראוי להוראה, כגון מאן? אמר רבא כגון שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא", רק "ראוי להוראה" היו ולא נסמכי.

מספר לאסוף לו דעות בהערת דברים לאיש ואיש לקבל בנו הבחור נ"י לרב אב"ד... לבי בער כאש על זה להנהיג חדשות זו גם במדינה זו לקבל פנוי ורך בשנים על כסא ההוראה... ויצמחו מזה קלקולים רבים, כי מהם ילמדו שאר הקהלות ויקחו להם מאשר ימצאו, כאשר אנחנו רואים איך הוא בעוונותינו הרבים..." ודורש מבעל "תפארת ישראל", שהוא בעצמו יכתוב מיד לווראניק, שאינו רוצה בכך. שאם לא יעשה כן, יבטל ר' עקיבא את בחירתו של הבחור לרב (אגרות סופרים, סי' לא). ואל הבחור עצמו כותב ר' עקיבא איגר: "להר' הבחור ר' ברוך יצחק בהרב דחאדזייטש. אני מוחה במפורש לו שלא להורות בווראניק אפי' ביעתא בכותחא, ודי בזה, וסידור קידושין גם כן בכלל הוראה" (שם, סי' לג). ולשוחט דק"ק ווראניק כותב ר' עקיבא: "אזהרה לשוחט דמתא בק"ק ווראניק, או לשוחטים אחרים שיבואו שמה, שלא להביא שאלות הריאה לפני הבחור ברוך יצחק בהרב חאדזייטש, גם לא להראות לו סכין של שחיטה ולהעמיד עצמן בנסיון לפניו", כלומר להבחן אצלו (שם, סי' לד). ואל ראשי הקהל של ווראניק כותב ר' עקיבא: "...ואיני מוצא דרך שתצאו ידי שמים ולהנצל ממכשולות ולהחזיק העדה על התורה והעבודה רק בענין לקבל לכם איש חיל תלמיד חכם מופלג מוחזק ומוסמך בהוראה ונשוא פנים, ואני אומר לכם בפירוש שלא תסמכו על הוראת הבחור הבא לשם להחזיק עצמו בהוראה, ואף בדרך עראי לפי שעה, לא תסמכו לאכול מהוראתו. גם דעתי שלא ליתן לשום אדם לדרוש בבית הכנסת בלתי

לרב שיושב על כסא הוראה או לתלמיד חכם מפורסם. אם תשליכו דברי אחרי גוכם ולא נחשבתי בעיניכם כלל וכלל... אני את שלי עשיתי ואת נפשי הצלתי והמכשלה הזאת תחת ידכם" (שם, סי' לו). ולהרב הגאון דק"ק ווילעהן כותב ר' עקיבא איגר: "מסתמא נודע לו מענין ווראניק, מי הוא המורה שם כעת. אינני מכיר אותו ולא בא לכאן לנסות אותו. לזה לדעתי טוב שיודיע אחת לאחת לאנשים הרגילים לסחור בק"ק ווראניק, שלא יאכלו שם בשר בעוד שהמורה דשם הבחור ר' ברוך יצחק לא עמד לפניו או לפני בנסיון" (שם, סי' לז). ושוב לפרנסי הקהל בווראניק הוא כותב: "מכתבכם הגיעני תמול. מה שאתם מבקשים לדעת את חוות-דעתי אם הנכם יוצאים ידי שמים בסמככם על סמיכת אב לבנו לאכול מהוראתו של הבחור ר' ברוך... לדעתי אין לכם לסמוך על הוראתו לא בשאלות בהמה ועופות, תערובות, ושאלות נשים, כל עוד שאינו מראה לעיניכם סמיכות מגדולי הרבנים ולשלוח הסמיכות אלי ואחזור לשלוח לידכם" (שם, סי' לח).

ומן הראוי לציין שהבחור הנ"ל היה גדול בתורה וביראה ומתלמידיו של ר' עקיבא איגר עצמו. בהקדמתו לספר אביו "תפארת ישראל" כותב הוא: "אשר ראיתי להזכיר בהקדמה זאת ושובה נבוא לבאר ענין חידושי ודברי הנמצאים בהחיבור הזה ממני, קצת מהם משולבות תוך דברי עטרת ראשי רבינו זצוק"ל ובראשם מלת אב"י ראשי תבות — אמר ברוך יצחק... ואח"כ הסכמתי עם הנגידים נ"י, המוציאים הספר לאור, להדפיס כל חדושי בקונטרס מיוחד בסוף

החבור ויקרא שמו בישראל "מסגרת זהב". ומוסיף וכותב: "ואע"פ שת"ל אני יושב על כסא ההוראה קרוב לשלשים שנה, אני מזהיר באזהרה אחר אזהרה, שלא לסמוך שום אדם על דברי להלכה ולמעשה, עד שיעיין היטב על הדין במקורו כי מיראי הוראה אני". ובכל זאת כשהיה רווק בלתי נשוי, לא נתן לו ר' עקיבא איגר להורות ואפילו לסדר קידושין! ודבריו של ר' עקיבא היו מקובלים ונשמעים בתקופה זו בקהלות שבמחוז פוזנא גם לאחר פטירתו. ובכל מקום שהיתה שאלה כזאת מתעוררת היו פונים אל הרב ר' אליהו גוטמאכר, שהיה מתלמידיו של ר' עקיבא איגר, שהוא יפסוק בענין זה.

והנה שאלה אחרת. כותב אליו ש"ץ ושו"ב ומלמד דק"ק קראססען שעל נהר אודר במדינת הנובר (לפנים היה מתלמידיו של הרב גוטמאכר) ומבקש להעניק את התאר "מורינו" לבן קהלתו, הסוחר חיים, הנקרא היינריך בר' דוד סימון, החוגג עתה עם אשתו את מלאת עשרים וחמש שנה לחתונתם, והוא יהודי בלב ונפש, איש נכון וישר נכבד ועניו, עטרת הקהל, בעל צדקה וגמילות חסד, אבי יתומים ואביונים, פרנס ומנהיג של הקהלה".

בשנת תרכ"ב (1862) פונה תלמידו ישראל הכהן במכתב אליו: "הנה באתי לפני אדמו"ר הגאון נ"י לבקש מלפניו על עם בני ישראל ההולכים במלחמה גדולה, כי קול רעש מלחמה גדולה במחנה העברים, שיפיל תחנתו לפני מלכו של עולם, שיציל אותם מכל צרה וצוקה, שיבאו בשלום אל בית אבותם... ידעתי גם ידעתי שהאדמו"ר הגאון

יעשה זאת בלתי מכתבי, אך הנה באו אלי מו"ה צבי שאפסקר ור' מיכאל שייערזענץ ובקשו ממני, שאכתוב לאדמ"ו הגאון על הדבר הזה כי נפל פחד ורעדה עליהם שנלקחו מהם בניהם היחידים ובקשו שאכתב לאדמ"ו שיתפלל עליהם לבורא יתברך שיגן עליהם. שם הבן יחיד של מו"ה צבי שאפסקר, מנחם בן צבי, ושם הבן יחיד של ר' מיכאל — שמואל בן מיכאל. וגם בקשו ממני שאבקש מאדמ"ו לשלוח להם קמיע, כאשר שלח לבנו של ר' ליפמן כ"ץ דפה". ואחרי שחיתם על המכתב הוא מוסיף: "בזה הרגע בא אלי האיש הישר ר' ישכר בער קיטטנער ובקש גם כן, כי יתפלל עבור בנו משה בן ישכר וגם לשלוח לו קמיע. ואחרי שחתם שוב הוסיף: "עוד איש אחד ר' יעקב הלוי בא אלי לבקש מאת האדמ"ו על אודות בנו לשלוח לו קמיע ולהתפלל עבורו".

והנה מכתב מתלמידו יוסף במוהרי"צ אליטצקי, שפונה באידיש "רבי אונד פאטער" ומבקש בעד "המוכ"ז הרבני המופלג אברהם יוסף שהוא בן גיסו, הרבני המופלג ומפורסם, החסיד מו"ה ראובן ראבינאוויטץ מווילנע, הזקוק לעצה ועתה בדרכו חזרה מלייפציג רוצה לסור לגריידיץ ומבקש להקדיש לו לפחות כמה רגעים ולשמוע את בקשתו, ובמיוחד מבקש שאחר לא יהיה נוכח עמו בחדר כי האיש ביישן מאד ולא ידבר בנוכחות איש זר". הבקשה הזאת "שאיש לא יהיה נוכח עמו בחדר" היתה קשה מאד לפתור אותה כי מפני דוחק הזמן היה ר' אליהו מקבל חבורות שלמות של אנשים בפעם אחת וענה לכל אחד ואחד כפי בקשתו.

תלמידו זה, יוסף אליטוצקי, היה קשור לרבו כל ימי חייו, ובערב ראש השנה תרל"ה, כמה שבועות לפני פטירת ר' אליהו, פנה במכתב לרבו ומודה לו בעד ברכותיו ל"בר מצוה" של בנו וגם מברך את רבו בכתיבה וחתימה טובה.

אל הרב גוטמאכר היו מגיעים תאורים מפורטים על המצב בקהלות אשר שם שמשו תלמידיו כרבנים, שו"בים, ושאר כלי-קודש. מפי תלמידיו אלה ידע מכל הנעשה בקהלות בשטח החינוך, השחיטה וכד', כי לרוב היו מרוכזים בידי אחד כל התפקידים ביחד: רב, ושוחט ובודק, וחזן ומורה לילדים, ולעתים קרובות גם מוהל ובעל קורא ובעל תיקע. והם היו פונים בבקשת עצות ושאלות אל רבם בגריידיץ, והוא היה מדריך ומנחה את כל אחד ואחד מהם. הוא היה "הרב הראשי הבלתי מוכתר" של כל המחוז ואילו פנו כלם בעסקי קהל, במנוי רבנים, שוחטים, חזנים וכיוצא באלה. באותה תקופה נוצרו בקצת קהלות חשובות, שעדיין נשמרה בהן רוח המסורת, "שתי רשויות". בצדו של הרב הגאון בתורה קבלו גם רב "דוקטור", שמלא תפקיד של "מטיף" ("פריידיגער"), שנשא את נאומיו בבית הכנסת בלשון הגרמנית. כזאת היתה גם קהלת וורעשנא. והנה מה שכותב בשנת תרכ"ה הרב הגדול בתורה ר' ישראל וויטקובסקי לר' אליהו על המצב הרוחני בקהלתו, שבכל פעם שהוא פונה לראשי הקהל "מדוע הם לא יקחו רב ומורה מן המפורסמים כיאות בעיני אלהים ואדם" הם עונים לו, שהם "מוכרחים ליקח מן המחודשים ולפחות אחד היודע לדבר

בצחות לשונו בלשון אשכנזי והוא יהא להועיל לילדים בענין רעליגיאן". בגרמניה הנהיגו אז שבבתי ספר ממשלתיים היו נותנים שיעורים בשבוע "שעור דת" ולתלמידים יהודיים היה הרב נותן שיעורי "דת ישראל" בשפה הגרמנית. על פי עצתו של הרב גוטמאכר קבלו שם את "הרב זאלינגר", אבל הרב וויטקובסקי איננו שבע רצון משותפו וכותב להרב גוטמאכר "שזאלינגר הנ"ל אינו מתאים להיות רב כי שמע ממנו כי לא הוסכן בענינים כאלה, כי מעודו היה יושב בכפרים ולא ראה ולא שמע בעניני איסור והיתר" וכו', ועוד מוסיף "שהוא בעל גאווה, מחרחר ריב ומדון בכל יום על לא דבר וכעסן גדול" וכו'.

אחד מתלמידיו ישראל ארעלל כותב אליו: "בקהלה כאן שורר אי סדר גדול. אחרי עמל רב נתקבל כאן מורה נשוא, אשר אינו מלמד יהדות אלא מטיף בעל כרחנו ורוצה להיות רב, אבל דרשותיו הן כה מגוחכות עד שלעתים רחוקות אפשר לשמוע אותן. לדעתי על כן אינו לא מורה ולא מטיף והילדים אינם לומדים להתפלל". כפי הנראה לא היה המורה הזה מתלמידיו של ר' אליהו.

תלמידיו של הרב גוטמאכר, שנתקבלו כרבנים במקומות שונים, התנהגו בקהלותיהם כמו שהורה להם רבם ר' אליהו. בשנת תרכ"ה פ' יתרו כותב אליו אחד מתלמידיו אברהם יעקב כ"ץ: "גם הפסק אשר שלח לי הקהל על יסוד מכתב אדמ"ו... הנה אנכי חותם הכלי אצל הקצב וגם אנקר ואעשה ככל הכתוב במכתב אדמ"ו... בכל שבת קודש אנכי דורש להם ובשבת הבאה אחפוץ לדבר בארוכה

ממתן תורה ובשבת פ' שקלים אדרוש להם מענינא והתחלתי ללמוד הלכות פסח וגם התחלתי מסכת ברכות למען אוכל לעשות סיום בערב פסח ואיזה שעות ביום אלמד גם רמב"ם... ועניני שו"ב ולהשיב לכל אחד על מכתבו. בני שיחי נבחר פה להיות עלעמענטאר לעהרער (מורה בבית ספר יסודי) וכאשר תהא הסכמה מאת הממשלה אקח אם ירצה השם את בני־ביתי לכאן ובעזרת השומר יתברך אנכי יושב בשלום ובכבוד, זולת הדבר עם הקצב".

לא פעם עוררו בקהלות הקטנות שבמחוז פוזן אנשי ריב ומדון מחלוקת נגד השו"ב והחזן בהעלילם עליו עלילות שונות, והשו"ב הנרדף היה מבקש את התערבותו של הרב גוטמאכר להגן עליו מפני המעלילים.

בשנת תרכ"ו כותב תלמידו בנימין שטרן, מורה לילדים בק"ק פירוטין, "מסירה" על שוחט שהוא היה מתלמידיו של הרב גוטמאכר: "ידוע לאמו"ר כי מאגנוס (מאיר) ראכאטש הוא שוחט בעיר לאבעס במדינת פומרן והוא מתפאר שהוא שם שוחט, דרשן, מורה לילדים וגם פוסק שאלות איסור והיתר וטרפות ואומר שיש לו היתר הוראה מאדמו"ר נ"י, ואמרתי לאיש ההוא שהוא שקר וכחש ואמרתי להודיע את הדבר גם לאדמו"ר נ"י, להסיר מכשול' כי הדבר נוגע גם לכבוד אדמו"ר".

תלמידו מאיר ראכאטש הנ"ל השוחט בעיר לאבוס דוחה את העלילות שקר שהעלילו עליו והוא פונה אל רבו מגריידיץ וכותב: "אני שחזרתי מאמריקה אשר שם יכולתי להיות מאושר, אבל לא יכולתי שם לחיות בתור בר ישראל;

וגם בגרמניה רצו לקבלני. וכאן בא אדם שפל ומסר עלי שקר ויורד לחיי ורוצה שיפטרוני ממשרתי ומתפאר שאדמ"ו כתב אליו מכתב עם תוארים גבוהים, והוא שלח נתח בשר של אחוריים שלא נוקר וצעק לחברי הועד "אם אתם כולכם אוכלים טרפות, אבל אני לא אוכל טרפות משחיטתו ולא אנוח ולא אשקוט עד שראכאטש יעזוב את המקום". המסור הזה עשה יד אחת עם הקצב כדי להכשיל את השוחט ראכאטש והרב גוטמאכר ברוב תמימותו מאמין למסור הזה". כך טוען ראכאטש במכתבו הארוך אל הרב גוטמאכר מאיר ראכאטש זה שאל בשעתו את מורו ר' אליהו אם לנסוע לאמריקה, וכפי שנראה ממכתב זה נתן לו הרב גוטמאכר את הסכמתו ומאיר ראכאטש שמע לקול מורו ונסע לאמריקה, אבל לא יכול היה להשאר שם מהסבה שהזכיר וחזר. החיים היהודיים באמריקה מלפני מאה שנה לא התאימו לתלמידיו של ר' אליהו. הם לא יכלו להסתגל שם בגלל שמירת השבת ושאר מצוות.

המחלוקת עם השובי"ם בעירות הקטנות לא חדלו במשך זמן רב בתקופה זו, ולא רק השובי"ם עצמם פנו אל ר' אליהו שיגן עליהם, אלא יש שגם ראשי־קהל פנו אליו להעיד על צדקתם של השובי"ם. בשנת תרכ"ה מעיד אברהם קאנטרוביטץ, ראש קהלת וורעשוב, על השו"ב נגד המעלילים שהעלילו עליו והוציאו עליו שם רע. וגם הרב שלום הארוביץ מק"ק טיכול, אשר שם היה השו"ב הזה מקודם, מעיד עליו שהוא אדם ישר.

המחלוקת שהיתה בקהלות שונות בענין רבנים או שובי"ם

מצאו הד במכתביו של ר' אליהו או במכתבים אליו, ולא רק ממחוז פוזנא אלא גם מפולין. בשנת תרל"ב נתקבל בקהלת פרושניץ, שבפולין, כרב ר' יצחק סלנטר בן הרב הגאון המפורסם ר' ישראל סלנטר. כעבור שנתיים, בשנת תרל"ד, פונה הרב יצחק סלנטר אל ר' אליהו גוטמאכר בתלונה על אנשי המקום, שהם מלשינים עליו בפני הרשות המקומית שהוא מעכב בעד ילדי ישראל בעירו מלכת לבתי ספר ממשלתיים. ומדגיש במכתבו, שהמלשינים קוראים אותו "פאנאטיקער" ורוצים להדיח אותו ממשרתו. והוא ממשיך במכתבו "כי עד עתה אבדתי כל הוני ורכושי מחמת מלשינות שקרים... רק הגאון המפורסם ר' אברהם לנדא מטשעכנוב עומד לצדי, אבל הרשעים האלה גם התפרצו כנגדו". והוא מתחנן לפני הצדיק מגריידיץ, שיתפלל בעדו להצילו מאויביו ולהטות לב השרים ויועציו לטובתו. מה ענה לו ר' אליהו לא נדע, כי לא נמצאת התשובה ממנו להרב ר' יצחק סלנטר, אבל השאלה עצמה נותנת לנו תמונה בהירה מעמדו של ר' אליהו ביהדות הפולנית כמיישר סכסוכים בין איש לרעהו ובין הקהלות לרבנים ושובי"ם, לא רק ממחוז פוזנא בגרמניה, אלא גם בפולין. מחלוקת גדולה פרצה בשנת תרל"ד בקהלת קלודובה בין ועד הקהלה לבין השו"ב שלהם, שהיה גם חזן כנהוג בקהלות הקטנות בפולין. הרב מקלודובה עמד לצדו של השו"ב, אבל חברי ועד הקהלה רצו להדיחו מפני גילו, כיון שהזדקן קצת וקולו נחלש ורצו להחליפו בתוך-שו"ב יותר צעיר. המחלוקת הזאת הסעירה את יהדות פולין.

גם הצדיק המפורסם ר' מאיר יחיאל מגוסטינין התערב בענין ופנה במכתב אל קהלת קלודובה: "הנה נשמע בארצנו שמועה לא טובה מעיר קלודובה... לזאת אבוא בתחנונים אל כבוד אחינו בני ישראל, כמצוה עלינו לאהוב עם בני ישראל ולהוכיחם באהבה, שישובו ממעלליהם הלא טובים". והגאון המפורסם ר' יהושע טרונק מקוטנא מוסיף לדברי הצדיק מגוסטינין: "דברי הרב הגדול הצדיק האמתי מו"ה יחיאל מאיר אין צריכים חיזוק וגם אנכי באתי בבקשה להרחיק מהמחלוקת והמסירות" (שיח שרפי קודש). גם אל הרב גוטמאכר מגריידיץ הגיע הענין הזה והוא כותב אל קהלת קלאדאווע: "נודע לי, שיש בקהלתכם הקדושה לדחות השו"ב אשר שימש הרבה שנים, ואין לכם להראות בו מום, אך ורק את הישן מפני חדש תוציאו מחמת שיותר נעים בזמירות... חלילה לכם אחים ממעשה כזה! חוסו ורחמו עליכם ועל הנלוים עליכם לדבר זר כזה לדחות איש ממקומו! עושו וחשו, שתתגברו על היצר הצר ותנו לו קאנטראקט חדש ותתברכו בפרנסה בעושר ובאושר" (ש.ש.ק. ח"ד, עמ' יג, ב).

מאות רבות של שאלות ותשובות אל רבנים שונים בקהלות קרובות ורחוקות כתב הרב גוטמאכר בשנות כהונתו בגריידיץ.

כעשרים תשובות אל הגאון המפורסם ר' יוסף זכריה שטערן משאוועל (ליטא) נמצאות בכתב-היד. מתשובות אלו אנו רואים באיזו מדה תחשיב הגאון משאוועל את דעתו של הרב גוטמאכר. בתשובה אחת כותב הרב גוטמאכר

אל הרב שטערן בענין חליבה בשבת על הארץ במקום שאין גוי. "רואה אני גדולתו בתורה וענותותו באשר תהלה לאל הכל גלוי לפניו ובכל זאת רוצה לדעת גם דעתי". בתשובה אחרת, משנת תרל"ג, משיב הרב גוטמאכר להרב שטערן על שאלתו "בדבר אדם רשע אשר התרחק כל כך מחיי יהודים, עד שבראש השנה ויום הכפורים הוא הולך ליערות לצוד חיות והוא רב עם אשתו להיות עמה בימי נדתה", וכאשה יראת ה' היא לא נתרצתה לזה והלכה לעבוד כדי להשתכר כסף, שתוכל לשלם לבעלה בעד הגט שיתן לה. הבעל נתן לה גט, אבל כעת הוא מתחרט וטוען שאמר למסדר הגט את שמו מרדכי אהרן וכן כתבו בגט, אבל מעולם לא היה שמו אלא מרדכי בלבד, וע"י עיסוקיו תמיד עם הגוים קוראים לו מרקוס, ומסדר הגט חושש לפסול הגט משום זה. והרב גוטמאכר כותב את דעתו בענין זה.

וכן ישנן בארכיון תשובות מהרב גוטמאכר בשאלות נשים עגונות, שפנו אליו ממרחקים, מאמריקה ומאוסטרליה. בתשובה מכ"ג אלול תרכ"ג הוא משיב "להרב החר"ף ובקי מו"ה ברוך ריש נ"י, ואודות השאלה מאוסטרליה". ובתשובה מכ"ג מנחם-אב תרל"ג הוא כותב "נשאלתי מהרב ר' נחום שיחי' מנעוויארק". מאותה שנה ישנה תשובה להרב הגאון ר' נחום מנשה אב"ד דק' רופין בפולין "איש אחד עזב את אשתו בעירו וכעת נמצא הרחק הלאה באמריקה". הוא עמד בקשר גם עם גדולי דורו שבגליציה. כך ישנה תשובה מיום י"ג כסלו תרל"ד "להרב הגאון המפורסם

מו"ה יוסף שאול נטאנזאהן, האב"ד דק' לעמבורג". ובפרט בעניני עגונות לא עשה דבר מבלי להתחשב עם דעתם של הגאונים מגליציה. במכתב אחד מהרב ר' מיכאל דוב בהגאון החסיד המנוח מו"ה ישכר אב"ד דאברין אל הרב גוטמאכר הוא מדגיש: "והנני שולח לכבודו מה שפלפלתי בדין העגונה מיאמפולני, אולם לאשר הרבנים המאורים הגדולים מלבוב מ' יוסף שאול נ"י וגיסו ר' מרדכי זאב נ"י והגאון מ' שלמה קליגר מבראדי אינם מסכימים לדעתי, בטלה דעתי הקלושה. גם שמעתי שזה מקרוב הותרה עגונה אחת בווארשויא ונישאת והולידה בן ואח"כ בא הבעל".

הוא התחשב גם עם דעתם של גדולי הרבנים בגרמניה בדורו ובתשובה אחת (מג' ויקהל תרכ"ד) כותב הרב גוטמכר להרב הגדול ר' חיים וואלפזאהן: "וימחול ידידי לתת לידיד נפשי הרב הצדיק מו"ה אלחנן נ"י מכתבי זה... חלילה לסמוך עלי לבדי בלי הסכמת מו"ה אלחנן נ"י". ר' אלחנן היה אחד מן הגדולים בתורה בשעתו והיה "דיין צדק" וראב"ד בקהלת ברלין במשך שנים רבות. וכן עמד גם בקשרי מכתבים עם הגאון ר' שלמה איגר מפוזנא ועם חברו הרב קאלישר מטהורן. במכתב אחד שכתב הרב גוטמאכר אל הרב קאלישר משנת תרל"ג "על דבר הגאון הילדעסהיימר והרב המאור הגדול דק' פיהלעהנע הסכמתי אתם להתיר חרש לחלוץ מחמת סברת השואל בנודע ביהודה ח"א אה"ע סי' נ"ד". השואל הוא הרב הגאון מו"ה יוסף אב"ד דק' רוסטיץ.

בש"ס ווילנא נדפסו הגהותיו וחידושיו של הרב גוטמאכר

על מסכת ברכות ושבת. יש להניח שכתב הגהות גם על שאר חלקי הש"ס, אלא כפי הנראה אבדו במשך הזמן. גם על משניות נדפסו הגהותיו, ומי שמעיין בהגהותיו רואה את גודל בקיאותו. הוא גם מצטט פעמים רבות את "תוספות רבי עקיבא" על משניות.

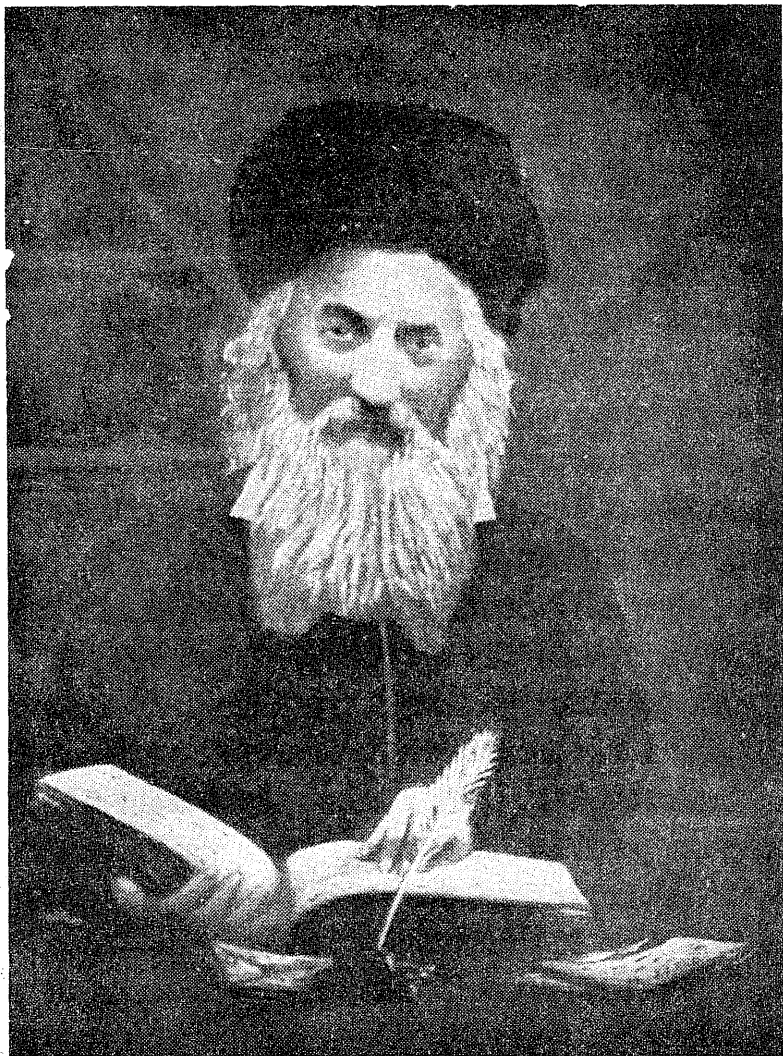
ולא רק בעסקי ציבור, אלא גם בענינים אישיים, כגון שידוכים, גטין, אלמנות ויתומים ועניני פרנסה וכדומה פנו אליו.

והנה לדוגמא מכתב מאדם אחד, בשם מאיר עוגט מעיר לעסלא, הפונה אל הרב ר' אליהו גוטמאכר בענין שידוך לבתו. מהתארים שהאיש מכתיר את הרב גוטמאכר רואים כמה מקובל היה בתור איש קדוש וצדיק, שידי רב לו להושיע לכל אחד. האיש הנ"ל כותב אליו ביום ד', ט' טבת, כתר"ו (תרכ"ו): "להרב המאור הגדול, הגאון המפורסם, מופת הדור, עין ישראל, אשר שם לו בירושלים ותהלתו בארץ הקדושה, נשיא ארץ ישראל, כבוד קדושת שם מעלתו מ"ה אליהו אבדק"ק גריידיץ יע"א. על מדת טובו חסדו ואמתו ועל ענות לב אדוני רחוק מכל גאות ורהב נשענתי, והמה יחזקוני לבוא לחצרות קדשו ולהיכלו אשר כלו אומר כבוד, ובטוח אני באלה ותרהב נפשי עוז לערוך תחנוני לפני אדוני... ולשפת יתר יחשב אם אשלח לפני מליצות רבות ולדבר בגדולות ממנו — כי יראתי פן אהי' ח"ו כאיש חונף בעיניו ולא כן עמדי, לכן אקצר באמרים בשאלתי ובקשתי", עכ"ל. ועתה תכן המכתב: אחד מידידיו של הכותב הציע לפניו לקשר את בתו הבתולה

„טובת השכל“ עם אדון דאקטאר גליק אשר נתקבל מקרוב לרב בק"ק סאמטער „ויען שמעתי אומרים כי הוא זה אשר יצק מים על יד אדוני אליהו... לכן אם אמת הדבר כי נתגדל אתו, אבקש מאדוני להודיעני משפטו כאשר היה נער, אשר גם אז יתנכרו מעלליו — ומה הוא עתה — אם הריחו ביראת ה' לא נמר ולא פג טעמו, ואם כחו ועזו עתה ללחום במלחמתה של תורה ככחו אז כאשר היה באמנה אתו“.

רואים אנו ממכתב זה, שבין תלמידיו של הרב גוטמאכר היו כאלה שהלכו ללמוד על מנת לקבל תאר „ד"ר רבינר“. אבל האיש הנ"ל מבקש לדעת, אם לא פג טעמו של הד"ר ואם כחו ועזו עוד אתו ללחום במלחמתה של תורה ככחו אז כשהיה עוד תחת השפעתו של הרב גוטמאכר, כלומר אם לא נתפקר. ואם כן הדבר מבקש הוא מהרב גוטמאכר לכתוב אל הרב דוקטור הנ"ל ולדבר אתו גם בעל פה ולהציע לפניו את השידוך, והוא מוכן לתת נדוניא לבתו סך אלפים ר"ט. ומבקש מהרב גוטמאכר לא לאחר את המועד „פן יקדמנו אחר“, והוא סומך על הרב גוטמאכר „כי אדוני כמלאך אלקים ויודע לעשות בחכמתו למען לא יודע לאיש כי מאתי יצא הדבר ואנכי הגעתי מאז לקראת אדוני להכירני ולמנות אותי במספר מכירי ומיודעי אדוני ולגלגל לי זכות ע"י אדוני לתת את בתי לאיש כרצוני וכרצון יראיו“.

וחותם: עבדו המשתתף להדום רגלי אדוני, מאיר עוגט.
בשנת תרל"ד כותבת אשה זקנה מקעמפען לר' אליהו בדבר בתה הסובלת מאד מבעלה. היא מבקשת מר' אליהו שישפיע על בעלה לתת גט לבתה. היא נישאה לו שלא

הרב ר' אליהו גוטמאכר
ה"צדיק מגריידיץ"

ברצונה אלא אביה המנוח הכריח אותה להנשא לאלמן זה. שיש לו שני בנים נשואים מאשתו הקודמת. והיא ילדה לו ארבעה ילדים, ועתה אינו נותן לה אפילו לאכל לשבע וגורם לה צער ועלבון. האם האלמנה, בת השבעים ושש, עוזרת לבת, והיא מדגישה במכתבה שהיא עוסקת במעשה צדקה „ומי שנכנס לביתה רעב יוצא שבע“ וביתה מתנהג על פי דת ודין בהקפדה יתירה, ועתה היא קנתה רבע של פייס בשותפות עם גיסתה ויש לה בית ישן שרוצה להוריש אותו לבתה ולילדיה. — תמונה חיה מקהלת קעמפען מלפני מאה שנה. והרב מגריידיץ הוא היחידי שיכול להשפיע על הבעל שיתן גט לאשתו, ואליו משועים לישועה כל מר נפש וכל מוכה גורל.

יהודי אחד בשם אברהם שמחה חזר ומבקש מכתב המלצה אל הרב מאלטונא, מאחר שהמכתב הראשון אבד. והאיש עני מאד ומדוכא ביסורים ובכאב־עינים ונסע לברלין להתרפא אצל רופא מומחה. את המכתב הוא כותב מברלין בשנת תרכ"ח ששם הוא יושב זה כמה חדשים כדי לרפא את עיניו. אבל בינתים הוא נמצא במצוקה, כי אין לו פרוטה בכיס לפרנסתו, וגם לביתו אין לו מה לשלוח. על כן מבקש הוא מהרב גוטמאכר לשלוח לו סכום כסף בהלוואה. והנה קרה מקרה, שהחתן הפר את התנאים והתקשר עם כלה אחרת ולמי אפשר לפנות בענין זה אם לא להרב גוטמאכר ומבקשים אותו „לקרא את החתן לדין תורה שלא יבייש את הכלה“.

והנה בשנת תרכ"ד פונה אליו ר' דוד אלכסנדר מחבר

ספר "לחקת חכמים" עם הגהות והערות על סוגיות חמורות בש"ס בשם "בית דוד" והוא מסביר במכתבו מדוע התאחר להדפיס את חבורו, כי נגנב ממנו קונטרס שלם מכתב-היד ונתיאש מלהוציא את ספרו. אולם לאחר שנתאושש מצערו על האבדה חזר וחיבר שוב את הקונטרס והכינו לדפוס. ואז פתאום נשלח אליו מבית המשפט הקונטרס שנמצא בידי הגנב. אבל בינתיים נשתנו הזמנים, פרצו המהומות במדינה, שערי המסחר נסגרו, השפע ירד, וקשה להוציא את הספר ולמכרו, ועל כן עכשיו תולה תקותו בהמלצה של הרב גוטמאכר על ספר זה.

גם ר' שמעיהו רוזנטל מפראנקפורט דמיין פונה לר' אליהו בשנת תרט"ו בענין חבורו המוכן לדפוס אבל אין לו די כסף הוצאות הדפוס והוא מבקש עצה מר' אליהו. ועוד הוא מבקש, שיפשר בסכסוך משפחתי עם אחיו בענין ירושה.

והנה כותב מוכר ספרים ב: בר מברלין בתשובה להרב גוטמאכר, שהוא מוכן למכור בשביל בית המדרש ש"ס בלתי מכורד על ניר לבן בעד 16 ר"ט 15 פ': "בנוגע לשאלתו מה נדפס עם היורה דעה הגדול עם פתחי תשובה -- הריני להשיב: ... באר היטב, יד אפרים, פרי חדש, פרי מגדים, חות דעת, אמרי כתוב, הגהות ייטיב, השמטות מספר "נקודות הכסף" וחיידושי הגאון ר' שלמה אייגר. והגליונות רחבים מאד ומתוקנים לכתוב עליהם. המחיר בלי כריכה 6 ר"ט 15 ג'." ר' אליהו כראש ישיבה התענין לדעת את מחיר הש"ס השלם והשלחן ערוך יורה דעה ואיזה תוספות הדפיסו במהדורה חדשה כדי לפרסם בין תלמידיו

שירכשו את הספרים, לקיים את דברי חז"ל באבות פ"א מ"י
 "וקנה לך חבר", שפירש רש"י "ספרים".

והנה מכתב מחיים ישורון מוורשה, סוחר קמח שירד
 מנכסיו מחמת: (א) ריבוי הנזקים שנתקלקל לו הרבה קמח
 מחמת החום, (ב) מחמת שהקונים לקחו ממנו קמח בהקפה
 ואינם משלמים את חובם ערך ששת אלפים ר"כ, (ג) מחמת
 הרבית הגבוהה, שהוא משלם בעד החובות הרובצים עליו
 ועתה התחילו נושיו רודפים אותו ותובעים אותו לערכאות,
 ולדין תורה אינם רוצים ללכת בשום אופן. לבסוף עם רובם
 התפשר, ורק אחד מהם ושמו אברהם משה ב"ר יונה
 טייטלבוים, שגם עמו התפשר לפני הרב הידוע, הדיין
 ר' זנוויל קלעפפיש בורשה, באופן שישלם לו החוב כפי
 שפסק בית המשפט במשך שתי שנים בכל שבוע ששה ר"כ,
 עודו תובע ממנו רבית בעד הכסף בלי היתר עסקא ואינו
 מחזיר לו את השטרות ועל כך התדיינו לפני הרב יחיאל
 ראטבין. והרב ראטבין פסק, שאסור לו לתבוע שום רבית,
 אבל אינו חייב להחזיר את השטר, כי דימה זה למחילה בשטר
 הנזכר בחו"מ סי' יב סעיף ה, שצריכה קנין. וכאן לא היה
 קנין בשעת הפשר. ואסר עליו מכל מקום להשהות את
 השטר בביתו, כי פרוע הוא. אבל הבעל דין אינו שומע
 לפסק הזה ותובע אפילו יותר ממה שמגיע ומאיים שירדף
 אותו עד חרמה, ורוצה לטרדו ולקפחו עם אשתו ושמונת
 בניו הקטנים. על כן הוא פונה אל הרב גוטמאכר, שיתן לו
 עצה טובה או להיות מגן בעדו, ומוסיף: "כי באמת לעניות
 דעתי היה עלי מצוה לעשות עם הבעל דין כאשר כתב

כבוד מעלתו בספרו "צפנת פענח" וביאר מאמר א' של רבב"ח ומחנין ל' באלוותא וכו' מחמת שאין באפשרו להשיגו באופן אחר. אמנם, יגדתי להורות לי הלכה למעשה, אף שברור לי כשמש בצהרים, שאין לבעל הדין הנ"ל דין למטה, וכשאין דין למטה כו', לא מלאני לבי לעשות כן. אמרתי בלבי אולי אמצא חן בעיני כבוד מעלת תורתו, שיכתב נא או לבעל הדין, כפי האדרעס שנרשם למטה טווארדא 10970, שילך עמי לדין תורה ונקיים כל מה שיפסקו לנו ויציית הדינא כמאמרם ז"ל בפסחים ג, ע"ב שלחו לו לר' יהודה בן בתירא את בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלם, כי לאשר כבוד גדלו והוד קדושתו ויראתו נשמע כעת בארצנו ואולי יסור למשמעתו... או אולי היה טוב שיכתב להרב הדיין מוהר"ר יחיאל נ"י הנ"ל שישלח אחר בעל הדין בפקודת מעלת כבוד תורתו ויציית דינא".

להלן מוסיף הכותב: "לזכרון לפני כבוד מעלתו שהייתי אצלו ונהניתי מזיוו ביום ג' פ' תזריע דהאי שתא, וברך אותי ואת בתי האלמת והחרשת ולא עלתה לה עדיין שום רפואה, וגם אני רשום בפנקס של כבודו, כי נתתי נדבתי על א"י". וחותם: ממני המכבדו ומוקירו הקטן מהכיל לקרא בשם תלמידו דורש שלומו באהבה עזה חיים בהרב המנוח מו"ה יעקב מאיר ישורון ז"ל גבאי דחברה ש"ס על רחוב גרויבאוו.

בסוף המכתב מוסיף שורות אחדות הסופר הידוע וואלדען, בעל "שם הגדולים החדש": "גם אני מבקש מכבודו הרמה, שייטיב נא בחסדו הגדול למלאות מבוקשו של הרבני

המופלג ר' חיים, גבאי דפה ישורון. דברי תלמידו דורש שלומו באהבה עזה ומשתחוה מול הדרת קדושתו יעקב בן ישעי' נתן זלה"ה וואלדען". בסוף המכתב ישנה חותמת: ביהמ"ד דחברה ש"ס דרחוב גרזיבאוו ופראנצישקאנער. ורשה.

והנה כותב אליו אפרים שרגא הלוי בשנת תרל"ד מעיר וויערישוב שבפולין, שהוא סוחר עורות בעירו זה שנים רבות, ויהודי אחד בשם ר' ישעיה בן שמריה רוסעק, מן העיירה בוליסלביצה שבמחוז פוזנא, רוצה לבא לוויערישוב ליסד גם הוא חנות למסחר עורות, ובוזה יגרום הפסד רב לו. ועל כן מבקש הוא מהרב גוטמאכר, שאם יבא אליו האיש הנ"ל לשאול את פיו אם ליסד כאן בית מסחר עורות, שימנע ממנו את הדבר, משום אסור השגת גבול.

אעפ"י שהרב גוטמאכר ותלמידיו התאמצו לחזק את השפעתם הדתית על יהודי מחוז פוזנא, כבר נראו פרצים פה ושם עוד בחייו של הרב גוטמאכר. בשנת תרכ"ח פונה חבר ועד של קהלת דירשאו (עירה במחוז פוזנא) אל הרב גוטמאכר בשאלה: בעירה זו נמצאת אלמנה יהודיה, אשר חיה עם קצב ערל, והאטליו הוא על שמה והיא מחללת שבת ויו"ט בפרהסייה. הקצב הזה פנה בבקשה אל ועד הקהלה, שיתנו לו רשיון לשחוט אצלו כשר, בתנאים כמו אצל כל ערל אחר ע"י חתימה ועומד על גבו. הועד חושש לתת לו את הרשיון, מחמת שהאטליו הוא על שמה של האשה כנזכר לעיל ובאטליו נמכרים בשר חזיר ושאר טרפות. ובאשר לעתים קרובות מורגש בעיירה מחסור גדול בבשר

כשר "על כן מרשה אני לעצמי לשאול את כב' הרב הנכבד להורותנו — כותב חבר הועד — אם מותר לפי דיני ישראל, שבאטליו של האשה הנ"ל ישחטו כשר כמו אצל ערלים אחרים. בצפיה לתשובתו עבדו המשתתחה מרחוק לפני הדרת כבוד תורתו". חותם: ברנהרד קרמניצר.

ועוד מכתב מאותה עיירה דירשאו ומאותה שנה, ובו שאלה מאחד מתלמידיו: פה בקהלתנו חיה אלמנה יהודית, אשר אחרי מות בעלה מתחברת עם נכרים זה כבר שנים רבות וחיה עם נכרי, וילדה לו בנות. אחת מבנותיה עומדת להנשא ליהודי שהוא אחי אמה. נשאלת השאלה אם במקרה זה יכול סדור קדושין להיות כדת משה וישראל, ואם כן "כיצד לנהוג בכתובה מאחר שלא ידוע שהאיש הזה קבל שם בבית הכנסת". דברי עבדו ותלמידו המשתתחה מרחוק לפני הדרת תורתו צבי הירש שעהנפעלד.

כאמור, כבר בתקופה זו היו אנשים שפרצו גדר בחיי המשפחה. בשנת תרי"ח פונה הרב ר' ישראל, אב"ד וויטקאווי, בשאלה להרב גוטמאכר: "אחד שנשא אשה בחזקת בתולה ואחרי החתונה נודע לבעל שהיא כבר ילדה ילד לפני החתונה, ואחרי שהוציא אותה מביתו הלכה לגור עם נכרי ולבסוף השתמדה. בקש הבעל לגרשה בעל-כרחה, השתמטה וברחה לאמריקה ונישאה שם לגוי" (שו"ת כתב-יד, סי' טז). וכן הרב ר' יצחק יעקב קרימקע, אב"ד האנובר, פונה אל הרב גוטמאכר בשנת תרי"ז בשאלה במעשה שהיה: "כהן שחיבב בת נכרית ונתקשרו בשידוכין ובמיתת אביה נכנסה לדת יהודית" (שו"ת כת"י, סי' מז).

בתשובה אחת שמשיב הרב גוטמאכר אל הרב ר' קלמן, אב"ד גאלאנש, משנת תרכ"ג, כותב בסוף התשובה: "שישנם רבים שמניחים נשותיהם וילדיהם בצרה ובצוקה ובאים למדינות אחרות ולוקחים נשים, ויש גם כשבאין נשותיהם כחשו בהן ובזרען" (כתב-היד, בלי סימן).

הרב ר' שמואל ווילנר, מו"ץ מק' טשארנאוו, פונה אל הרב גוטמאכר בשאלה: "אם יש לשפוך מים במת נכרי בהשכונה" (שם, סי' מ"ו).

והנה פונה אל הרב גוטמאכר הרב הגאון "הדיין המצוין" ר' אלחנן, ראב"ד דק"ק בערלין, בשנת תרכ"ח בשאלה: "אחד שהלך לשיר גם בבית-תפלה-אינו-יהודי (בכנסיה של גויים) וחזר משם בעל כרחו מחמת פקידת ממוני בית-הכנסת שלא לעשות עוד כך, אם די בהבטחה להתיר לשיר בבית הכנסת, אם לדמותו לכהן הנושא נשים בעבירה?" (כתב-היד, בלי סימן).

והנה בשנת תרכ"ב כותב אל הרב גוטמאכר "בעל תשובה" ומספר במכתבו את כל חטאיו שעבר בין במזיד ובין בשוגג ומבקש דרך לתשובה. והרב גוטמאכר משיב לו: "מכתבך קבלתי והיום שרפתי את האגרת שלך באשר יראתי שיבא המכתב ליד אדם זולתי. אל תדאג ואל יפול לבך, הלא כתוב "מודה ועוזב ירוחם" וכתוב "תשיב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם". והוא מיעץ לו לחזור בתשובה ע"י לימוד תורה מוגבר "ואין הכרח לתעניתים דוקא" ומסתמך על שו"ת נודע ביהודה חלק א' סי' ל"ה, ושם מסופר מעשה באחד שנכשל באשת איש שלש שנים רצופות, ועתה נתעורר

בתשובה ואשרי לו שתורתו עמדה לו שלא ישתקע בטומאה שהוא עתה חתן האשה הזאת, שנשא בתה. והשאלה היא אם מחויב להודיע לחמיו שיפרוש מאשתו הזונה, או שתיקתו יפה, כי המה אנשי השם ויש להם בנים חשובים בתורה ובמשפחה יקרה, ויש לחוש לפגם משפחה ומשום כבוד הבריות רשאי הבעל-תשובה להיות ב"שב ואל תעשה" שלא להודיע לחמיו כלל. ומשיב "הנודע ביהודה": "והנה מה שביקש מעלתו ממני לסדר לבעל תשובה זה תשובה על עונו והזכיר שהוא אדם חלוש מאוד, לא יסבול קושי התעניתים וסיגופים, גם הזכיר נפלאות מהתמדת לימודו יומם ולילה ואינו שח שיחה בטלה כלל. אבל באמת אין התענית אלא דבר טפל לתשובה ועיקר התשובה הוא עזיבת החטא, וידוי דברים בלב נשבר, חרטה בלב שלם, התקרבות והתלהבות לאהוב את הבורא, תשובה שישוב אל ה' וירחמהו, היינו שידבק בו, אבל שאר דברים תענית וסיגופים אינם עיקרים". עד כאן לשון התשובה של "הנודע ביהודה". והרב גוטמאכר מוסיף ומשיב לשואלו איך עליו לנהוג במשך ארבעים יום רצופים ואומר: "וסר עונך וחטאתך תכופר" ותהי' בעזה"י כעובר במעי אמו אחר שנוצר אחרי כלות ארבעים יום שהמה ימי יצירה". ומוסיף עוד, שעליו לומר "א מזמורי תהלים בכל יום לפני התפלה וגם חיבר למענו תפלה שיאמרה בכל יום. וזאת היא התפלה:

"רבוננו של עולם הרבה חטאתי לפניך ובפרט בחטא נגעי בני אדם, מהם במזיד ומהם באונס ובשגגה. מתחרט אני על כל זה שעשיתי במזיד ומוכלם אני במה שנעשה באונס

ושגגה. היתה עבירה בידי מקודם שגרר לי עבירות אלו באונס ובשגגה. הוי ואבוי! מה אומר, מה אדבר, מה אצטדק, והנה אני מחפש תקון על כל אלה. יחדתי לי ארבעים יום לימי תשובה וכמו מן ר"ח אלול עד מוצאי יום הכפורים הארבעים יום השלישיים שהיה משה רבינו בהר לבקש רחמים לסלוח חטא ישראל, ואמרת ביום הארבעים "סלחתי כדברריך", כן יהי' אלו הארבעים יום שיחדתי לתשובה לפניך ואהי' בסוף הארבעים כעובר במעי אמו אחר הארבעים מעת הקליטה, ותכפר לי גם על חטאי אם יש עלי מגלגולי הקודם. אמן" (כתב־היד, סי' פא).

והנה תשובה למחותנו הרב דוד זיסקינד "בדבר מעשה באיש נכבד ממנהיגי העדה שהיו תהלוכותיו תמיד לכבוד ולתפארת לה' וישראל ופתאום נמצא סגור בחדר־העצים בחבל סביב צוארו ואבן על לבו וחתך בצוארו שלא במקום הסימנים. כפי משמעות מעכ"ת היה נראה מיד בהימצאו שרצה לאבד עצמו ע"י ד' מיתות בית־דין. אך כשנשמע קול הגניחה הצילו אותו... ונרפא. וחשב מעכ"ת להחליט שאין לקרבו עד שיעשה תשובה". והרב גוטמאכר משיב: "חלילה לבייש האיש הזה... שהיה כחסיד שוטה ועשה מחמת תשובה, כיון שעשה כענין ד' מיתות בית־דין" (כתב־היד, בלי סימן).

הרב גוטמאכר דאג להשאיר אצלו העתק מתשובותיו ואלה דבריו בסוף אחת מהן, בשנת תר"ך: "ידידי! דרכי להעתיק התשובות אשר יש בהן תועלת לרבים. ועתה אין לי פנאי להעתיק. ויחסר לי בקובץ השו"ת שלי העתק מזה

ובפרט שזהו ענין נחוץ לרבים, לכן ימחול נא להחזיק זה אצלו עד אשר יהיה לו פנאי לראות ולעיין ולישא וליתן כפי חפצו ורצונו הטוב ואחר כל אלה ימחול להחזיר לי זאת, להיות למשמרת בין השאלות ותשובות.

את ההעתיקים היה עושה בעצמו ובסוף ימיו עזרו לו בניו וחתנו ר' שמעון טרלר.

הרב גוטמאכר, בהיותו רב בקהלתו ור"ם בישיבתו ומשיב תשובות להלכה לכל הפונים אליו, היה עמוס תמיד עבודה לעיפה, ולאחד מידידיו הרב ר' חיים וואלפזון הוא כותב בשנת תרכ"ד: "אם היה מעלת כבוד תורתו אצלי איזו ימים היה מתפלא איך אפשר לי ההעמסה אשר עלי להרים ולגמור. בכל עת ברוב ביאת הדואר באות איגרות ורובם בשאלות הנחוצים להוראת שעה. ויען שהם מלומדים גדולים, אשר כל אחד כותב פלפול להודיע דעתו, יהי חלילה כמלבין בכבוד תלמידי חכמים אם אשיב רק הלכה פסוקה בלי הוראות מקור הדין, וגם להודיע אם דבריו נכונים או לא. ויש לשער, שגם כתבי בחידושי וגם השעורים עם התלמידים תהלה לאל, שחלילה לי לבטל, מלבד זה טרדת מצוות שבעירי, עד כמה העת חסרה" (שם, סי' כח). גם מהמכתב הבא אפשר להוכיח כמה עמוס היה הרב גוטמאכר עבודה. תלמידו ר' צבי יהודה קספר מגולוב⁵ שקיבל כתב "קבלה" על שחיטה מאת הרב גוטמאכר,

5. העיר היתה על הגבול גרמניה-פולין. מחצית העיר היתה שייכת לגרמניה ונקראה גולוב, ומחציתה בפולין ושמה דובושין.

פונה אליו בבקשה בשנת תרל"ד, שיתן לו גם "היתר הוראה" כי ישנם מקומות שמבקשים שו"ב שיהיה גם מו"ץ. מדברי הכותב רואים מה רבים היו הפונים אל הרב מגריידיץ עם בקשותיהם שצבאו על פתחו בכל יום עד מאוחר בלילה. "אחרי שראיתי את הרעש הגדול מהאנשים ממדינות פולין, אשר על ידיהם לא יכול מעלתו לקצוב אפילו ה' מינוטין לדבר עמי והייתי עומד ומשתומם ואמרתי אין זה רק סייעתא דשמיא כי בלעדי זה לא יכול מעלתו לעמוד על רגליו מפני כובד המעשה אשר יש לו בכל עת ובכל שעה אחר חצות לילה, כאשר בעיני ראיתי. ואחר ששמעתי וגם ראיתי ב"המגיד" שכבוד אדמו"ר מבקש שלא יבואו עוד אנשים אליו חשבתי כי בודאי אין לו כל כך הרבה בני אדם". לכן פונה הוא אליו בבקשתו עתה בכתב ומקוה שיוכל להתפנות ולשלוח לו את "היתר-הוראה".

בשנת תרכ"ו כותב אליו אחד מתלמידיו ומספר "כיון שלא הצליח בעסק המסחר הלך ולמד הלכות שחיטה אצל חמיו הרב ובית דין דק"ק קעמפען נתן לו "קבלה". וכעת נודע לו שבקהלת יאראטשעווא מחפשים שו"ב ומו"ץ, וראש הקהל שם הוא מ. גוטמאכר, וכיון שידוע לו שדברי האדמו"ר נשמעים בעיר הזאת לכן מבקש מהאדמו"ר שיכתוב לשם בעבורו". יאראטשעווא היא אחת הקהלות הקטנות במחוז פוזנא ודבריו של הצדיק מגריידיץ נשמעים בה ובפרט אם ראש הקהל שמו מ. גוטמאכר (הוא בן אחיו של הרב גוטמאכר). בסוף מכתבו אומר מזל-טוב לר' אליהו לנשואי בתו. גם חמיו מוסיף ומבקש בעדו.

וכן כותב אליו באותה שנה תלמידו "בדבר שו"ב שאין לו פרנסה בעירו ושמע שבעיר הסמוכה ראקוביטץ מחפשים שו"ב, ואולי ידוע להרב גוטמאכר עוד מקום אחר בשביל שו"ב".

בשנת תרט"ו פונה אל הרב גוטמאכר יצחק פרענקל מניו קאססעל, ומתודה על מעשיו שעשה בחצי שנה האחרונה: "ובלי ספק נכנסה בי רוח שטות אבל לא חלילה להכעיס מעלת כבוד תורתו נתכוונתי. והנה ידוע לי כי דרכי כבוד תורתו "להאריך אפו ולרחם על אנשי עירו וביותר לשבים", ולכן הוא מבקש לזכור לו זכות אבותיו ולהמליץ טוב עבורו ולכתוב לו תעודת היתר להיות שו"ב ומלמד, כי בעיר ניו-קאססעל רבה הבורות והעם-ארצות, הילדים בהיותם בגיל מצוה אינם יודעים לקרא בסידור ולא להניח תפילין. בתחלה נסע הנה בכונה לעסוק במסחר אבל אינו יכול לעסוק במסחר כאן מחמת שימי-השוק הם בשבת וכל החנויות פתוחות ביום זה. כיון שבבחרותו בהיותו בעיר וואלשטיין למד שם הלכות שחיטה רוצה כעת לעסוק פה במלאכת שו"ב וגם ללמד לילדים תפילה, הנחת תפילין וחמשה תומשי תורה, ולכך דרושה לו תעודה והמלצה". כאן נזכרו "ימי השוק" שהגויים קבעום בשבת וכך מנעו מיהודים שומרי שבת מלעסוק במסחר. ודבר זה היה במשך הזמן הגורם העיקרי להגביר חילול שבת בין היהודים. כי בשבת הרויחו הסוחרים יותר מכל ימות החול ורק יחידי סגולה בין הסוחרים היהודים עצרו ברוחם שלא לצאת לשוק ביום השבת. ראוי לציין כי תשעים אחוז מבין היהודים

באותם המקומות ובאותה תקופה עסקו במסחר ומעטים מהם עסקו במלאכה ובעבודת כפיים. פקידים כמעט שלא היו. החינוך היהודי ברוב הקהלות הקטנות עמד בעיקר על לימוד התפלה, לא "תלמוד תורה" אלא "תלמוד תפלה", וקצת הכנות להנחת תפילין וקצת חומש בלי פירושים בתרגום לשון הכתוב ללשון המדוברת, ובוה הסתפקו היהודים ברוב המקומות. אמנם מפי השמועה ידעו שאבותיהם עסקו בגמרא, אבל הם עצמם לא למדו, ולא ידעו את נחיצות לימוד תורה שבעל-פה בעד תלמידים שאינם חושבים להיות בעתיד רבנים או שו"בים וכדומה. לאט לאט השתרשה בהם הדעה, שרק "רבנים" ושאר כלי קודש עליהם מוטל ללמוד תורה שבכתב ושבעל פה וגם לשמור את מצוות התורה, אבל יהודים סתם, "בעלי בתים", פטורים מכל דבר ויוצאים ידי חובתם על ידי שמחזיקים באנשים המשמשים בקודש.

באותה תקופה התחילה ההגירה לאמריקה וגם מבין תלמידיו היו כאלה שרצו להגר והם שואלים עצה מרבים. בשנת תרכ"ח כותב אליו אחד מתלמידיו, מאיר ראכאטש, חזן שוחט ומורה בקהלה קטנה לאַבעס שבפומרן. הוא שואל אם לנסע לאמריקה, אחרי שקיבל מהוריו משם כרטיס נסיעה. "כאן עבודתי קשה עלי מאד, ושם אוכל להיות מוהל ולהרויח פרנסתי בקלות" — כותב הוא ומספר — "בשנה שעברה נסע אחד מבראמבערג הסמוכה לעירי והוא גם מורה וחזן ומשכורתו לשנה ארבעת אלפים דאלאר, שהם לפי כסף מקומינו חמשת אלפים רייכס-טאלער". ומוסיף, שגם חמיו הרב מסכים לנסיעתו ואומר אילו היה הוא צעיר יותר,

היה גם הוא נוסע. ממכתב אחר של הנ"ל רואים אנו שאמנם נסע לאמריקה, כפי הנראה בהסכמתו של הרב גוטמאכר, אבל חזר משם "כי לא יכול היה שם לחיות בתור ברי"שאל".

כאב רחמן היה ר' אליהו לתלמידיו. והם היו כרוכים אחריו גם אחרי יציאתם מהשיבה. ישנם רבים שהוא שלחם לבית מדרש לרבנים של הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר בברלין. אבל היתה שאלת הקיום עבורם והוא נתן להם המלצות אל הרב הילדסהיימר ואל הנדבנים הגדולים כגון יאהאן האף ואחרים, בברלין.

תלמידו יוסף במהר"ש יאזעפזאהן כותב מברלין בשנת תרכ"ט. לאחר שקבל הסכמה מאת רבו ר' אליהו ללכת לברלין ללמוד שם, נשאר עוד זמן מה בבית הוריו ואח"כ נסע ברלינה. ובמשך הימים המועטים שנמצא בברלין נוכח לדעת, כי ימצא פה תכלית אם יהיו לו די צרכיו. אמנם ידע מראש, כי יהיה לו קשה בזמן הראשון, אבל מה היה עליו לעשות? לשבת על סיר הבשר בבית הוריו, ומה יאמרו "הגויים" (המשמאילים) לאמר: "חזו לזה, שלמד תורה ואיך היה לו". ועתה מבקש מאת הרב גוטמאכר "כי יכתוב אל האדון יאהאן האף, אשר ד"ר הילדסהיימר יבא אליו לקבל סך גדול עבור הסמינה, ואם יכתוב לו אדמו"ר להיטיב עמו, אולי לא ימאן. גם הרב המפורסם מו"ה צבי קאלישר אשר כותב המכתב היה אצלו בעברו דרך טהורן יעץ לו עצה זו".

ובמכתב אחר כותב אליו תלמידו הנ"ל ומבשר לו

בשורה טובה: „היות שידוע שבשמחתי לו שמחה, ששותרר מעבודת הצבא לשנה אחת“.

היו לו להרב גוטמאכר ידידים בין כל שדרות העם היהודי ולא רק רבנים הוקירו אותו אלא גם אנשי בורסה אלי הכסף היו שומעים לו ולא היה דבר קשה בשבילם לעשות כל מה שבקש מהם הצדיק מגריידיץ.

והנה מכתב מידידו איזידור קאהן מברלין, שכותב לר' אליהו בשנת תרל"ד בשפה הגרמנית, ומודיע לו שהשיג את התמיכה בעד תלמידו אליטצקי אצל קרוביו ומכיריו בסך 120 ר"ט לשנה. קאהן זה מסביר במכתבו, שאמנם קשה היה לו ללכת לביתו של כל אחד מן הגדבנים אבל עשה זאת כדי שלא לסרב לדברי הרב. והבחור כבר קבל מידו סכום כסף למחיתו להפתעתו הגדולה. וגומר את מכתבו ומיעץ לר' אליהו לחוס על עצמו ולא להתאמץ מעל ליכולתו. וכותב על עצמו שמתוך עבודתו המאומצת בבורסה הוא מתעייף ויש לו מיחושי ראש ועצבנות ומבקש שר' אליהו יתפלל עבורו.

תלמידיו ומעריציו היו מפוזרים בארצות רבות ויש מהם שנדדו אף מעבר לים. ומכל קצוי תבל פנו אליו בבקשת עצה והדרכה. וכך הלכו קשריו והתרחבו הרחק מעבר לגבולות עירו וארצו. המצב הכלכלי של היהודים במזרח אירופה, בזמנו של הרב גוטמאכר מלפני כמאה שנה, היה קשה. העוני והדחקות היו מנת חלקם של רוב יהודי העיירות הקטנות. דבר זה אלץ רבים מהם לעקור ממקומם ולנווד לאנגליה וגם לאמריקה, שקרצה מרחוק לעניים הללו

באוצרותיה. ביחוד הצעירים שאפו לנסות את מזלם בארץ הרחוקה המבטיחה כה רבות. אבל המציאות החדשה, אי ידיעת השפה ומלחמת הקיום טפחה על פניהם גם שם, ולא כולם יכלו לעמוד במלחמה זו והיו ביניהם שנתאכזבו וחזרו, כי לא יכלו או לא רצו להסתגל לתנאים החדשים. עמדה לפני המהגרים הללו הבעיה הגדולה של שמירת שבת וכשרות. ה"קלים" שבהם לא עמדו בנסיון, הסתגלו מהר למצב החדש. אבל לא כן נהגו אלה שלא רצו למכור את יהדותם בעד נזיד עדשים, בעוד שנזיד זה לא בנקל עלה להם, אלא בעבודה מפרכת ובשעבוד הגוף והנפש. אלה עמדו בקשרי מכתבים עם הרב גוטמאכר והוא מרחוק חזק את רוחם ועודדם ועזר בעצותיו. גם בענין פעולתו למען ישוב א"י עורר אותם שיתמכו בחברות "סוכת שלום" ו"מאור יעקב" שיסד בא"י. ונמצאים בארכיון העתקים מקבלות ששלח להם על הסכומים שקבל מהם.

מעשה בנערה שנתייתמה מאביה, ובאמריקה היה לה דוד. קרוביה של הנערה במחוז פוזנא פנו אל הרב גוטמאכר בבקשה למצא קשר אל הדוד ולהשפיע עליו, שיקח את בת אחיו היתומה אליו. הרב גוטמאכר פנה אל ידידו יצחק אייזיק וינר בניו-יורק, אשר הגר לשם עם אשתו לעת זקנה אל בניו, ובקש ממנו שישתדל למצא את הדוד של היתומה ויברר אם אפשר לשלוח את היתומה אליו. על כך באה תשובתו של יצחק אייזיק וינר מניו-יורק מיום ג' פ' כ"תשא שנת תרכ"ח. הוא משיב על מכתבו של הרב גוטמאכר אליו מיום י"ד כסליו ומודיע, כי סוף סוף אחרי חיפושים רבים

מצא את האיש ולאחר שראה את מצבו, אינו מיעץ לשלוח את היתומה אליו. ראשית מפני שהאיש בעצמו מטופל בילדים ומתפרנס בקשי. פרנסתו היא ממשרתו בחברת הגז. הוא משגיח על נקיון המכונות ובשכר זה מקבל דירה חנם ומשכרת חדשית שבקושי מספיקה לו ולמשפחתו, וגם אשתו נאלצת לעבוד. אבל לא הצד הכלכלי של האיש צריך לפי דעתו להכריע בענין, אלא ישנה עוד סיבה, שאותה אינו רוצה לכתוב, כי יודע הוא שהדבר יצער את הרב גוטמאכר. הרמו הזה הוא די ברור שמבחינת היהדות לא הכל כשורה אצל הדוד, והוא בודאי נאלץ לעבוד בשבת. מכתב זה נותן תאור של חיי היהודים המהגרים באמריקה מבחינה כלכלית ורוחנית גם יחד מלפני מאה שנה. "החיים מלאים סבל וקשיים, יוקר החיים אין לתאר — כותב הוא — חורף קשה שורר שם אותה שנה, וגרם למחסור גדול ומצוקה להמונים. בכמה מדינות מחוץ לניו-יורק באמריקה פרצו מהומות עקב המחסור. אנשים צעירים הנמצאים כבר כמה שנים שם ויודעים כבר את השפה האנגלית על בוריה, אינם מוצאים תעסוקה". לעומת זאת על עצמו הוא כותב: "אני עצמי איני טובל לא מפרנסה ולא מיהדות, יכול אני לכתוב, שלמרות שהזמנים פה קשים, ואנשים צעירים הנמצאים פה זה כמה שנים ויודעים את השפה ובכל זאת אינם מוצאים תעסוקה. ואני תודה לאל — כותב הוא — בגיל 69 ובשפה איני שולט, משתכר אני די מחיתי ואינני לוקח מבני היקרים אפילו סענט אחד", חוץ מהדירה שהוא גר בה אצל אחד מבניו חנם. דירה זאת היתה מכניסה לבנו

14 דולר לחודש. "עבודתי היא להורות לשון אידיש בכל יום שעה אחת בין 3—4 ומזה אני מתפרנס בכבוד, וכבר נרשמתי לחברה המתאימה לי הנושאת את השם "קדושה-לנד" ב"ת. זה עלה לי בהרבה כסף — כותב הוא — וכל זה שלמתי ממשכרתי. החברה יש לה בית כנסת כמו בגריידיץ והחזון מוילנה, ומאז חודש אלול קבלו רב, הוא היה רב לפניו במארגאנין, הוא דורש בכל שבת בחריפות, כי בחברה ישנם הרבה לומדי תורה. מצער אותי מאד — כותב הוא — שאיני יכול ללכת לשם בכל שבת מפני המרחק, ביחוד בחורף... ויש ביכ"נ קרוב לביתי, ואני הולך שמה בוקר וערב, ובערב ר"ח עורכים יו"כ קטן, צמים ומניחים תפילין וטלית". ואעפ"כ — מוסיף הוא — "הגני מיעץ לכל מי שיכול לחיות בגרמניה, לא לבא לאמריקה. כמובן, האמנות והמדע עולים כאן על גרמניה, אבל..." (מסיים בנקודות).

ועוד משיב במכתבו זה להרב גוטמאכר על שאלתו ששאל בדבר הרב ד"ר מעססינג. ד"ר מעססינג זה הוא רב ב"קריסטי-שול" בניו-יורק, והיה צריך לתת גט לאשתו שהשאיר בקאבילין במחוז פוזנא. והוא מודיע לרב גוטמאכר, שהד"ר מעססינג נסע שוב לגרמניה בענין הגט, ועתה כשיחזור ויהיה אחרי הגירושין מאשתו יביא את אביו עמו המשמש כרב בשעמפען. ויקבל את משרתו בקריסטי-שול וד"ר מעססינג ישמש כרב ב"הענרי-שול".

והוא מוסיף: "יש הרבה לכתוב להפליא על רבני אמריקה, אבל די אם נאמר, שהם ראויים להקרא, מתיר אסורים" (הכוונה לרבנים הרפורמיים). בסוף מבקש את הרב גוטמאכר

לכבדו במכתב ומודיע, שמחיר המכתב ירד ל-10 סענט, אבל הכתובת על המעטפה צריכה להיות "דרך המבורג", ולא — יעלה המחיר פי-שלשה. הוא חוזר ומוסר דרישת-שלום מאשתו ומבניו, וגם דורש בשלום "החזן החרף" יוסף אליטצקי עם כל ב"ב.

ישנם בארכיון עוד שני מכתבים מאביו של הד"ר מעססינג אל הרב גוטמאכר בענין הגרושין. ממכתבים אלה מתברר, שאשתו של ד"ר מעססינג נשארה בקאבילין עם הילדים. המכתבים הם משנת תרכ"ח ומ"תר"ל. בראש המכתב הראשון מסומן: "שעמפען" ובשני: "וויטקאווא". האב מבקש עצה מהרב גוטמאכר מה לעשות, כי אנשי קאבילין הנמצאים באמריקה רודפים שם את בנו ומשמיצים את שמו בעתונים שם "ומבזים אותו בכל מיני בזיונות על מכתבי העתים, כי אנשי שיקאגו המה תמיד בנעוויארק. ושטרייזאנד (אחד מהם) מדבר על בני, שאוי לאזנים שכך שומעים. אעפ"י שכתב לי כבודו שקודם נסיעתו שמה תקע כף והבטיח לכבודו כל טוב... עתה יש תקוה שהגט יצא אל הפועל כי בני השיג מערכאות בניו-יורק פסק הגירושין. והוא מוסיף, שבא אל עמק השוה עם האחים זאלץ בפוזנא, כפי הנראה עורכי הדין של האשה, לתת לה ט"ו מאות ר"ט ועוד ה' מאות עבור הבת שלא רוצים לתתה לו.

ישנן שו"ת בארכיון בענין עגונות, שבעליהן נסעו לאמריקה ולא נודעו עקבותיהם. בענין שתי עגונות כאלו השיב לאב"ד פולא. ועוד, בשנת תרט"ו הוא משיב: "על דבר האשה מרת אסתר בת הנגיד ר' אליהו מן העיר

פיזור אשר היתה נשואה לבעלה ר' הירש וולפזאהן וכו' מחמת צוק העתים הסכימו הזוג שילך לאמריקה, והבעל החליט לנסוע לקליפורניה וזה היה בשנת תר"ט וכו' והיתה סערה בים וכולם הצילו נפשם לספינה אחרת, ורק שנים מהנוסעים נאבדו וכפי השפיטה היה ר' הירש וואלפזאהן ביניהם. ונדרשתי מאת הרב הגאון מהר"ל אבד"ק שענלאנק, ועתה באו הני שני צדיקים הגאב"ד דק' פיעטרקוב והגאב"ד דק"ק פיזור, וכו'".

תלמידיו היו מפוזרים בארצות שונות, ושמשו שם כרבנים ועמדו עמו בקשרי שו"ת. אחד מהם חיים שמואל ווילנר היה רב בשטרסבורג, והרב גוטמאכר משיב לו בשנת תרכ"ו: "לתלמידי וכו' זית רענן החבר לדבר ה', גזע קודש, מו"ה חיים שמואל נ"י, הרב המורה בק' שטראסבורג". ושוב כותב אליו בשנת תרכ"ט: "לתלמידי הרב החר"ף וכו'". קהלות שונות פנו אליו בבקשה לקבל עליו את משרת הרבנות בעירם, אבל הוא לא זו ממקום רבנותו בגריידיץ. חן המקום היה עליו. מענין המכתב, שהגישו לו נציגי קהלת אינוברוצלאב בשנת תר"ט, קהלה חשובה במחוז פוזן בתקופה ההיא. הם כותבים אליו, שהם שולחים את "המופלא והמושלם הר' מאיר ערגעל לגריידיץ" שישפיע עליו שיקבל את הרבנות בעירם, כי לא רק הנציגים של הקהלה רוצים בו כרב אלא גם דייני העיר ושני שליש של חברי הקהלה הם ממעריציו, "כי אין לנו מנהל ועומד בפרץ... תועים כצאן בלי רועה ורבו המתפרצים ואיש הישר בעיניו יעשה". והם בטוחים "שאליו ישמעו והוא ישקיט דברי ריבות

בשערים". סך הכל רק שלשה פקידים מועד הקהלה, שהם מתנגדים לו, וכתבו לו מכתב מלא זלזולים נגדו. הנציגים מדגישים, שהם מבקשים שיבא לאינוברוצלאב לא לדרוש דרשה לפניהם, אלא שאנשי הקהלה יכירו את אישיותו הדגולה ומזכירים את הרב הגאון ר' נחום דייך של הקהלה, שגם הוא מבקש שיקבל את הרבנות אצלם. ובסוף המכתב הם כותבים, שבודאי ידוע לו שהרב הגאון ר' עקיבא איגר, כשנתקבל לפוזן היו לו שם הרבה מתנגדים, ובכל זאת אח"כ היה מכובד ונערץ על כולם בפוזן, ומקוים שגם אתו יהי' ככה. על הבקשה חתמו תשעה נציגים. המכתב כולו נכתב בגרמנית באותיות עבריות והחתומות בכתב גרמני. גם מקהלת לעסלא קיבל הזמנה לעבור אליהם. קהלת לעסלא היתה אחת הקהלות הותיקות והחשובות שבמחוז פוזנא וכהנו בה רבנים ידועי שם. בשנת ת"ר בחרה הקהלה בר' יוסף יאסקע שפירא, גאון בתורה ירא שמים ומכונה "צדיק" בפי העם. הוא היה מתלמידיו של ר' עקיבא איגר עוד במארקיש-פרידלאנד, ונזכר בשו"ת ר' עקיבא איגר, ח"ב, סי' עז. לפני שנתקבל ללעסלא היה תחילה רב בקורניק ואח"כ באינובראצלב ומכאן נתבקש לקבל את הרבנות בלעסלא. הוא היה רב מן הדור הישן, עטור פאות וזקן ארוך, היורד לו על מדותיו ולבושו רבני כמקובל מדורות (ראה תמונה). אולם הממשלה הגרמנית לא רצתה לאשר את בחירתו בלעסלא אלא אם כן תמציא הקהלה תעודה, שהרב עמד בבחינה בלשון הגרמנית בעל-פה ובכתב על-פי החוק החדש. הקהלה השיבה שהחוק הזה בדבר חובת ידיעת הלשון

הגרמנית לרבנים אינו חל על הרב שבחרו, כיון שהוא שימש ברבנות בקהלות שונות עוד קודם שהחוק הזה נכנס לתקפו ועל כן פטור הוא מחובה זו. הרב ר' יוסף יאסקע שימש כרב וכראש ישיבה בלעסלא שלש עשרה שנה עד יום פטירתו ביום כ"ד תשרי תרי"ג. בן שבעים ושש היה בפטירתו ונפטר תוך הדרשה שדרש בבית-הכנסת לפני הקהל. תלמידים רבים העמיד בחייו, מהם שהיו רבנים בקהלות שונות. על תלמידיו נמנה גם הרב שמואל הולדהיים, שנעשה אח"כ רב רפורמי. בהיותו תלמידו של ר' יוסף יאסקע הצטיין הולדהיים בין בחורי הישיבה ור' יוסף יאסקע לקחו כחתן לבתו. אולם לאחר שנתפש לתנועת הריפורמה נפרד מאשתו (הפנר והרצברג, תולדות יהודי מחוז פוזנא; בלום, תולדות ר' עקיבא אייגר).

לאחר פטירתו של ר' יוסף יאסקע פנתה קהלת לעסלא אל הרב אליהו גוטמאכר, שיקבל אצלם את הרבנות, אבל בגלל תככים שנתגלו בקהלה זו לא נענה לבקשתם. ראשי הקהל שם רצו למנות גם רב-דוקטור "אשר לו משפט הבכורה".

בכלל הצטיינו קהלות פוזנא בתקופה ההיא לא רק ברבנים הגאונים אלא גם בין "בעלי-הבתים" שם היו למדנים גדולים. ראשי הקהל במחוז פוזנא היו יהודים מלאים תורה ויראה. ראש הקהל בקאשמין, ר' אברהם מאטיאס, קהלה קטנה במחוז פוזנא, שנפטר כ"ח תשרי תרי"ד, היה שם ראש קהל משנת תקצ"ח. הוא הצטיין כנדיב ותרם לקהלתו את "הדרך לבית עלמין בקהלת קאשמין" וגם בית נדב ליסד שם

בית המדרש. קלסתר פניו האצילים המעוטרים זקן ופיאות והלבוש הרבני עושים רושם אדיר על כל רואיו.

בשנת תרס"ו כותב אליו תלמידו יצחק זענגער מפוזן. ראשית מודה לו על הקמיע. ולהלן כותב, שבפוזן פנוי כסא הרבנות וזהו מקום של רבנות מתאים לרב גוטמאכר, מלבד המשכורת הטובה שרב מקבל שם, החיים שם נוחים ויפים והקהלה החליטה לתת לרב שיבא דירה, חצי בית בשוק (מרכז העיר), ואילו ראה הרב את בית הכנסת ובית המדרש המפורסם עם ספריה גדולה והסדר וההשגחה הנאים היה בודאי נהנה. והוא מיעץ למורו ר' אליהו שיפנה אל ראשי הקהל שם ויציג את מועמדותו. כידוע אחרי פטירתו של ר' שלמה איגר בתרי"ב היה כסא הרבנות בפוזנא פנוי במשך כמה שנים. אולם הרב גוטמאכר לא שעה לעצת תלמידו ולא פנה לפוזנא. הוא נשאר בגריידיץ עד יומו האחרון:

הרב גוטמאכר היה אחד מן הגדולים בתורה בדורו, טיפוס מן הדור הישן. כמוהו היו עוד רבנים במחוז פוזנא ובגרמניה שהיו מפורסמים בעולם היהודי כגדולים בתורה וביראה, כמו: הגאון ר' מאיר לייבוש מלבי"ם, שכיחן כרב בכמה עיירות קטנות במחוז פוזנא, ובסוף בעיר קעמפנע ביחד עם הגאון ר' יעקב שמחה רעפפיש. המלבי"ם היה אב"ד קעמפנע ור' יעקב שמחה היה ראב"ד קעמפנע. הגאון ר' משה פיילכנפלד אב"ד דק' ראזונא, עיירה קטנה במחוז פוזנא. הגאון הישיש ר' זאב וואלף קלויזנער אב"ד עקצין, נזכר בשו"ת ר' עקיבא איגר ונפטר בהיותו בן

מאה שנים בשנת תרכ"א; וזוגתו הרבנית מרת פעריל האריכה ימים ונפטרה בת מאה ועשר שנים. הוא הניח אחריו ארבעה בנים תלמידי חכמים, והבכור שבהם ר' צבי הירש המשיך להיות רב בעקצין וחיבר שני ספרים על משניות. הספר הראשון "רץ למשנה" נדפס בשנת תרי"ז, והספר השני "תא הרצים" נדפס בשנת תרכ"ד. וכן הגאונים ר' גדליה טיקטין אב"ד ברעסלויא; ר' ישראל ליפשיץ אב"ד דאנציג בעל "תפארת ישראל" על משניות; ר' יעקב יוסף אטינגר ראש ב"ד בברלין; ור' אלחנן רונזשטיין "הדיין המצויין דק' ברלין". כל אלה הרבנים הגאונים עמדו על המשמר של היהדות הדתית בגרמניה ולא נתנו לתנועת הריפורמה להתפשט כל כך מהר בגרמניה.

בתקופת שבתו בקהלת גריידיץ עלה הרב גוטמאכר לדרגת "רב כולל" בלתי רשמי להרבה קהלות. בתחילה במחוז שלו, מחוז פוזנא המיוחד, ואחר כך לכל היהדות בגרמניה. וכשהתחילו לבקר אותו ולשאול בעצתו אלפי יהודים מרוסיה ומפולין נעשה ל"צדיק מגריידיץ" — מושג חדש ביהדות מערב אירופה. עם הגירת המוני יהודים לאמריקה התפשטה השפעתו גם מעבר לים. הוא היה לא רק רב לשאלות "היתר ואיסור", אלא "אב" של אלפים ורבבות יהודים. עמדתו בחיים היהודיים עשתה אותו ל"עסקן עולמי" ולמנהיג ישראל במובנו הרחב. בכל מאורע שאירע ביהדות שזור גם שמו, ואנשים גדולים בישראל שבדורו עמדו בקשרים עמו והתיעצו בו, כגון סיר משה מונטיפיורי מלונדון, וגדולי הרבנים באירופה ובארץ-ישראל. כאישיות מוסרית למופת וכגאון

אמתי ומעמיק במחשבת ישראל, עמד על המשמר ונלחם בחרוף נפש במחריבים מבפנים את מבצר היהדות. קהילות גדולות וחשובות ביקשו לזכות שגאון זה ישב בקרבם אולם הוא לא זו מגרידיך, כי בין כה וכה לא היה תפקידו מוגבל רק לצרכי עדתו בלבד.

פרק ג

הפעולה למען ישוב ארץ-ישראל

גם הרב גוטמאכר, כחברו הרב קאלישר, ראה בעבודת אדמת הקודש על ידי יהודים התחלת הגאולה. כבר בשנת תקצ"ז פנה הרב קאלישר, בהשפעתו של הרב גוטמאכר, במכתב אל אנשיל רוטשילד, בו הסביר את הרעיון של שיבת ציון וישוב א"י בלשון זו: „אל יחשב החושב, כי פתאם ירד השם יתברך משמים לארץ לאמר לעמו: צאו! או ישלח משיחו פתאם מן השמים, לתקוע בשופר גדול אל נדחי ישראל וכו'. ראשית הגאולה תהיה ע"י סיבה טבעית מבני אדם, וע"י רצון המלכויות לקבץ מעט מן פזורי ישראל לאדמת הקודש“.

וכן כותב הרב גוטמאכר אל הצדיק המפורסם ר' אברהם לנדאו מטשעכאנוב: „בעוונותינו הרבים טועים רבים בחשבם שיהיו יושבים בחברת השעשועים כל אחד כפי דרכו בביתו, ופתאום יפתחו שערי הרחמים ויעשו מופתים בשמים ובארץ וכל יעודי הנביאים יתקיימו ויקראו אותם ממקום שבתם. אבל לא כן הוא וכו'. אך אני אומר עוד, שהעסק בעצם

ישוב ארץ הקדושה, לעשות התחלה להוציא קרקע מתרדמתה ביד הערביים ולקיים בה מצוות האפשריות בזמן הזה, ושתתן פריה לעם ישראל וכו', שלא ינוחו ולא ישקוטו מלהלהיב הלבבות לענין הישוב, שהוא יתד בל ימוט לגאולה השלימה, לקנות שדה בכסף בארץ ישראל, להושיב עניי עמנו, להתפרנס מתבואות הארץ".

וכן כותב הוא אל חברת "כל ישראל חברים" בפאריז: "מהרבה שנים נתלהב בלבי, שבהיות התחלה במספר מסויים לעבוד באדמת־קודש עבודת אדמה, ויקיימו המצות התלויות בארץ גם עתה, הן דאורייתא הן דרבנן, וישבתו שבתות כדין גמור, שיהא נפלאות בעולם ויקויים בנו, רצית ארצך". ובהמשך דבריו הוא ממליץ על חברו הרב קאלישר: "ושנים רבות עומד לנו הגאון מו"ה צבי קאלישר, נ"י לאורך ימים טובים, שכמעט עוזב כל צרכו ורק בעסק הקדוש הזה השתדלותו" (כתבי הרב קאלישר, עמ' תפד).

ואמנם, כבר בתקופה ההיא נמצאו רבים בין יהודי א"י ובגולה, שרצו לעסוק בעבודת אדמה. עוד בשנת תרכ"ג כותב הרב קאלישר במאמרו "התקוה והתוחלת" (המגיד, י"א אלול תרכ"ג): "העיד לי איש אחד מיושבי ירושלים, נודע פה לצדיק תמים מנעוריו, ודר כשלשים שנה בירושלים, וישנו תחת ידו יותר ממאה חתומים מן האשכנזים, אשר יאבו לקבל עבודת אדמה...ומן הספרדים רבים מאד כאלף איש" (שם, עמ' ריז).

שני הרבנים, הרב גוטמאכר וחברו הרב קאלישר, ראו בעבודת אדמת הקודש ע"י יהודים יסוד להתחלת הגאולה,

ובשנת תרכ"ז הוציאו שניהם "קול קורא", בעברית ובגרמנית, בו הם מסבירים את רעיונם ודרך הגשמתו: "ואין לנו פתח תקוה, כי אם אשר מאז נפתחו שערי צדק ע"י חברת ישוב ארץ ישראל להוציא לחם מן הארץ לאחינו בני ישראל העטופים ברעב, והן יש לנו משען ומשענה מן החבריא הגדולה "חברים כל ישראל" בפאריז הבירה. העומד בראשם, השר קרעמיע, הבטיח להתחבר אתנו ולהיות לעזרה ליושבי ארצנו הקדושה לפרנסם ע"י קניית שדות וכרמים. גם מלונדון יש בידינו מכתב מן המשביר הגדול, מוהר"ם מונטיפיורי, אשר הודיענו, כי יש 60 משפחות מצפת ורוצים לבא גם משאבאץ (אנשי העיר שאבאץ שבסרביה סבלו הרבה מפרעות ורדיפות ובהשפעת תנועת "ישוב ארץ ישראל" החליט חלק מהם לעלות לארץ ישראל ופנו בקריאה לראשי היהדות בעולם לעזור להם לעלות לארץ ישראל ולהתישב בה) לעבוד עבודת האדמה". ומסבירים שע"י עבודת האדמה בארץ יכולים להתפרנס הרבה משפחות שהם רעבים ללחם וגם זה "מילוי רצון ה' בקיום מצות התלויות בארץ". ולכן הם קוראים אל כל מנהיגי הקהלות לדאוג, שכל איש ואיש יתרום ב' ר"ט¹ לשנה, ואת הכסף הם מבטיחים לשלוח לפאריז. לשם זה בחרו שני סוכנים: הבנקיר סעגאל מפאזען, אשר פעל רבות למען החברה "ישוב א"י", ור' שמחה פירשט משמיגעל, עסקן ידוע לטובת החברה, והוא מתכוון לנסוע ארצה ישראל "על הוצאות שלו", והרב

1. ר"ט = רייכס-טאלער, מטבע גרמני בתקופה היא.

קאלישר יסע עמו כדי להשגיח על כל פרט ופרט. הסכום של 2 ר"ט לשנה — הם כותבים זה רק לאנשים בינונים, אבל מי שזכה לעושר הוא צריך לחשוב „אני וביתי שוכנים בפלטרי מלכים, וארץ נחלתנו היא חרבה ושוממה“ ולכן העשיר צריך לקנות כברת ארץ על שמו“ (שם, עמ' רמג).

ממכתב, שכתב הרב קאלישר אל הרב גוטמאכר קודם שהוציאו את הכרוז, נראה שהטיוטה לכרוז חיבר הרב גוטמאכר. בתחלה לא הסכים הרב קאלישר לכל הצעותיו וכתב: „אך בדעתי הצעירה, לא אוכל להסכים בעצם הענין (בענין ההצעה לאחד את הפעולות של חברת ישוב א"י עם „כל ישראל חברים“), כי כאשר יפול חלקנו לגמרי תוך חברתם יהי' המיעוט בטל ברוב... ואם נשלח כל הכסף לפאריז לא נוכל לסמוך שיעשו התחלה, כי המה בגדולות יהלכון... עוד לא באנו לזה עמם יחד בעצה שאנחנו נאסוף עבורם ועבורנו יחד. על כן לדעתנו כלך מדרך זו... ומי שיש ביכלתו יתן גם להם לכבודם, גם לנו. ומי שאין ביכלתו יתן לנו לבד כדי שנוכה בזמן קצר לעשות התחלה בסך לא עצום כל כך שאנחנו נעשה היסוד ע"פ דת תורתנו הקדושה ואח"כ יבואו הבונים ויעשו לפי היסוד“ (שם, עמ' רלח). וכן כתב הרב קאלישר על ההתנגדותו למיזוג עם „חברת כ"ח“ אל הסוכן ר' שמחה פירשט משמיגעל בשנת תרכ"ו: „כתבתי היום תשובה ארוכה להגאון מגריידיץ להכניע את כח חברתנו תחתם. אפשר שזה ימשיך הרבה שנים עד שהם יגשו אל הדבר ברצינות“ (שם, עמ' רמא). ואף שבעצם צדק הרב קאלישר

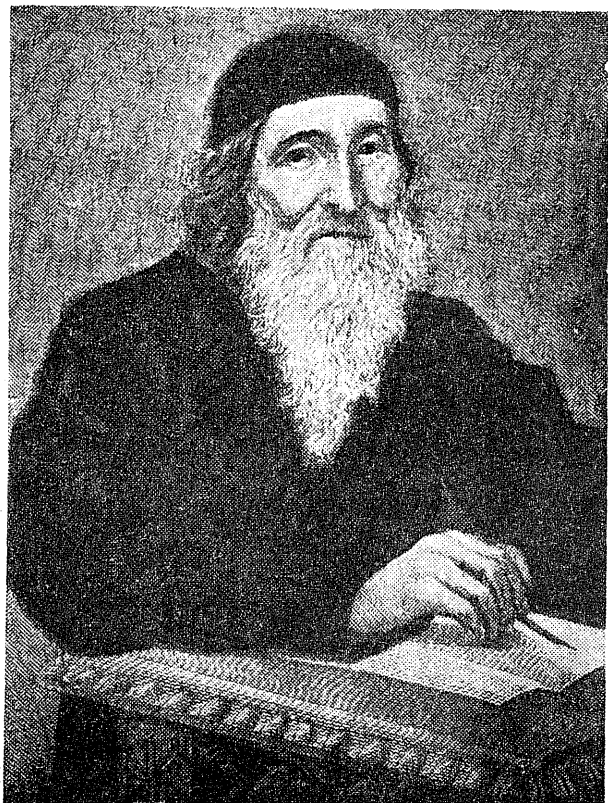
בהתנגדותו להצעה לאחד את חברת ישוב א"י עם "כי"ח" בפאריז, בכל זאת הדפיסו את הכרוז כמו בטיזט של הרב גוטמאכר, והדגישו: "יש לנו משען ומשענה מן החבריא הגדולה "חברים כל ישראל" בפאריז הבירה, העומד בראשם השר קרעמיע הבטיח להתחבר לנו... ובכל אשר יקובץ נשלח לפאריז על שם המתחבר". וכך, אעפ"י שאמנם הביע הרב קאלישר את התנגדותו, קבל את הכרעתו של הרב גוטמאכר וחתם על הכרוז. שניהם השפיעו בתקופה ההיא על אנשים שיתמכו בכסף בחברת "ישוב א"י" וגם השתדלו לעורר את הנדבנים העשירים לבקר את הארץ ולראות במו עיניהם את המצב בארץ. יש לדעת, שהנסיעה לא"י היתה אז כרוכה בהרבה קשיים. על פי רוב ארכה נסיעה כזאת חצי שנה ויותר באניה קטנה הקרובה להשבר בגלי הים החזקים. ובכל זאת הודיעו בכרוז משנת תרכ"ז, שהסוכן ר' שמחה פירשט משמיגעל מתכוון לנסוע ארצה ישראל "על הוצאות שלו". גם ר' משה גולדשטיין מדירשוא, עסקן ידוע במחוז פוזנא למען ישוב א"י, "הודיעני שדעתו ליסע לקיץ הבא עלינו לטובה לארץ ישראל לעשות שם תקנות בין דברי ריבות אשר שם" (שם, עמ' רלח).

הרב גוטמאכר היה מוכן גם בעצמו לנסוע לארץ ישראל וכך הוא כותב אל הגאון ר' חיים אלעזר וואקס אבד"ק קאליש (בעל המחבר שו"ת "נפש חיה"), שהיה מאושר לו יכול היה לנסוע יחד עם גדולי רבני פולין "לפקח על עסק הקודש ישוב א"י, הייתי מדלג על ההרים לבוא שם". אבל הוא היה כבר קרוב לשמונים שנה בשעה שכתב את

המכתב בשנת תרל"ד ולא יכול היה לנסוע. אולם הוא מדגיש, שזה דבר ברור אצלו "שאם יקיימו ישראל שיתחילו לעבוד אדמת הקודש בסך ק"ל משפחות שיהיה התחלת הגאולה גם כשלא יהיו ישראל ראויים לכך". ומסתמך על דברי הספורנו, שבני ישראל גלו רק מפני שמאסו בארץ חמדה, ואם יתקנו את החטא הזה תבוא הגאולה. ומוסיף: "זהו על פי שכל האנושי לפדות האדמה זאת היא התחלה מאתנו ושוב יגמור ה'".

את ה"קול קורא" הפיצו בארצות שונות, וליחידי סגולה פנו הרבנים גוטמאכר וקאלישר במכתבים ובקשו אותם, שיתמכו ברעיון זה. השר משה מונטיפיורי היה מן הראשונים שנענה ל"קול קורא", ובשנת תרכ"ז כותב הרב קאלישר להרב מגריידיץ: "קבלתי מכתב מן הצדיק השר משה מונטיפיורי תשובה על מה שכתבתי לו עבור אנשי שאבאץ שרוצים בעבודת אדמה". הוא מוכן לעזור להם, אבל דין קדימה הוא חושב יש לאנשי צפת, שמתחננים לתת להם עבודת אדמה. והוא מציע לפנות להרב הגאון מלונדון (הרב הראשי באנגליה ר' נתן אדלר) שישתדל לביצוע הדבר בשביל אנשי צפת (שם, עמ' רמה).

הרב גוטמאכר השתדל להשפיע על גדולי הרבנים בדורו שיסכימו לדעתו בענין ישוב א"י ואחד מהם היה הגאון ר' חיים אלעזר וואקס מקאליש, אליו פנה הרב גוטמאכר במכתב בי"ג למב"י תרל"ד. אחרי שקבל ממנו המכתב הנ"ל בדבר ק"ל משפחות שיתחילו לעסוק בעבודת האדמה וזאת תהיה התחלת הגאולה, כותב הרב וואקס בראש ספרו שו"ת

הרב ר' צבי הירש קאלישר
אב"ד טהורן

„נפש חיה“: „אמר המחבר, לעשות רצון צדיק, זכר צדיק וקדוש לברכה, אחפץ בכל לב ומצאתיה במדרש רבה בפרשת קדושים בפסוק וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וכו' אלא מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחלה — אף אתם, כשנכנסים לארץ, לא תתעסקו אלא במטע תחלה. והנה בשנה העברה, בעזרת השי"ת, קניתי שלש גנות בכפר חאטין הסמוך לטבריה, ושם נמצא קבר יתרו, ונטעתי שמה שש מאות עצי אתרוגים. ובשנה זו אקוה אי"ה לנטוע כמה אלפים עצי אתרוגים אצל ים החולה, ומזה נוכל לקוות לעלות על המסלה העולה בית ק"ל להושיב משפחות לעבוד את האדמה ולשמרה וגם יהיה לישראל אתרוגים למצוה כשרים בבירור בלי שום חשש כלל...“ (זאת כתב הרב וואקס לאחר פטירתו של הרב גוטמאכר).

במצב אחר לגמרי היה הרב גוטמאכר במלחמתו עם גדולי הרבנים בירושלים. במכתבו להרב וואקס סוגט הרב גוטמאכר באותם הרבנים החשובים המתנגדים לרעיון זה וכותב: „ויש לראות גודל התכלית בזה, כי הקליפה גוברת גם בצדיקים היותר גדולים לבטל הטוב הזה, יען שכל כח הקליפה תלוי בגלות, ובביטול הגלות יבוטל כח הקליפה“. הוא התכוון לאותם הרבנים אשר לא נתנו את ידם, או אשר התנגדו בגלוי והפריעו לרעיון ישוב א"י. עיקר ההתנגדות באה מצד רבני ירושלים האשכנזים עם הרב ר' מאיר אורבאך בראש. הם חששו, שאם חברת „ישוב א"י“ תתחיל לאסוף כספים בשביל יסוד מושבות, יבולע לכסף

החלוקה שלהם. אחת הטענות שטענו נגד ישוב א"י היתה מה יהא על בני תורה? אם הכל יתחילו לעסוק בעבודת אדמה, מי יתמוך בבני תורה? כנגד טענתם זו מצא הרב קאלישר עצה והשיב: "ראשית אין הכל עוסקים בתורה. והשנית אדרבא, אלה שיעסקו בעבודת אדמה יפרישו מעשר כדי לתמוך בבני תורה" (שם, עמ' שלב).

הרב אורבאך (בעל שו"ת "אמרי בינה") היה גאון מפורסם ממשפחת רבנים ותיקה, שבא לא"י מעיר קאליש שבפולין בשנת תר"ך, היה אב"ד עדת אשכנזים בירושלים עד יום פטירתו ח' אייר תרל"ח, ונודע בכינויו "הרב מקאליש". מלכתחלה הוא התנגד בכל תוקף לתנועת ישוב א"י והכשיל את כל פעולותיה. היתה להרב אורבאך השפעה גדולה, ודעתו היתה נשמעת לא רק במחיצתו בירושלים אלא גם מחוצה לה. בסופו הצליח להשפיע גם על הרב גוטמאכר ולהניאו מלתת ידו לישוב א"י. אבל לא כן הרב קאלישר, שנשאר איתן בדעתו ולא זו מהשקפתו. הוא השתומם על שחברו מגריידיץ נרתע מפני המתנגדים. והוא מוכיח את הרב גוטמאכר על רפיון רוחו ועל אשר לא מצא אומץ בלבו שלא לכוף ראשו בפני רבני ירושלים, וכותב אליו בשנת תרכ"ו: "ואשר כתב כבודו הרמה, כי לא יוכל להיות בעוזרי, ואנכי כעת נצב לבדי ואין איש אתי ומעלת כבוד תורתו יעמוד מרחוק, ועתה השיב אחור ימינו מפני כבודו של הרב אורבאך נ"י וסיעתו, תמה אני, וכי אנחנו בני חו"ל כייפינן להו? הלא מה שאמרו (בפסחים נא, ע"א) "מקום שנהגו אנן כייפינן להו" פירש"י: "מפני

שהם סמיכי", אבל בעת שגם הם אינם סמוכים, לא נופלים אנחנו מהם, ובשגם שם הספרדים והרבה אשכנזים מחזיקים עמנו, ואפשר שהם הרוב" (שם, עמ' רלה).

אולם בידעו את עניות רוחו של הרב גוטמאכר, דן הרב קאלישר אותו לכף זכות: "ובאמת אני דן את ידידי מעב"ת נ"י לכף זכות, שבעוצם צדקו לא רצה לעשות מעשה נגד רצון חכמים גדולים בארץ הקדושה. ולא כן אנכי עמדי. כשם שראוי להיות ענותן בהחלט, כן יותר ראוי להיות עז כנמר לרצונו יתברך, כדכתיב "ויגבה לבו בדרכי ה'". מי לנו גדול כמשה רבנו, עניו מכל אדם, ויקצף משה בראותו שמץ דופי... ואנכי לא חסתי על כבודו של שארי הגאון אורבאך, הגם שאני אוהבו כנפשו... עם כל זה כתבתי תוכחת מגולה באריכות, שלפי דעתי כל הצרות הבאות בעונותינו הרבים בארץ הקדושה מפני עוון זה שמתנגדים דרך הקודש" (שם, עמ' רלה).

הרב אורבאך כפי הנראה נתרכך קצת ובמכתב אחר כותב הרב קאלישר להרב גוטמאכר: "שלחתי להגאון מקאליש לירושלים כ"ב רייכסטאלער בשביל רעבים וחולים וכתבתי לו קצת תוכחה בדבר ישוב א"י, והשיב לי שהוא לא יהי מתנגד אך לא יהי מסייע" (שם, עמ' רלו).

ולהרב גוטמאכר כתב הרב אורבאך: "שהוא כמעט מסכים לדרכו" (שם, עמ' רמד).

עם הרב מאיר אורבאך עמד הרב גוטמאכר בקשרי מכתבים גם בענין חלוקת הכספים בין אנשי הכוללים, והרב אורבאך שלח לו קבלות.

כאשר נודע לרב אורבאך על פטירת אשת-נעוריו של הרב גוטמאכר כתב לו דברי תנחומים, ואלה דבריו במכתבו מיום כ"ב כסליו תרכ"ד:

„... שמחתי לקראת מכתבו... אפס נצטערתי בצערו ודאבון רוחו הטוב אל הלקח ממנו צלעתו מחברתו הטהורה אשה יראת ד' היא תתהלל... צויתי להזכיר נשמתה הטהורה בבהמ"ד שלנו כל ב' ה' ב' ובשבתות המזכירים נשמות, וחרות שמה על הלוח...“.

כשהגיע מכתב בשנת תרל"ג מנוקארעסט שברומניה, שמאה בעלי-בתים רוצים לעלות ארצה ולעבוד את אדמתה, מודיע הרב קאלישר על זה להרב גוטמאכר כבשורה טובה, ומבטיח „שיבוא מזה תשועה לארץ ותשועה לעשוקים, ומי יודע אם לא לעת כזאת גזר השומר יתברך לרומניה, אשר באמת נפלאה היא בעיני כל, שבכל העולם נותנים שווי זכויות ליהודים ורק ברומניה מתגברת האנטישמיות ואין שווי זכויות ליהודים, אולי רעה זו הקדמה אל הטוב אשר יסובב לישועתנו“. והוא מציע לכתוב על דבר זה ללאצרוס (אחד מחכמי ישראל הידועים במערב אירופה) ולגידמן (הרב הראשי בווינה), ואם הרב גוטמאכר יסכים לחתום על המכתבים ישלח לו המכתבים לחתימה (שם, עמ' תרא).

הרב קאלישר לא הרפה מאת הרב גוטמאכר כל הזמן ועודד אותו, שיעסוק ביישוב א"י. ובמכתב אחד משנת תרל"ד הוא כותב אליו: „ולדעתי כמעט חילול השם יש בדבר,

אם נודע בכל העולם מהרבה מכתביו, שהיתה אש להבה בוערת בו לישוב הארץ, ועתה פתאום נטה לבו מזה וידיו תרפינה? הלא הוא בעצמו כתב, שיש בזה דין קדימה נגד כל החסדים לארצנו הקדושה" (שם, עמ' תקכ).

בהלבנון שנה ב' נדפס מאמרו של ר' יעקב ספיר, שבו הגן על הרב אורבאך וחבריו המתנגדים לישוב א"י. הוא מציין במאמרו זה שההתנגדות היא משום שאין ארגון יעיל, אשר יגשים את הרעיון, ומתח ביקורת על העומדים בראש חברת "ישוב א"י" ומוסיף: "... כן לא נודע מי המה החסידים ואנשי מעשה המוסרים נפשם על ישוב הארץ הקדושה". על כך משיב הרב קאלישר: "זאת לא חשבתי מפי איש חכם כמוהו, מי המה החסידים, הלא גדולים רבים מאד ירימו קולם בכל עוז, וכי קל בעיניו הגאון הקדוש האלקי מוהר"א גוטמאכר אשר שקולה נפשו נגד אלפי נפשות בני ישראל הן בתורה הן בחסידות, הן בחכמת הקבלה ואיש מופת הוא!" (שם, עמ' שסא).

הרב גוטמאכר היה בזמנו הכתובת הראשית בפעולות למען "ישוב א"י". אליו פנו גם התומכים בתנועה זו וגם המתנגדים לה. הנה הרב יוסף שווארץ (בעל "תבואת הארץ") פירסם ב"המגיד" תרכ"ג מכתב גלוי אל הרב גוטמאכר, בו הוא מסביר שהפעולות למען ישוב א"י תוכלנה להצליח בשלושה תנאים אלה: (א) צריכים להעלות לא"י רבבות אנשים, כדי לשמור את הארץ ועובדיה משודדים חומסים ורוצחי נפש; (ב) לשם כך דרוש הון תועפות כסף; (ג) בעיקר צריך להעלות יהודים שיודעים לעבוד את האדמה מנעוריהם,

כי תושבי א"י אינם מסוגלים ואינם רוצים לעסוק בעבודת אדמה.

מפאת היותו טרוד בהרבה ענינים מסר הרב גוטמאכר את העניין לחברו הרב קאלישר, והלה השיב במאמר "תשובה מאהבה על דבר חברת ישוב א"י" (המגיד תרכ"ג), בראש וראשונה הוא מוכיח את ר' יוסף שוורץ: "ויוסף היה לו טוב עין... ואיך יהיה לו חס ושלום עינא בישא אל "חברים כל ישראל" אשר ירצו להתחבר בכספם וזהבם אל נחלות אבותינו לבנות השוממות ולנטוע הנהרסות". ואחר כך הוא משיב לו על טענותיו. על הטענה הראשונה, שצריכים עליה גדולה של רבבות, הוא תמה עליו, איך שכח את הכתוב בנחמיה שסך הכל עלו אז ארבעים ושנים אלף והרבה שונאים היו להם, ובכל זאת "חצים מחזיקים ברמחים וחצים בבנין" וה' היה בעזרתם והצליחו. ועל הטענה שדרוש הון תועפות, הוא עונה לו שבחמשים אלף טאלער — יכולים לקנות שדות וכרמים הרבה מאד בארץ ישראל וישנם עשירים גדולים בין היהודים, שאפילו אחד מהם יכול לקנות את כל השדות והכרמים. על הטענה השלישית הוא עונה, שאצל החכם הד"ר לוי, מזכירו של משה מונטיפיורי, שהיה מלווה את השר בכל נסיעותיו, וגם בא"י, מוצאים שלש מאות מכתבים, מאה וחמשים מהם מכפרים על יד טבריה, צפת וחברון, המודיעים על נכונותם לעבוד אדמה ועל הכשרתם לעבודה זו, ומאה וחמשים מכתבים מאנשי וואלין (רוסיה) "יראי ה' ולומדי תורה ואשר יש בהם כח לעשות חיל בעבודה שדה וכרם...

ומפילים תחינתם להשתדל להם עבודה זו וכל בני ביתם יעזרו למלאכתם". מלבד זאת מביא הרב קאלישר את דבריו של החכם-באשי "הרב הגדול החכם השלם הצדיק" ר' דוד חזן, שכתב לקהלת פוזנא "שכל אשר נעשה ברשיון השררה לא יאונה לנו שום רע ויוסר כל פוקה ומכשול". ובסוף הוא מיעץ לר' יוסף שוורץ לקרוא את המאמר של "הרב הגדול הצדיק ר' יהודה אלקלעי שנה זו בהמגיד מאמר נפלא" (שם, עמ' קצב-קצג).

הרב קאלישר במשך כל שנותיו שפעל למען ישוב א"י, לא עשה אף פעולה אחת מבלי לשתף את הרב גוטמאכר. הם היו שניהם בני גיל אחד. בנעוריהם למדו שניהם ביחד אצל הגאון ר' עקיבא איגר ושניהם נפטרו בשנה אחת. הרב גוטמאכר נפטר באסרו חג של סוכות תרל"ה, וכמה שבועות אחריו נפטר הרב קאלישר ביום ה' מרחשון באותה השנה.

במכתב אחד, שכתב הרב קאלישר להרב גוטמאכר הוא חותם: "אלה דברי ידידו, איש בריתו דבק כאח" (שם, עמ' שלד), ויותר מאחים היו דבקים זה בזה, ולכן כותב הרב קאלישר להרב גוטמאכר: "אך לראשונה ארצה לדעת דעתו הגדולה בזה" (שם, עמ' שצא). כל דבר, שעשה הרב קאלישר התייעץ בראשונה עם הרב גוטמאכר, אם ואיך לעשות. גם מכתבים שקיבל הרב קאלישר מנדבנים שונים בענין "ישוב א"י" וסכומים הגונים לתמוך ברעיון זה, תיכף הודיע להרב גוטמאכר אודות זה והתייעץ אתו, מה לעשות הלאה כדי לקדם את הדברים. והנה בר"ח אלול

תרל"ב הוא כותב: "הנה קבלתי מכתב מר' שמואל גולדברג, איש צדיק, אשר שלח לי כ"ג מאות ר"ט (סכום הגיון בזמן ההוא) באופן שיהי בידי דוקא, עד עת קנות קרקע בארצנו הקדושה", ומוסיף: "וכעת לקח לעזרו הרב הגאון מו"ה דוב בער צייטלין מווילנא (הרב צייטלין היה מו"ץ באנטיקול, פרבר של ווילנא, חיבר ספרים "יד הקטנה", "מסלת הדעת" ועוד ספרים, הוציא לאור את "הירח", "מכתב עתי לבני ישראל השלמים באמונתם, הדבקים בתורתם", התקיף את המשכילים ונרדף בגלל קנאתו היתרה), שיהא "הירח" על שם שנינו. וממשיך ומסביר, שהרב צייטלין ישתדל לעורר לב אחינו בני ישראל אל חברת הישוב... ויודיעני דעתו אם אציג ב"מגיד" ו"לבנון" או נכתוב אנחנו למונטיפיורי עבור זה אולי יסכימו גם הגאון הילדסהיימר והגאון מווירצבורג (ר' יצחק במברגר) לכתוב למונטיפיורי. לרעיון הזה של עיסוק בעבודת האדמה הסכימו כולם והרבנים גוטמאכר וקאלישר חפשו עצות איך לשתף את עשירי ישראל כמו מונטיפיורי ועוד בענין זה.

ובמכתב אחר, מדגיש הרב קאלישר: "מה שכתב, שנכתוב שנינו אל קרעמיע, זה נכון מאד... כי בפעם הראשונה כתבתי לו בצרפתית וע"ז השיב לי מהר גם כן בצרפתית, כי זה זמן רב כתבתי להם בלשון הקודש, ולא השיבו לי, כי לא הורגלו באלה. תוכן דברי אליה, התנצלות שלא השבתי עד הנה... רק זאת בקשתי שקודם כל דבר ישתדל ע"י היותו קרוב למלכות ישמעאל ודבריו נשמעים שם,

שיתן לנו רשות פורמן לקנות קרקעות בכל אמות נפשינו, כי עד הנה יוקח ע"י הערביים שלא כחוק"...

מלבד פעולתו באוסף הכסף בשביל "ישוב א"י" היה הרב גוטמאכר עסוק גם בחלוקתו למוסדות ולכוללים שונים וגם לאנשים פרטיים. בשנת תרכ"ו, אחרי שהצליח לאסוף במאמצים גדולים סכום הגון, שלח את הכסף להרב הגאון ר' שמואל סלאנט, הרב הראשי בירושלים, שהיה נערץ על כל הישוב, על מנת שיחלקן למוסדות ולאנשי הכוללים. והנה כשקיבל את הכסף פונה הרב סלאנט במכתב אל הרב גוטמאכר וכותב: "בדבר הכסף בשביל הכוללים, השונים, אנכי לא ארצה לתת יד להתערב בדבר חלוקת הכסף לעניים, כמאמר חז"ל (שבת קי"ח ע"ב) "יהא חלקי מגבאי צדקה ולא ממחלקי צדקה". הסיבה היתה פשוטה, כי מקבלי "החלוקה" לא היו מרוצים מחלקם שקבלו, והיו להם טענות ומענות ל"גבאי החלוקה", כמו שרואים ממכתבו של אחד מהם, ר' בנימין דניאל, לפניו מהורדנא ועתה בירושלים, הכותב אל הרב גוטמאכר: "שיכול היה להיות רב אב"ד בחוצה לארץ" וויתר על זה כדי "להסתופף בנחלת ה' על התורה ועל העבודה ואם כן מגיע לו עזרה הגונה כדי שיוכל לשבת ולעסוק בתורה".

הרב גוטמאכר עמד בחליפת מכתבים מתמדת עם ר' שמואל סאלאנט מירושלים בענין הכספים ששלח, ומדי פעם חזר וביקש ממנו שהוא יחלקם בין הכוללים. אבל ר' שמואל סאלאנט לא רצה לעסוק בזה וחזר והשיב: "... בכלל כל הענינים הנוגעים להכולל אשר אין לי יד ושם ואין לי

עסק בזה...” ומיעץ להרב גוטמאכר: „בעת אשר ישלח מעות לכוללות הפרושים ימחול לכתוב דעתו הרחבה ואת הטוב והישר לפי דעתו“. ומסיים: „ואנכי גדר גדרתי בעדי לא להתערב מאומה בענינים כאלו“. רק סכום של חמשים רובל המיועד לחלוקה „בשביל יחידים העניים המדוכאים ממחוז זאמוט“ מבקש הוא לשלוח על שמו לחוד ע"י הדאר או באמצעות הרבנים הממונים באמשטרדם. המכתב הוא מד' ניסן תרכ"ו.

אותה שנה, תרכ"ו, והשנים הבאות לאחריה היו שנים קשות בשביל הישוב וביחוד לאנשי ירושלים. מחלות, רעב ומחסור פקדו את יושבי עיר הקודש ובמצוקתם שועו לעזרה והרב גוטמאכר אמץ את שארית כחותיו בשנותיו האחרונות לתמוך לעזור ולהושיע לכלל, וגם ליחידים. בין היחידים שפנו לעזרתו היה גם ר' שלמה ברדקי חתנו של ר' שמואל סאלאנט. בט"ו אלול תרל"ד כותב ר' שלמה אל הרב גוטמאכר (כחמשה שבועות לפני פטירתו) ומתאר את המצוקה בישוב ואת מצוקתו הפרטית: „הרעב הכבד והיוקר הנורא, ימים רעים ועתות צרה ומצוקה אשר לא היו כאלה למיום התיסד הישוב בארץ, ומה גם לאיש כמוני אשר מסבת שבת אבותינו הנה כששים שנה נזורים ממשפחה וקרובים אשר יעזרוני בצרה“. והוא מוסיף: „גם מורי וחמי הגאון מו"ה שמואל סלאנט נ"י אין ידו משגת לעזורני למצער כאשר מלפנים, כי הלא גם הוא זה משנים אחדים אשר עיניו נשואות לנדבות נדיבים“. ומסיים: „ובכן, צר לי עד מאד, אשר אין לתאר

בחרט אנוש, ממש עוללי ישאלו לחם כהוגן² ולא אוכל לפרוס להם. — אנא אדוני! בגין אבותי הקדושים, אשר רבות עמלו בחרוף נפש למען יסד ישוב הארץ, יחוס ויחמול עלי ועל טפלא דתלוי בי לחלצני מן המיצר.

ומעבר לדף של מכתב זה מוסיף כמה שורות גם ר' שמואל סאלאנט בעצמו:

„גם אני אומר שלום וברכה למע“כ ידיד ה' ועמו, וידיד נפשי עוז, הרב הגאון הצדיק, סבא קדישא, כש"ת מו"ה אלי' גוטמאכער נ"ה, יאריך ימיו ושנותיו בטוב ובנעימים. נפלאתי שלא קבלתי שום מענה מהדר"ג שיחי' על מכתבי מקיץ דנא עת קבלתי תרומתו ע"י פקידי אמשטרדם ולא הודיעני אם קבל גם כעת צעטיל עבורנו מלאטריי — כמנהג מאז. ומסיים בברכה: „יכתב ויחתם בספרן של צדיקים, צופה ומיחל לרחמי ד' ולתשועתו. שמואל סאלאנט.“

נמצא גם מכתב לחוד מר' שמואל סאלאנט בלי תאריך, שכפי הנראה היה מצורף אל מכתב חתנו, ובו מתאר את יחסו של חותנו ואת המצוקה בה נתון חתנו ר' שלמה: „המופלג בתורה וביראת ה' והוא שוקד בתורה, בן לאותו צדיק הרב הגאון ר' ישעיה³ זצ"ל ובן בתו של הרב הגאון הצדיק ר' ישראל זצ"ל בעמ"ח „תקלין חדתיך“ ופאת השולחן. והוא עם ילדיו הרכים ועם אמו הרבנית מרת

2. כלשון רש"י שמות טז, ח: „לפי שהלחם שאלו כהוגן“.

3. ר' ישעיה ברדקי, נודע בשמו „ר' ישעיה הגדול“, היה חתנו של

ר' ישראל משקלוב. עלה מפינסק בתק"ע. נפטר ח"י חשון תרכ"ג.

שיינדיל שתחי' אלמנת ר' ישעיה ברדאקי, וכולם ביחד סובלים רעב ועוני כאחד העניים בירושלים. וכל הנשאר מאביו זצ"ל ספרים ומטלטלין וכדומה, הכל מכרו לחיות נפשם, ויותר לא נשאר מאביו, כי לא הוריש לבניו וביתו אחריו כי אם שם טוב ומדות טובות". ומבקש מהרב גוטמאכר לתמוך בחתנו זה. אין ר' שמואל סאלאנט יכול לעשות יוצא מן הכלל בשביל חתנו ולהעניק לו מכספי הכלל "כי כל הכסף שמקבל מהרב גוטמאכר מיד מוסרו לידיהם של הממונים על הכולל והמה מחלקים".

היה לו להרב גוטמאכר לטפל בכל אחד מן הנתמכים על ידיו, ובשנת תר"ל פונה ר' מאיר בן יעקב קאפיל הכהן להרב גוטמאכר בבקשה, להגדיל את תמיכתו, כי הוא חולה, וכן להמליץ עליו אצל הגביר הנדבן הידוע ר' עקיבא לעהרן מאמסטרדם.

והנה בשנת תרל"ד פונה ר' גמליאל וויטלזון מירושלים, שהוא בעל חוב של 300 ר"ט "ואני מפחד, שלא אצטרך לנסוע לחוצה לארץ, אשר על זה הרעיון פלצות אחזתני". ובסוף מכתבו הוא מוסיף, שהוא גר בבתי מחסה, בשכנות עם הגאון ר' יעקב מרדכי הירשנזון, אחד מעוזריו של הרב גוטמאכר בעניני "שוב א"י.

בשנת תרל"ג, אחרי שהרב גוטמאכר הדפיס את הספר של בנו ר' צבי, "נחלת צבי" על יבמות ו"קן מפורשת" על מס' קנים, יחד עם ספרו "צפנת פענח" על בבא בתרא, פונה אליו ר' מענדיל ירושלימסקי מא"י ומבקש מלבד כסף,

לשלוח לו גם את הספר הנ"ל: "והיו למזכרת לנשמת בנו הרב הגאון זצלה"ה".

הרב גוטמאכר תמך ביהודי א"י באופנים שונים. והנה מכתב, שכתב אחד מקהלת קאזמין (בשנת תר"ל) אל הרב גוטמאכר: "בדבר אשה עלובה קשת-רוח, שבאה אתמול הנה, ויש לה מכתב מאת אדוני, כי היא מארץ הקודש, הבאה למדינתנו לבקש תרופה למכתה, מכת עורון, והאיש קאפפצל אשר הוליכה עד הנה מת בדרך, בעיר שראדי, ועומדת לעת עתה בלי משען ומשענה, ואינה יודעת באיזה אופן תוכל לשוב למקומה. והנה נשלח אותה ביד איש עתי לעיר קראטושיק, ומשם תסע לברעסלויא, אבל מה תעשה שם? על כן בקשה ממני, שאכתוב לאדוני, שירחם עליה ולכתוב עבורה להגאון אב"ד ר' גדליה טיקטין דשם (ברעסלויא), לגמול עמה חסד למען תבוא למקום חפצה". באותן השנים לא נמצאו בארץ ישראל רופאים גדולים לרפא חולה מעורון, והרב גוטמאכר שלח איש מיוחד ללוות את האשה העוורת לגרמניה למצוא רופאים למחלתה ונתן בידה מכתב המלצה שיעזרו לה בדרכה.

באופן מיוחד היה תומך באנשים מסוימים. אחד מהם הוא ר' שאול בנימין הכהן, שעמו עמד בקשרי מכתבים בעניני א"י. במכתב מחודש חשון תרכ"ו מודה הלה להרב מגריידיץ על שני מכתביו מיום ג' אלול ומן כ"ג בו, בצרוף קמיעות וסגולות, וגם הכסף, שלשה ר"ט, שהחיה אותו בהם, כי הוא נמצא במצוקה רבה "מעסק החצר והת"ת". ועוד כותב הוא, שלא שלמו למלמדים את שכר לימודם בחודש

אלול, ואחר ראש-השנה בטל הת"ת מכל וכל, והילדים משוטטים ברחובות באפס מעשה ו"המנגדים עומדים מנגד ואינם עוזרים" וההורים מבקשים להחזיק את הת"ת כמקדם. "אך יראתי פן ח"ו תתרבה מזה המחלוקת וחלול ד' מהמנגדים, על כן לא אוכל למצוא עצה בלבבי להחזיקה בלי הסכם המנגדים". בסוף "דורש שלום כל מיודעי ולבעל האכסניא שלי, וביחוד לחותנו המופלג, הצדיק ההולך בתום, ידיד נפשי מוה"ר שמעון טארלער". ובצד המכתב רושם שמות אנשי ביתו ושם אמם ומבקש להתפלל עבורם.

כנשיא ארץ ישראל עמד הרב גוטמאכר על משמר החינוך הדתי בארץ הקדושה והתנגד בכל תוקף ליסוד "בית ספר" במקום ה"חדר" ו"תלמוד תורה" המקובלים מדורי דורות בכל תפוצות ישראל. והנה אחד השדרי"ם "הכהן מצפת" סובב באירופה בשנת תר"ל במגמה לאסוף כספים בשביל המוסדות בארץ. הוא רכש לו ידידים ותומכים בארצות אירופה בתנאי שבשובו ישתדל ליסד בית ספר בצפת במקום ה"חדר" שהיה עד כה. הכהן מצפת כתב על פעולותיו להרב גוטמאכר ובין השאר גם בדבר בית הספר. כשקיבל הרב גוטמאכר את המכתב, כתב לשד"ר הנ"ל: "אכן בקראי את העלה אשר שלח לי מצאתי בין הפעולות להעמיד בצפת "בית לימוד" (כוונתו בית ספר), חרדה נפלה עלי! בצפת עיר הקודש יהיה כזאת! ודי בצרה זו בחוצה לארץ". והוא מסביר להכהן מצפת, שבית ספר זה יהרוס את החינוך המסורתי, ומן הנסיון רואים כי מיום שנוסדו בתי ספר אלה באירופה וילדים בני שש כבר לומדים בגיל זה ידיעות שונות

ותורה רק מעט מאד, סופם שאינם יודעים אפילו לקרוא בלשון הקודש את התפלות. וכשמגיע הזמן לומר קדיש אחרי אבותיהם שמים לפניהם את הקדיש באותיות המדינה. „לו הכריחה אותנו הממשלה לעשות בית ספר בצפת העיר הקדושה — מוסיף הרב גוטמאכר — היו צריכים להכריז תענית על הצרה הזאת בארץ ובחוצה לארץ. על אחת כמה וכמה שהממשלה איננה גוזרת עלינו, ורק אתה בעצמך לוקח עליך את הצרה הזאת, כלך לך מדרך זו וחזור בך!“. והוא גומר את מכתבו באזהרה: „שאם לא יבא ולא יכתוב עד סוף השבוע הבע“ל, אשלח ל„כתבי העת“ (עתונים) העתק מאזהרה זו ואז אצא נגדו בחריצות רבה, ומרה תהיה לו חלילה לאחרונה“. המכתב החרף השפיע על „הכהן מצפת“ וחזר בו מתכניתו. הוא בא אל הרב גוטמאכר לפייס אותו, והיה אצלו שבוע ימים וחזר ארצה בלי לבצע את תכנית בית הספר. ראוי לציין, שהרב גוטמאכר היה אז כבר בן שבעים וחמש, אבל כוחו לא נס ללחום מלחמתה של תורה בכל תוקף⁴.

הרב קאלישר לא זו בלבד שהגה את הרעיון של הפיכת א"י השוממת — לארץ נושבת ע"י יהודים עובדי אדמה כשלב לגאולה עוד קודם ביאת המשיח, אלא גם חלם על חידוש המרכז הדתי בירושלים על ידי הקמת מזבח והקרבת קרבנות עליו, גם הוא כשלב קודם לגאולה. שני הרעיונות היו אחוזים

4. המכתב נדפס בספר „זכרון שלמה“ להרב שלמה ביגעלאייזען,

זה בזה, הוא הבין שאין לישוב סתם יהודים בא"י בלי יצירת מרכז רוחני-דתי שאליו יהיו קשורים ויוכלו תחת הדרכתו לקיים את המצוות התלויות בארץ. אבל אם חלומו הראשון על "ארץ נושבת" שפרסם מצא שותפים לו בחברות ישוב-א"י השונות ובסופו הוצא אל הפועל, הרי חלומו השני בדבר הקמת מזבח על הר הבית נשאר בגדר חלום. שנים רבות נשא בחובו את חלומו זה, וברר תחילה לעצמו את האפשרות להגשימו במציאות — מבחינת ההלכה. וכשגמל הרעיון בלבו ומצא לו סימוכין במקראות, במדרשות ובהלכה, הציע אותו תחלה לפני גאוני סביבתו. בראש וראשונה לפני מורו ורבו מנעוריו ר' עקיבא אייגר אב"ד פוזנא, והלה העביר את השאלה אל חתנו ה"חתם סופר" בפרשבורג, הוא פנה גם אל ידידו הרב גוטמאכר ואל הרב אטלינגר אב"ד אלטונא (גרמניה) ואל הרב אדלר אב"ד לונדון ואל גאונים ידועים ברוסיה. ויכוח ממושך התנהל בינו וביניהם, הם שללו את הרעיון שלו מבחינת ההלכה בזמן הזה והוכיחו כי אין לבצעו ודחוהו לימות המשיח. הם עוררו ספקות רבים. טענותיהם היו: אין יודעים את מקום המזבח, אין כהנים מוקדשים לתפקיד, אין בגדי כהונה, קרבנות ציבור חייבים להיות משקלי כל בני ישראל, ובני ישראל מפוזרים בגלויות. אי אפשר להתחיל בהקרבת קרבנות לפני שיהיה קבוץ גלויות בארץ, ועד שיבנה בית המקדש ע"י משיח בן דוד, ואין לעשות מאומה אלא להכות לביאתו.

אולם הרב קאלשר לא הרפה, הוא חזר והוכיח שלכל הספקות האלה אפשר למצוא פתרון בהלכה. את מקום

המזבח אפשר לגלות ע"י חפירות, קרבנות ציבור אפשר להקריב משקלי היושבים בארץ, וקבוץ הגלויות קודם לביאת המשיח, ויש להכין הכל קודם בואו. הויכוח נמשך שנים רבות בינו לבין הרבנים עד שסוף סוף החליט להוציא לאור ולפרסם ברבים את רעיונו זה. בשנת תרכ"ב יצא ספרו "דרישת ציון" ובו ביאר את שני רעיונותיו, גם על ישוב א"י ע"י קניית אדמות וגם על הקמת המזבח. וכלל בספר את דעותיהם של הגאונים אשר עמהם ניהל את הויכוח, וסתר אותן. הוא הוכיח שמבחינת ההלכה יתכן הדבר אבל המניעה העיקרית שאותה הבין גם הרב קאלישר, הוא שאין לבצע את הקמת המזבח בלי רשות המלכויות והסכמתן.

הרב גוטמאכר אף הוא ניהל ויכוח עם הרב קאלישר בענין זה. אבל לא הביע דעה מוסמכת בענין. הוא תמך ברב קאלישר בעיקר ברעיון ישוב א"י ע"י קניית אדמות ועבודת אדמה ובוזה ראה את התחלת הגאולה.

רעיונו של הרב קאלישר בדבר הקמת מזבח בהר הבית נשכח כמעט כליל, בהיותו נחלת חוג מצומצם של רבנים שנשא ונתן בו בשעתו. אבל פעולתו לישוב א"י הכתה שרשים והיה לו המשך בתנועת חיבת ציון והתנועה הציונית המדינית. עד להגשמת ענין קניית אדמות, התמסר הרב גוטמאכר לענין התמיכה בישוב הדל בירושלים אשר שוע לעזרה. אלה היו תלמידי-חכמים שעלו ירושלימה וכל עסוקם היה בלימוד תורה. בעזרתו של ר' יעקב מרדכי הירשנזון אירגן אותם הרב גוטמאכר בשתי חבורות-לימוד, האחת נקראה "סוכת שלם" והשניה — "מאור יעקב" וקבע תקנות בשביל

שתי החבורות הללו בקונטרס מיוחד בשם „שנות אליהו“
(נדפס בפרשבורג, תרל"ט). והנה שער הקונטרס:

„שנות אליהו חותם תכנית החברה הקדושה סוכת
שלם והחברה הקדושה מאור יעקב שנוסדו ע"י האדמו"ר
הגאון ר' אליהו וכבוד הרב הגאון ר' יעקב מרדכי הירשענזאהן
בעיר הקדושה ירושלים. קונטרס הכולל עניני החברות.
התיסדם, סדריהם, תקנותיהם, קנין זכויותיהם. א. הקדמה
של ר' אליהו; ב. התיסדות וקורות עניני החברות“.

הרב גוטמאכר עמד בקשר הדוק עם שתי החברות הללו
והממונים עליהן וקבל מדי פעם בפעם דו"ח מדויק על
הנעשה בתוכן. כאשר סיימו מסכת באחת החבורות הנ"ל
שלח להם הרב גוטמאכר מאמר שנלמד והוסבר ב"סיום".
כמו כן קנה הרב גוטמאכר חצר בירושלים ויסד בה
בית מדרש בשביל „מקובלים" שעסקו בלימוד הקבלה.
בית מדרש זה נקרא בשם „שנות אליהו“.

בשביל כל המוסדות הללו אסף הרב גוטמאכר תרומות.
כל תורם נתחייב לשלם „מעות כניסה" ו„מעות שנה" לכל
אחת מהחברות הללו. בארכיון נמצאים טפסים של קבלות
עבור התרומות על שם התורמים עם חותמת „חבורתא
קדושתא די בארעא דישראל" בשביל חבורת „סוכת שלם"
לחוד ובשביל „מאור יעקב" לחוד, ועם התימות הגבאים
הממונים על התרומות.

כשהתקרבה שנת השמיטה בתרל"ה התחילו שניהם,
הרבנים גוטמאכר וקאלישר, לעסוק בהלכות שמיטה, כדי
לדעת מה לעשות בארץ ישראל בנידון זה. במכתבו משנת

תרל"ד מעודד הרב קאלישר את הרב גוטמאכר, וכותב:
 כי שמח הוא מאד על שלא חדל, למרות טרדותיו הרבות,
 מלעסוק בענין שמיטה בארץ ישראל, ומפלפל עמו בדברים.
 ובסוף המכתב הוא כותב: "ואבקש מאד להשיב לי עוד
 בטרם אכתוב אל הרב לאפין או אל נעטער בפרטות מה יעשו
 ומה יחדלו". קרל נטר היה כבר אז בא"י מנהל "מקוה ישראל"
 וחכה להוראות מה יעשה בשנת השמיטה. ובסוף מכתבו
 מודיע הרב קאלישר: "שהגאון אבד"ק קאוונע ר' יצחק אלחנן
 ספעקטאר כתב אל שנינו, שבלתי אפשר לו לעסוק בעסק
 הקדש מפני הגזירות ברוסיא" (שם, עמ' תקלה). הרב גוטמאכר
 והרב קאלישר באו לידי החלטה והודיעו לקארל נעטער
 שלא יעבוד בשנת השמיטה. אולם נעטער בקש היתר לעבוד
 מפני החשש של הפסד. בנידון זה כותב הרב גוטמאכר
 להרב קאלישר ומסיים: "וכיון שכן, למה יחוש האדון נעטער,
 הלא פשיטא שהתנאים והאמוראים היו בקיאים במה שיש
 הפסד ובמה שאין הפסד, אלא גם יש לו להחזיק עצמו רק
 בהדינים כפי שמבואר בהרמב"ם, ויש נמי ספר מהגאון
 בעל "חיי אדם" שסידר כל הדינים" (מתוך התשובות
 שבארכיון).

הרב קאלישר, אף שהיה יליד גרמניה וכל שנות חייו
 עברו עליו במדינה זו, העריך מאד את יהודי פולין בגלל
 יחסם החיובי לתנועת "ישוב א"י" ומדגיש במכתבו אל
 הרב גוטמאכר, שרק אצל יהודי פולין נמצאת חיבת הקודש
 בפנימיות שלהם, ולא כיהודי גרמניה שהם חיצוניים, ומטעים
 את דבריו: "הנה קבלתי מכתב מן הגאון אבד"ק קאליש

מו"ה חיים אלעזר וואקס נ"י, אשר הגיעה רגלו בכל פלך שלו לקבץ עבור עניי א"י, ואני כתבתי לו שיתעורר גם בזה והשיב כהוגן, שדעתו נוטה מאד לדרכנו, רק מן המקובץ עבור סתם עניים לא יוכל לשנות (והדין עמו). אבל רצונו לנסוע בשנה הבאה עלינו לטובה, עם הגביר קושמארק, אשר נתן כמה אלפים רובל ויתייעץ לקנות קרקעות. ויתייעץ גם עם שארו הגאון אורבאך ועמו יחד יסע. והשבתי לו, שמאד עלו לבי על זה, אבל אנכי איך אמתין, אם כבר עברו מן ימי חיי ע"ה שנה. מי יודע מה יולד יום, אולי יסכים ליסע אף שנה זו". מכתב זה כתב בשנת תר"ל, אולם הנסיעה הזאת לא התקיימה.

הרב קאלישר לא נתיאש ועד יומו האחרון קיוה לעלות לא"י, ובמכתבו להרב גוטמאכר מזכיר, שהוא מתכוון לעלות ארצה ולהיות רב במוסד החקלאי "מקוה ישראל". אולם תקותו זו לא נתקיימה. לא הרב קאלישר ולא הרב גוטמאכר לא זכו לבוא לא"י, למרות שכל חייהם נשאו בלבם את התקוה לראות את הארץ מקרוב. נסיעתו של הרב וואקס מקאלישר עם הותנו הגאון ר' יהושע טרונק מקוטנא נתקיימה בשנת תרמ"ו כשתים עשרה שנה לאחר פטירתם של שני אוהבי ציון הגדולים, הרב גוטמאכר והרב קאלישר.

בין עוזריו הראשיים של הרב גוטמאכר בארץ ישראל היו שני רבנים גדולים וחשובים, שעלו מליטא. הראשון היה הרב הגאון ר' יעקב מרדכי הירשנזון מפינסק.

בהיותו בן תשע היה ר' יעקב מרדכי נודע כעילוי ולמד אצל מורו הרב הגאון ר' יעקב מאיר פדואה מבריסק.

כשהגיע לפרקו נשא לאשה את בת גילו, מרת שרה ביילה, בתו של תלמיד חכם ואיש עסקים, ר' יהודה ליב מפינסק. שרה ביילה היתה אשה צדקנית ורצתה שבעלה הצעיר יהי תלמיד חכם, על כן כעבור שנה אחרי החתונה שלחה אותו חזרה לבריסק להמשיך לימודיו אצל רבותיו. כשיצא טיבו בעולם, הציעו לו רבנות במקומות שונים, אבל ר' יעקב-מרדכי העדיף לקבל משרת ראש ישיבה בפינסק.

מענין הוא הסיפור כיצד בא לו לר' יעקב מרדכי הרעיון לעלות לארץ ישראל. הדבר בא לו על ידי חלום. הוא סיפר לרבו ר' יעקב מאיר, כי בכל לילה בא אליו אביו בחלומו ומלמדו "מורה נבוכים". ופעם לאחר הלימודים, כשליוה את אביו, שמע פתאום קול רם קורא: "ברוך כבוד ה' ממקומו" ואביו נעלם. פירש לעצמו את הקריאה כאילו באו להשמיעו מן השמים, כי מקום כבוד ה' הוא ארץ ישראל והמקדש שבירושלים, ולשם עליו לשים את פעמיו ולהקים שם ישיבה. את החלום ופתרונו סיפר לזוגתו שרה ביילה והיא הסכימה. היא ציפתה אז לילד ובקשה להחיש את הנסיעה כדי שתלד בארץ ישראל, כי כל הילדים שילדה עד כה לא האריכו ימים. אולם עד שחסלו את עסקיהם ועזבו את עירם פינסק ויצאו לדרך, בשנת תר"ז, נולד בינתיים הילד. הנסיעה ארכה כשנה שלמה ביבשה ובים. בדרכם עברו בכמה ערים בגרמניה, ושם הכיר ר' יעקב-מרדכי את הגאון ר' יעקב אטלינגר אב"ד אלטונא, בעל "ערוך לנר" ואת החכם ר' שמשון רפאל הירש, שהיה אז רב באייזנשטאט שבהונגריה. מפיהם שמע ר' יעקב מרדכי

על תנועת הריפורמה, שזעזעה אז את העולם היהודי. נסיעתו של ר' יעקב מרדכי לארץ ישראל ליסד שם ישיבה קיבלה משמעות מיוחדת, ליצור מרכז תורני בירושלים, שיבטל את השפעת הריפורמה. הוא ביקר גם אצל הרב גוטמאכר בגריידיץ ואצל ר' עזריאל הילדסהיימר בברלין ור' אברהם ברלינר, אצל משפחת רוטשילד בפראנקפורט והכיר מנהיגים יהודים אחרים. הוא הצליח להתקבל אצל הקנצלר הגרמני ביסמרק וכתוצאה מכך הוענקה לו נתינות גרמנית, וגם שם משפחתו הירשנזון נקבע בתעודה. בוינה נפגש עם ד"ר לודביג פרנקל, שהציע אמנם תמיכה ניכרת בשביל הישיבה, בתנאי שילמדו בה את השפה הגרמנית. לתנאי זה לא הסכים ר' יעקב מרדכי. את הישיבה החליט ליסד בצפת שעמדה עוד בחורבנה לאחר הרעש של שנת תקצ"ט. ואמנם הקים את הישיבה בצפת, כפי שתכנן מראש, וגם בית כנסת גדול בנוסח הפרושים שקיים עד היום. כאן חיבר גם את ספריו "שתילי זית", "קדושת ארץ ישראל", "תלפיות", "איגרת הקודש", והוציא את העתון "המסדרונה" בעריכת בנו ר' חיים הירשנזון.

כאשר נסע ר' יעקב מרדכי לאירופה לאסוף כסף בשביל המוסדות שלו, פנה הרב גוטמאכר במכתב להרב עזריאל הילדסהיימר וביקש ממנו לעזור לו. ר' עזריאל הילדסהיימר עונה לו במכתב ומתנצל "על אשר לא יכול היה לעשות כאשר עם לבבו, אף נסע לעיר המרחצאות הקרובה וקיוה לאסוף שם כסף, אבל תוחלתו נכזבה. אבל ישתדל להשיג

עבורו הלואה ומקוה כי אדם יקר כמותו ישלם במוקדם האפשרי".

עוזרו השני של הרב גוטמאכר בא"י היה הרב ר' שאול-בנימין הכהן, מלפנים רב בליטא בזעלודק ובראדאשקוביץ. ר' שאול בנימין למד בנעוריו אצל הגאון ר' יצחק מוולוז'ין ובישיבת אוסטריין עשר שנים, היה מתמיד גדול ולא ישן אלא ארבע שעות ביממה. הוא בא לא"י בשנת תרי"ח כעשר שנים אחרי ר' יעקב מרדכי, ונבחר לועד הכוללים. הוא היה עסקן בצרכי ציבור, חרוץ מאד, רכש את הקרקע הגובלת עם בית-כנסת של הרמב"ן ובנה עליו את בית-הכנסת "בית יעקב". הוא גם שיפץ ובנה גג חדש ל"החורבה", בנה את הישיבה "עץ חיים" עם "תלמוד תורה", בנוי לתפארת שהכיל עשר כתות גדולות מאוררות מוצפות שמש, עם שיטת לימוד מסודרת. הקונסול הפרוסי נתן פירסום למוסד הזה במכתבו לתורמים באירופה, הוא קרא לו "מוסד להשכלה".

הביטוי הזה עורר סערה בין היהודים היראים בירושלים. באסיפה שהשתתפו בה הרבנים הגאונים ר' משה יהודה זילברברג, בעל שו"ת "זית רענן" (לפנים בקוטנא), ר' מאיר אורבאך, ר' שמואל סלנט, וכל חברי ועד הכוללים בירושלים, הוחלט לאסור על מנהלי ה"תלמוד תורה" לצטט את מכתבו של הקונסול בדו"ח השנתי שלהם. הם פירסמו את החלטתם בעתון "המגיד" בשנת תרכ"ג וחתמו כולם על החלטה זו. הרב גוטמאכר הוסיף באותו גליון מכתב משלו, בו ציין שהרבנים היושבים בירושלים בודאי יודעים מה שהחליטו.

ולכן הצטרף גם הוא לאיסור שהוציאו הרבנים בירושלים. ר' שאול בנימין נסע אל הרב גוטמאכר לגריידיץ והסביר לו את הרקע להחלטתם של רבני ירושלים והצליח לרכוש שוב את אהדתו ותמיכתו.

נוסף על כך הגיעה מסירה על ר' שאול בנימין, שקנה בכספי הציבור חצר לעצמו. הידיעה הזאת הרגיזה מאד את הרב קאלישר ומבלי לבדוק את אמיתותה, הוא כותב אל הרב גוטמאכר: "וגם ראוי, שכל רבני קודש יגזרו בחרם גדול עליו, לעמוד בדין תורה בתביעה על החצר דוקא בלי עיכוב ובלי דחיה, הלא צריך לברר מאין בא לו הרכוש הזה, לקנות חצר על שמו. אביו מטמון מצא?" (קאלישר, עמ' תק). מסתבר, שר' שאול בנימין טיהר את עצמו מאשמה זו והוכיח את צדקתו, אלמלא כן לא היה הרב גוטמאכר תומך בו. הרב גוטמאכר כתב מכתב להעתון "המגיד" והתנצל על משגהו והעלה על נס את המוסד, ומהרה הושב השלום על כנו. בסוף ימיו יצא ר' שאול בנימין למסע ארוך לאירופה והצליח להשיג תומכים ל"תלמוד תורה" וגם להשיג נדבנים בשביל חברת "ישוב ארץ ישראל". וכשהצליח באירופה יצא אחר זה לארצות הברית וגם לסיביר הגיע. הוא מת בדרך מסעותיו בחו"ל.

אחרי הסערה שקמה בעטיו של הקונסול הפרוסי שכתב ש"עץ חיים" הוא "מוסד השכלה" הבין הרב גוטמאכר, שכדי להחזיר את השלום על כנו, נחוץ שר' יעקב מרדכי יעזוב את צפת ויבוא לירושלים. ר' יעקב מרדכי הסכים להצעה זו ועבר לירושלים והתחיל לבנות בירושלים ישיבה

חדשה. לשם זה יסד ר' יעקב מרדכי עפ"י יזמת הרב גוטמאכר שתי חברות: "סוכם שלום" ו"מאור יעקב".
 ר' יעקב מרדכי נפטר בשנת תרמ"ט (יצחק רפאל: "עלי עשור", תשי"ח).

פרק ד

מלחמתו של הרב גוטמאכר ברפורמה

מלחמתו של הרב גוטמאכר ברפורמה בזמנו הוא המשך פעולותיהם של קודמיו, והם רבו הגאון ר' עקיבא איגר מפוזנא ובנו ר' שלמה אייגר. וכדי להבין את מלחמתו נסקור תחילה את זו שקדמה לו ושימשה לו רקע.
 הגאון ר' עקיבא איגר היה הראשון, שבא לידי התנגשות עם המשכילים בזמנו, שרצו למעט את לימוד הגמרא כבתי-הספר שלהם, ואף את המעט הזה ביקשו לדחוק לשעות הפנויות מלימודי חול. זאת אומרת בשעות האחרונות של בית הספר, כאשר הילדים כבר עייפים, לאחר שמלאו את מוחם בלימודי חול במשך כל שעות היום. במכתבו להדרשן ר' שלמה פלסנר, כותב ר' עקיבא איגר: "והעיקר, אשר אנו רוצים שלא לעשות טפל ועיקר, ומה תועלת בלימוד הגמרא באותן השעות, והילדים עייפים מלימוד שאר הדברים ולא יהיה להם חוש ולב וחשק ללמוד תורתנו הקדושה" (אגרות סופרים, סי' יט).

גם הרב גוטמאכר, שהיה מתלמידיו של ר' עקיבא איגר, עמד במלחמה עם המשכילים באותו ענין, וכך כותב הוא:

„בעונותינו הרבים שולחים לגדולי בתי הלימוד (זאת אומרת בתי הספר) ורק עושים התורה לשעה מועטה וטפל דטפל וזה רציחה בילדיהם“ (צפנת פענח, כו, ע"ב). והוא מוסיף ומסביר: „כי לו היו מושיבים את הילד על ברכי תלמידים חכמים, והיו מלמדים אותו כמה שנים גמרא, ראשונים ואחרונים, ואחרי שמילאו כרסם בש"ס ומפרשים, אפשר לו ללמוד במשך שנה אחת לימודי חול, מאשר אחרים צריכים להקדיש כמה שנים“ (שם, שם). הכלל הוא, שאין צורך להקדיש כל כך הרבה שנים ללמוד בבית הספר לימודים כלליים, אלא יש להקדיש השנים הראשונות ללימוד גמרא ומפרשים, ואז יספיק בלימודי חול במשך שנה מה שלומדים בבית הספר כמה שנים.

המשכילים שללו את לימוד הגמרא וגילו ממש שנאה לגמרא. הרב גוטמאכר מציין, שמורים משכילים מסוג זה מסוכנים יותר לחינוך הדור הצעיר מן המורים הגוים, וכותב: „וכאשר רואים אנחנו במלמדי הזמן הרשעים, עד כמה המה שונאים לפלפולי הגמרא, ויותר ממורה הילדים של אינו ישראל (גוי) המה מסוכנים...“ „אפיקורס ישראל פקר טפי“ (סנהדרין לח, ע"ב) ובפרט שאם יאמר המורה הנכרי ליהודים מה שהוא נגד התורה יהי' כמצחק, אבל אם שומעים מהרשעים דבר נגד הדת היהודית נכנס בלבבם“ (צפנת פענח, עמ' כז).

תיקון החינוך של הדור הצעיר וביסוסו עמד בראש דאגתם של הגאון ר' עקיבא איגר וחבורת תלמידיו שבאו אחריו. המקור לדעותיהם הוא בלא ספק בש"ס וראשונים,

כמו שאנו מוצאים בגמרא מנחות צט. ע"ב: "אפילו לא קרא אדם אלא קריית שמע שחרית וערבית קיים" לא ימוש ספר התורה הזה מפיד" ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ, ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ. וברש"י שם, ד"ה אסור: "שלא יאמר בקרית שמע סגי ולא ירגיל בניו לתלמוד תורה". ובד"ה מצוה: "אם היה עוסק כל היום כל שכן ששכרו גדול ומרגיל את בניו לתורה". עיקר דאגתו של אדם מישראל להרגיל את בניו לתורה ולכן מדגיש רש"י פעמיים להרגיל את בניו לתורה, כמו שכתוב אצל אברהם אבינו ע"ה: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו" (בראשית יח, יט).

השקפתו של הרב גוטמאכר על חינוך הבנים חוזרת ונשנית בספרו "צפנת פענח". היא נשענת על בסיס איתן של המסורת היהודית.

מה מחדש הרב גוטמאכר בהשקפתו על חינוך הנוער בדורו, לגבי קודמיו?

מצד אחד זהה דעתו עם דעת מורו ורבו ר' עקיבא איגר, הצועק חמס על דחיקת רגלי לימוד התורה שבעל-פה מתוך תכנית הלימודים שבבתי-הספר שעושים "טפל עיקר ועיקר טפל". גם הרב גוטמאכר סבור כמו ר' עקיבא איגר, שאת שנות חייו הראשונות של הילד יש להקדיש ללימוד תורה ושבט-לפה ומפרשים. ואלה דבריו בסוף ספרו "צפנת פענח": חובת האב "לבל יניח את הבן מרשותו עד שימצא שיכול ללמוד לעצמו שיטה עם רש"י ותוספות ומפרשים ומורגל במנהגי ישראל", כלומר לא להניח לבן לצאת

לרשות עצמו כל זמן שאינו מחוסן דיו. כבר בתקופתו של הרב גוטמאכר משכו הרחוב והדעות החדשות את לב הנוער. הרב גוטמאכר בעצמו דאג לחינוך בניו הוא כפי שהוא כותב שם, שגם בהיותם עוסקים במסחר לא זנחו את לימוד התורה.

אבל מצד שני רואה הרב גוטמאכר שיש צורך לשלם את מס הזמן החדש, ואין להתעלם ממצאות החיים הדורשת גם ידיעת לשון המדינה וגם ידיעות יסודיות בהשכלה לצורך תיקון מעמדם בחיים, דהיינו פרנסתם, ולכן הוא אומר: חבל שאין היהודים יודעים מה רב היא השכר בעד לימוד תורה — „ואין להעלות כל הנמצא בגמרא ומדרשים וזהר בענין זה, שאם היו יודעים רק מעט מכל זה לא היו מונעים את בניהם מלימוד תורה, והיו אומרים על התורה, אחוזי בזה' ועל שאר הידיעות, וגם מזה אל תנח ידך“.

כאמור, רבים מתלמידיו של הרב גוטמאכר שלמדו אצלו בישיבה, יצאו אח"כ ללמוד באוניברסיטאות כדי לקבל תואר „רב דוקטור“. את יחסו ללימוד באוניברסיטה הביע הרב גוטמאכר בספרו „צפנת פענח“ במאמר טו, מעיקרו אינו רואה רע ובכך, שרבנים יוצאים להשתלם בלימודים חיצוניים, הדרושים לשם תיקון מצבם ועמדתם, וגם נחוצה להם רכישת לשון אשכנז לשם הסברה, אולם כל זה טוב ומועיל, כל זמן שהם נשארים מושרשים בלימוד התורה ושואפים להגיע לדרגה גבוהה בלימוד התורה. הוא מסתמך על תשובת הרשב"א שפסק בזמנו, כי רק לאחר שמלא אדם את כרסו בש"ס ופוסקים יכול ללמוד שאר חכמות, אכל אלה שלמדו

בתחלה תורה ואח"כ רוצים ללמוד לימודים חיצוניים, וחושבים שרק עתה ע"י ההשכלה נתגלה להם האור האמתי, אלה מאבדים את אהבת התורה ונדבקים לעמי הארץ, השונאים בני תורה ומביטים על המתמידים בשיבות כעל "מבלי עולם" וכאילו אינם מבני הישוב. "כלל הדבר — אומר הוא — אותם שמחזיקים עצמם, אחר שלמדו אצל גדולי ישראל תורה, שזכו להעיקר, אלא למען שיהיה להם מבוא לפרנסתם, ולמען הראות יופי התורה וחמדת חכמת התורה לרבים, שצריכים לזה ידיעת לשונות ושאר ידיעות הנלמדים בבתי-הלימוד הגבוהים — אין להאשימם. אבל היוצאים מרבותם ומחזיקים עצמם כאילו לא היה להם עדיין אור עצמם, ורק מחמת הלימוד במוסדות ההשכלה הגבוהה ראו אור, יש להאמין שסופם יהיו ממאסים בתורה, ויצא מהם כל נחת טוב של התורה שיש להם, ועליהם שייך לומר שנה ופירש יותר מעמי הארץ בשנאם לתורה, וכאשר עינינו רואות, שיש שהיו בחורי ישיבה ובסוף מחברים ספרים בלשון-וכתב-לא-של-ישראל, בלי לזכר שבח גדולי תורה, ואדרבא כשמוצאים מספרי חכמי אומות העולם מה שהוא נגד הגמרא, כותבים כאילו חכמי התורה היו טועים, כיון שחכם פלוני מהאוניברסיטה לא אמר כן, אוי להם, ואוי לנפשם! ויש שלמדו בבחירותם אצל גאוני ארץ והם חסידים ויודעים את התורה, ואחר שניתן להם העושר, פונים הם עורף לתורה, ויש מהם שמתחברים לאנשים זרים, עמי-הארץ, שאינם יודעים צורתא דשמעתא, ומעוררים מחלוקת נגד החכמים האמתיים. לשני הסוגים האלה שייכים מצד אחד אלה

המכונים "רבנים" ומצד שני אלה התופסים מקום בראש הקהל. אלה ואלה השליכו אחרי גום מה שלמדו בבחרותם וכל מגמתם להרוס את התורה, ואליהם פונה הרב גוטמאכר ואומר: "כיצד תאמרו להראות לפני אבותיכם ביום הזכרון למיתתם, במה תכבדו אותם, הלא הם בוכים על אשר הנכם חוטאים ומחטיאים את הרבים", וקורא אליהם: "במקום שעמי הארץ ישפיעו עליכם, מוטב שתשפיעו אתם עליהם, ותמשכו אותם אחריכם" (שלום בפמליא של מעלה, עמ' מא). ושוב הוא כותב: "וכן יש שלמדו הרבה ונעשו אפיקורסים כמו אלישע בן אבויה, שנהפך לאחר, ובכל זאת יש רבים שלומדים מהם, כמו רבי מאיר בשעתו ושלמד מאחר" (צפנת פענח, מאמר ו, עמ' כז), כלומר גם אם לומדים מפי אפיקורסים ידועי שם, לא צריך להיות מושפעים מהם בעניני דת ואמונה.

הרב גוטמאכר נלחם כל ימיו נגד הרבנים ה"דוקטורים" שאינם תלמידי חכמים, אבל השתדל לקרב את אלה, אשר למדו להיות דוקטורים אחרי שמלאו כרסם בש"ס ופוסקים בנעוריהם, ואחרי זה פנו לרכוש גם השכלה גבוהה, שתועיל להם לקבל משרת רב בגרמניה, ויוכלו להשפיע על הנוער היהודי במובן הדתי.

וכן מודיע אחד מתלמידיו, שבנו התחתן בקהלת גנעזין בשנת תרכ"ו "ומסדר הקידושין היה הרב הגאון הגדול הצדיק ר' משה וואלדשטיין וגם הזמין את הרב הדאקטאר". גם במקומות שהיו שני רבנים, אחד גדול בתורה ואחד "דוקטור" (פריידיגער), השתדל הרב גוטמאכר להשפיע

שלא יהיה פירוד בין שני אלה, והוא מיעץ לחברו הרב קאלישר, שלסידור הגט בעירו יזמין גם את הראבינער לדיין, והרב קאלישר מודיע לו שקיבל עצתו.

והנה מכתב מהגאון ר' צבי הירש קאלישר אליו בדבר סידור גט בטהורן לבנו של ר' אליהו, שגר כנראה בברומברג. כותב הרב קאלישר: „הן כתבתי תוכחה רבה לבראמבערג, שיש יותר לחוש לעיגון גברא מעיגון אשה, שאינה מצוה כנודע, ועתה שמחתי ושיבא הדבר לידי גמר. והנה סופר יש לנו פה ואין צורך שהסופר משם לבא הנה, ועתה יוכל הדרת גאונו לכתוב לבנו, שיוכל לבא הנה ויודיענו תחלה מתי יבא למען אדע להכין השליח וסופר ועדים ודיינים... ואשר כתב שאקבל מנחה, זאת לא זאת, כי מעודי לא נסיתי באלה רק כאשר ירצו לתת שזה יהיה לצורך ישוב ארץ ישראל“. מן המכתב רואים את אישיותו הגדולה והטהורה של הרב קאלישר. לקבל מתנת כסף בעד סידור גט, על הצעה כזאת עונה ר' הירש, חס ושלום! „מעודי לא נסיתי באלה“, רק אם רוצים לתת את הכסף למען ישוב ארץ ישראל. ובסוף המכתב מוסיף ר' צבי קאלישר: „ועצתו אשלים לקחת את הראבינר פה לדיין עמי, ואולי הוא יקבל מה לשכרו, והוצאות תהיינה לשלם לסופר ולעדים ולשליח“. מה הוא תפקידם של הרבנים בדור הזה כשרבים

המתפרצים נגד לימוד התורה והמצות?

על שאלה זו משיב הרב גוטמאכר: הרבנים שאינם רוצים להתמודד עם הבעיה הזאת „ונמנעים בכלל הן מדיבורים נעימים והן מויכוחים, בנמקם כי אין רוצים לבטל את זמנם

מלימוד תורה, שאין לך מצווה גדולה יותר מלימוד תורה ואין לך עבירה גדולה מביטול תורה — הם בבחינת צדיקים שרק את נפשם מבקשים להציל, וזאת עושים רק אלה שאין להם הלשון והכתב וההרגל להיות לוחם מלחמת ה' „אבל לא זו הדרך — אומר הרב גוטמאכר — אלה שיש להם לשון וכתב והרגל, עליהם אומר הכתוב (תהלים צד): „שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו“; שתולים בבית ה' — אלה הצדיקים שהם לעצמם, אבל אלה שיוצאים לחצרות — יפריחו, כלומר שיוצאים אל ההמונים להורות מתורתם לאחרים, כל אחד לפי השגתו, מי בלימוד התורה ומי בענייני דעלמא, והכל לשם שמים ולא לשם גאות או כבוד, וע"י שמקטין את עצמו יתגדל כבוד התורה כיון שהשומעים דבריו מחבבים אותו, מחזיקים אותו לחכם גדול במה שמברר להם טעותם, ובכל זאת הוא אומר להם, שהוא רק הקטן שבקטנים מגדולי חכמי התורה“ (צפנת פענח, מאמר טז, דף לב, ע"ב).

הרב גוטמאכר בעצמו לא שלט בשפה הגרמנית במידה שיוכל לפרסם בה את דעותיו והשקפותיו, אולם הוא הבין שידעת השפה הזרה נחוצה כדי לפרסם בה את האור הגנוז שבתורה הן ליהודים והן לגויים, על כן דן לשבט אותם חכמי ישראל שבדורו, שכבודם היה גדול בגויים ובישראל, על אשר מתעלמים ואינם מזכירים בספריהם „האור הגדול הגנוז בתלמוד בבלי וירושלמי“. על החכמים המפורסמים האלה מוטל — לפי דעתו — להודיע ברבים בספריהם

„שאין חכמה כחכמת לימוד הגמרא ואז יהיו גויים ויהודים הפשוטים מכבדים התורה“ (שם, מאמר טז).

בתקופה ההיא מלבד מלחמתו בעד החדרים והישיבות ניהל הרב גוטמאכר גם מלחמה נגד הריפורמה בישראל.

אחד הרבנים הריפורמיים בגרמניה בשעתו היה ד"ר לודביג פיליפסון, תקע"א—תרמ"ט (1811—1889), דרשן ומטיף במאגדעבורג במשך עשרים ושמונה שנים, תקצ"ג—תרכ"א (1833—1861), ויחד עם גייגר יזם את הכינוס הראשון של הרבנים הריפורמיים בברונשווייג בשנת תר"ד (1844). הוא היה גם סופר ועיתונאי זריז ועוד בשנת תקצ"ז (1837) יסד

שבועון לעניני היהדות בלשון הגרמנית בשם: Allgemeine Zeitung des Judenthums. מעל במה זו ניהל מלחמה כלפי חוץ בעד שווי זכויות מלא ליהודי גרמניה, ומאידך כלפי פנים בתחום היהדות לחם בעד תיקונים בדת, והתחיל בתרגום התנ"ך לגרמנית, שעסק בו במשך ארבע-עשרה שנים החל משנת תקצ"ט (1839) עד סיומו בתרי"ג (1853). כונתו — לפי דבריו — היתה לתת לתפוצות ישראל את התנ"ך בלשון גרמנית צחה: „לבער הקוצים ממה שתרגמו המסיתים שפרשו מעדת ישראל“ (כלומר, המומרים המיסיונרים). לכאורה כוונה טהורה ונעלה! אולם תחת מסוה של שוחר טוב לעמו הסתיר את כונתו האמתית להחדיר את דעותיו בעניני יהדות. בפירושו הגרמני התעלם מן המסורת של חז"ל, וסילף מובנם של מקראות. הוא עשה פירסום רב לתנ"ך שלו וקבע לו מחיר השוה לכל נפש. בגלל לשונו הצחה והמחיר הנמוך מצא לו תרגומו מהלכים בין המוני

היהודים בגרמניה ומחוצה לה, אשר לשון המקרא במקורו היתה כבר אז זרה להם, וביחוד כשציין שבא לדחות את תרגומיהם של המיסיונרים הצליח למשוך את לבם של יהודים תמימים, שעדיין עמדו בתוך תחום היהדות ועוד לא הבינו את הסכנה שבריפורמה.

כאשר הופיעו הכרכים הראשונים של תרגומו וראוהו רבנים אורטודוקסים נזדעזעו כשבדקו ומצאו בו דעות אפיקורסיות, סילופי מקראות וסטיות מקבלת חז"ל. אחד מתלמידיו של הרב גוטמאכר, רב בלאנדסבערג, לקט את דברי האפיקורסות שמצא בתרגום ושלחם אל הרב גוטמאכר, על מנת שידפיסם ויפרסמם ברבים. רב אחר, ר' דוד וויסקאפף אבד"ק וואלערשטיין, פנה אל פיליפסון באזהרה והתראה להפסיק את מלאכת תרגומו עד שיראהו תוך שמונה ימים לגדולי הרבנים. פיליפסון לא חש להתראה זו ולא השיב כלל. גם חכם יהודי אחר "הרבני ר' יוזלה הירש" מהאלבערשטאט פנה אל פיליפסון בלשון מתונה ובקש ממנו שיראה את תרגומו לפני חכמי התורה למען יעידו עליו כי אמנם טוב הוא וכשר, ויתנו הסכמתם להדפסתו והפצתו. — "ואם דבריק בתרגומך זה טובים ונכוחים הם, מדוע יהיה במחשך מעשיך" — כתב אליו. אבל פיליפסון לא השיב גם להחכם הזה, אלא "יצא נגדו בגאווה ובגודל לבב בכתבי העת שלו ולא שבת ממלאכתו, באמרו לשוני ושפתי עמי, מי אדון לי!".

אז פנה הרב גוטמאכר ב"קול קורא אל אחינו בני ישראל" בו הוא מזהיר לבל יקנו את התנ"ך של פיליפסון וגם מי

הרב ר' יוסף יאסקע שפירא
אב"ד קורניק, אינוברוצלב, לסלא

הרב ר' זאב וואלף קלויזנר
אב"ד עקצין

שקנהו בל יחוס על כספו ששלם בעדו וישרפהו. את ה"קול קורא" מנסח הרב גוטמאכר בלשון מתונה וזהירה ובהרחבה. לאחר הקדמה הפותחת במעמד הר-סיני בה הוא מראה כיצד במשך כל הדורות שמר עם ישראל על יחודו ע"י ששמר על אמיתות התורה במסירות נפש ולא נתן לסלפה, הוא מגיע עד דורו, ולעצם הענין הוא כותב: "העדה העבריה בעיר מאגדעבורג בחרו להם לפני שנים רבות איש וכתרו אותו בכתר הרבנות... ולא הספיק לרבים להיות מורה במקומו בלבד, אכן דפק על פתחי בני ישראל שבמדינות קרובות ורחוקות להשפיע מטובו גם עליהם ועל הדורות הבאים אחר מותו, להיות זוכה גם אז שילמדו בתפוצות ישראל תורתו אשר המציא לתרגם כל התנ"ך בלשון זך ונקי באמרו שרוצה לבער הקוצים ממה שתרגמו המסיתים שפרשו מעדת ישראל, ורק ימהרו לפתוח יד נדיבה להיות מספיק גם יד עני ואביון לקנות תנ"ך הזה להביא ברכה הזאת לביתו".

אולם — מסביר הרב גוטמאכר — דוקא מתרגומי ה"מסיתים" אין נשקפת סכנה, כי הכל מגדול יעד קטן יודעים שאין ממש בדבריהם, ומי ישמע להם. לא כן תרגומי של פיליפסון אשר שמו הולך לפניו, והוא "רב וגבר בגוברין, מי יהרהר אחריו", וכולם סומכים על מהימנותו. להלן מספר הרב גוטמאכר על האזהרות שהזהירו את פיליפסון: "וכאשר גם לאזהרה אחר אזהרה אשר הלכו אתו במתון מתון סירב... נודע לבטח על מה אדני ביתו הוטבעו... ומצאו בתרגומו שהוציא כבר על התורה... בהקדמתו הראה איך לעג

לאבות העולם אברהם, יצחק, יעקב, ראובן וכהנה". והרב גוטמאכר מזועזע מדברי הלהג של פיליפסון בחללו כבוד האבות: "הן תדמע כל עין שיהיה כזאת בישראל גלוי לכל העמים אשר כל אומה ולשון מכבדים אבותינו, מנשקים מקום מנוחתם". והוא פונה בקריאה אל קהלת מאגדעבורג: "ראו נא עדת מאגדעבורג את רבכם, עטרת ראשכם, המגן עליכם, הראה שימצה בהאבות... והשליח ציבור שלכם אומר בקול "אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב" הלא פגעתם גם בכבוד אבינו שבשמים להיות מיחד שם ה' עליהם, איך לא פחדתם שתפתח האדמה תחתכם לקול ההמולה הזה". ומוסיף: "עוד ראו בית ישראל וזעו: האדם הזה נגע בבבת-עין ה', בחללו גם כבוד התורה הקדושה. כתיב (במדבר טו, לא) "כי דבר ה' בזה ומצותי הפר, הכרת תכרת הנפש ההיא, עונה בה". וקבלו חז"ל (בסנהדרין צט) שאפילו אומר כל התורה כולה מן השמים, חוץ מקדוק זה, מק"ו זה, מגז"ש זה, זה הוא כי דבר ה' בזה. ויש עוד שם כמה ענינים אשר בכלל זה הוא, ואדם הזה בחר לעצמו לעבור כל כלהו כידוע לרבים, ועלה עד היותר חמור באמרו לא לבד שיש פסוק שאמר, חלילה, משה מפי עצמו, אכן הוסיף עוד שהוסיפו גם אחרים בהתורה כמה ספורים ופסוקים... ועוד היפך דברי אלקים חיים במקומות רבים. ולא לבד שהראה שכופר בקבלת חכמי האמת בביאור התורה, הראה שגם לא ידע ידיעות תינוקות של בית רבן".

ומביא לדוגמא סילופים שבתרגומו: "ולדוגמא נציג כאן

דבר אחד שתרגם על הקרא (דברים כה, ט) "וירקה בפניו" — זי זאלל איהם אינס געזיכט שפוקען¹. וככה (בויקרא טו, כב) במה דכתיב "ותהי נדתה עליו", ובקרא "לא תבשל גדי בחלב אמו" הראה חסידות להתמיר יותר מקבלת חז"ל.

הרב גוטמאכר מסתפק בשלש דוגמאות אלו: "ומה להביא עוד, החלק מעיד על הכלל — כותב הוא — צר לנו להעלות על הכתב דברי תיפלות כאלה. אך מה יש לנו לעשות... מחויבים אנו לפרוש לעין כל וכמבואר הדין במשנה סנהדרין נו, ע"א בקבלת עדות של המגדף וכו'. כי יותר מאשר בררנו כאן יש ויש בלעדי זה... אשר רבים אינם מרגישים עד כמה קלקל... וכן דעו אם כי יש עוד רבים עמו בקשר... ולבל יאמרו מה לנו כאלה, 'ריב ה' ריבו, ואנחנו מחשים. תשימו נא לעיניכם הנאמר בשופטים כ' עד כמה חשו קהל ישראל בעד הפלגש בגבעה... הלא מלחמת אמת לחמו, ואמנם ידענו מגמרא סנהד' קג, ע"ב אשר אמר ה' "לכבוד בשר ודם מחיתם, לכבודי לא מחיתם. מדוע לא יצאתם על אפרים עבור הפסל מיכה". על זה עלה חרון אף ה' להשחית בעם עד אשר צמו ובכו והתאבלו על רעתם ואז באה הישועה וגברו חיל. ועתה אם בזה הנוגע בכבוד ה' ותורתו, מה תענו ומה תאמרו לפני האדון כל".

הרב גוטמאכר תובע עלבונה של תורה מידי המבזה הנוגע בכבוד ה' ותורתו, אבל מסתייג מהכרזת חרם עליו. "ואם אין בידינו רשיון לעשות פסק, וגם לא נעבור חלילה

1. חז"ל מפרשים וירקה על גבי קרקע לפניו, וכך הדין בחליצה.

על פסקי המלכות יר"ה להכות בחבלי החרם, חלילה לנו מאלה".

להלן מביא את דברי המשנה בסנהדר' צ, דעת רבי עקיבא בהקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא. וביאר על זה התנא והאלפסי ורבינו אשר מביאים להלכה וזה לשונם: "הקורא בספרים החיצוניים אין להם חלק לעולם הבא, בספרים שפירשו התורה ונביאים וכתובים על פי דעתם ולא סמכו על מדרש חכמים, ואפילו דברים טובים שבהם אסור לקרותם".

וכאן נכנס הרב גוטמאכר בפלפול עם הטוענים כיצד אם כן קרא המחפש בתרגומו הפסול של פיליפסון? ומשיב: "במה שקרא המחפש בתרגומו כדין עשה, ונכנס ברשות, כדי להציל ישראל", כלומר למנוע מהם את ההשפעה ההרסנית של התרגום. ועל הטענה "הלא גם גדולי חכמים צדיקים פירשו התורה ולא דייקו להיות כפי קבלת חז"ל"? הוא משיב: "אין זה בכלל הדברים, הלא כך הוא שאין המקרא יוצא מידי פשוטו. אבל לבטל כבוד התורה, להיות כופר בעיקר מי"ג העיקרים — "אני מאמין באמונה שלמה שכל התורה המצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבינו ע"ה" וקודם כל תפלת-השחר מניחים זה בין היסודות "תורת אמת נתן לעמו אל, על יד נביאו נאמן ביתו"... להפוך דברי אלקים חיים — עוד גרוע מהצדוקים והקראים. לדבר כזה אין לדמות הנאמר בהפירושים ורק משוגע ופתי וחסר-דעה הוא אשר יביא לזה מהם דוגמא".

להלן מביא את המעשה בחרם של הרשב"א שהכריז יחד

עם עוד שלשים ושבעה מגאוני הדור בשנת ששים וחמש לאלף הששי על המחזיקים בספרי אפיקורסות שנמצאו בפרובנס שבצרפת, וציוה לשרפם בשבת. כדאיתא בתשובות הרשב"א סי' תיב, תיח.

„הא לכם בית ישראל שהי' על פי הדין לתלות נדוי חרם ושמתא על כל המחזיקים מעתה התרגום ההוא בביתו והתרגומים החדשים בעוד שלא הוסכם עליהם מחכמים הידועים. אמנם כבר הקדמנו שחלילה לנו מעשות זאת נגד פקודת המלכות וחוקי המדינה... ורק אנחנו משמיעים עצה, שלא ישאיר איש ישראל בביתו מעתה שום ספר מתרגומו שכבר נדפס או שיודפס מחדש ממנו בלי הסכמה ברורה, אך תשרפו אותם ולא תחוסו על דמי המחיר אשר נתתם בעדם. אך לא בשבת לשרפם... הרשב"א ציוה לשרוף בשבת להראות לעין כל שיש בזה כ"כ חיוב לשרוף עד שדוחה שבת החמור. וכן עשה האבן־עזרא בספר כזה בדורו כמבואר באגרת השבת שנדפס בש"ע של האר"י לוריא בסופו. והיה להם יסוד לפרסם השרפה בשבת ממשנה מנחות ס"ה. אולם אנחנו בדורנו אין לנו ליעץ לשרוף בשבת... עשינו המוטל עלינו להציע לכל פרט וליעץ ואם חלילה בכל אלה יאמרו לא נקשיב — אנו נפשנו הצלנו כדכתיב (ביחזקאל) „כי הזהרת לשוב וגו'“ והשומע לעצה חכם ומן השמים ירוחם“.

הרב גוטמאכר ידע מראש שיקומו מתנגדים ל"קול קורא" שלו מבין תומכיו של פיליפסון בין „שהם מעשירי העם או מלמדי תינוקות ודרשנים מחוסרי פרנסה מדלי־דעת“

התורה ומחנפים להמתרגם ההוא (כלומר לפ.) למען ישתדל להשיג להם משרה, ועוד אישים אשר שבת וחול להם שוים ולשום טוטפות בין עיניהם שוכחים או אינם רוצים ואין להם ידיעה לא בתורה ולא בנביאים ולא בכתובים. ואשר יד להם לכתוב בלשון המדינה יכתבו בכתב־העת שלהם דברי לעג.

ומסיים: „ואנחנו לא נפנה לכל דבריהם“. ובלבו תפלה ותקוה „אולי ירחם ה' עליהם בזכות אבותיהם, ובזכות עולליהם וטפיהם אשר לא חטאו, שיקיצו משנת הזמן והשיבו אל לבם. ונעבדה את ה' אלקינו כולנו שכם אחד ובוה תגדל גם אהבת האינדי־ישראל עלינו בלי שעור וערך ויהי רוח השמים ורוח הבריות נוחים הימנו ונהיה כולנו אחוזי יד לכל תקוני טובים וחפץ ה' יצליח לנו“ (עד כאן בעמ' 382—384 של כתב היד).

ל„קול קורא“ היה הד רב, ויצאו נגדו לא רק החוגים הנזכרים לעיל, אלא גם בחוגי הרבנים נתעוררו ויכוחים מסביבו. על כך משיב הרב גוטמאכר (בעמ' 389—393): „על דבר אשר יצאו רבנים לסתור דברינו במה שכתבנו נגד הרב במאגדעבורג והעמידו קושיות על אונקלוס אשר תרגם התורה. והגם שאין מוחזקים המדברים האלה לאפיקורסין כי קרוב לודאי שהם יודעים בעצמם שיש לפרוש מהתרגום ההוא ומהמתרגם עצמו, יען שכפר בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ — עכ"פ לא יאות הדבר לרבנים אמיתיים. ואם יראים הם מ„גברא אלים“ כמו שפסק הרמ"א ביו"ד סי' של"ב, היה עליהם לשתוק, כאשר יבואר מטעם זה

עצמו שותקים הרבה רבנים גאונים צדיקים מלצאת עמנו
יען שמוצאים בעירם סכנה בכזאת".

ועל הטענה: היתכן, בגלל שלשת המקומות שנכשל
בהם המתרגם, לפסול כל תרגומו? הוא משיב: מבואר
ביו"ד סי' רע"ט סעיף ג' מברייתא מנחות כ"ט ולשון
הרמב"ם קפ"ב מהלכות ס"ת: "ספר תורה שנמצא בו
ג' טעויות אסור לקרות בו עד שיגיהנו כי הוא מוחזק
כמוטעה".

ועל הטענה "שגם בתרגום אונקלוס שנתקדש אצלנו כ"כ
נמצאים מקומות אשר נגד התלמוד, תסמרנה השערות.
איך אפשר להשוות תרגום מאגדעבורג להבדיל אלף אלפי
הבדלות, לתרגום אונקלוס. אונקלוס הגם שגר היה, ידוע
ידע היטב לשון הקודש להבין התורה כפי פשוטו, ואפילו
הכא לא רהב לבו לתרגם לפי שכלו לבד. איתא במגילה
שהיו לו שני תנאים מפורסמים ר' אליעזר ור' יהושע
ואלה הבינו לו תכן כל דבר. ויען שידעו שהוא גדול מאד
בלשון תרגומים לחדש תמיד תיבה אשר כולל תוכן הענין
ויש שחוזרת התיבה הרבה פעמים בתורה בהוראות שונות,
ידע למצא תיבה לכל מקום כפי ההוראה ההיא — הרשו לו
לתרגם. לא אמר כאשר המאגדעבורגער חשב: שפתי אתי,
מי אדון לי...". ועוד מוסיף: "וידענו שיאמרו ומדוע לא
הרעשתם על התרגומים האשכנזים האחרים, וכי לא תמצא
גם בהם חסרונות" — משיב הרב גוטמאכר באריכות שם.
למרות התגובות השונות עמד הרב גוטמאכר איתן בדעתו

ולא נסוג מעמדתו. חבר לדעה היה לו הגאון ר' שלמה אייגר רבה של פוזנא בשנים תקצ"ט—תר"ב.

גם ר' שלמה אייגר חש בסכנה הגדולה שהיתה צפויה ליהדות מפעולתם של הרבנים הריפורמים בגרמניה, אשר נתארגנו ונועדו בשנת תר"ד (1844) בברונשווייג, ושנה לאחריה שוב בפראנקפורט דמיין. לאחר שנודעו ונתפרסמו החלטותיהם בדבר התיקונים בדת ישראל הזעיק ר' שלמה אייגר את רבני מחוז פוזנא, ובראשם את הרבנים גוטמאכר וקאלישר, וכולם החליטו פה אחד לצאת במלחמה גלויה נגד הריפורמים ולהבדילם מכלל עדת ישראל כדין. ר' שלמה אייגר הודיע החלטת רבני מחוז פוזנא להרב הגאון ר' יעקב אטלינגר, אבד"ק אלטונא בעל המחבר "ערוך לנר", והלה הזמין את ר' שלמה אייגר לבא אליו לאלטונא, כדי לדון בשאלה ובדרכי הפעולה. על נסיעתו זו לאלטונא מספר ר' שלמה אייגר במכתבו שכתב לאחיו הבכור ר' אברהם אחרי שובו לביתו. ר' שלמה אייגר חזר מן הנסיעה הזאת מיואש ומאוכזב, הוא קיוה למצא באישיותו של הרב מאלטונא תומך נלהב בפעולה נגד הריפורמה, אולם חיש מהר נוכח, שאין לצפות לישועה מצד רבני גרמניה האורטודוקסים בענין זה, כי חוששים הם לגורלם ומצבם ויראים להתגרות בראשי קהלותיהם אשר "רוח מינות נוססה בקרבם". אפילו הרב אטלינגר מאלטונא, שעמד בראש המתנגדים לריפורמה, ואף הוציא כריי בלשון הגרמנית אל כל הרבנים החרדים בענין זה, לא הסכים לדרכי הפעולה הקיצוניים של ר' שלמה אייגר וחבריו ממחוז פוזנא. ר' שלמה אייגר היה

מאוכזב ממנו, ואלה דבריו אל אחיו ר' אברהם במכתב הנ"ל על תוצאות נסיעתו לאלטונא:

„...הנה ראיתי, שכל יגיעי בזה לא עשה פרי תשועה, אך לדעת אל נכון לבלתי פנות עוד אל אלה הרבנים אשר חשבנום למושיעים... כי גם אחרי אשר הראיתי לפניהם קונטריסי... הנה אף כי הוכרחו להודות לדבר הזה להלכה, לא נרצו לזה לעשות מעשה. כי הגאון הגאב"ד אלטונא (הרב אטלינגר), עם כל חסידותו ועם כל המעשה אשר נעשה על ידו לגנות מעשה הסוררים האלה בכתבי „שומר ציון“ ע"י דאקטאר ענאך, ירא הוא לעשות מעשה כזה בפועל ממש ברשעים המושלים עליו, כי עד כה יכבדוהו וינשאוהו כדרך מנהג אנשי אשכנז. אף כי רוב הגבירים רוח מינות נוססה בקרבם לא ירהבו נער בזקן, שקנה חכמת התורה ונוהג רבנותו כמלפנים, על כן לא ישנו דבר קטן או גדול בבתי כנסיות באלטונא והמבורג אלא ברשות הרבנים... שע"כ רבני אשכנז יראים להתגרות בפומבי עם הגבירים, לפרסם פסק דין כזה על המינים לבל יצאו לתרבות רעה בפרהסיא, וישביתו כל חלקה טובה הנשארה בקרבם עוד“ (אגרות סופרים, ס).

ר' שלמה אייגר וחבריו לא הסכימו עם גישה זאת של רבני אשכנז, אולם לא יכול היה להשפיע עליהם, שיקבלו את דעתו. אז הוחלט באלטונא, שר' שלמה אייגר יסע ללונדון לשאול בעצתו של הרב ר' נתן אדלר וגם להוועד שם עם השר משה מונטיפיורי, וביחד לטכס עצות כיצד ללחום בריפורמה. בינתיים נודע מתוך עתוני לונדון, שהרב אדלר

נסע להנובר, מקום רבנותו הראשון, כדי לחוג שם את חג יום הולדת אמו הזקנה במלאת לה שמונים שנה. ר' שלמה אייגר נסע מיד להנובר כדי להיפגש שם עם הרב אדלר, ושבת שם בשבת פר' מסעי. שיחתו עם הרב אדלר ארכה יותר משעתיים. תוך כדי שיחתם הגיעה אגרת מאת השר משה מונטיפיורי בקשר עם עלילת הדם בדמשק, שנתעוררה מלפני שנים אחדות ועתה הגיעו תוצאות המשפט אשר בו אישרו את העלילה. השר משה מונטיפיורי היה עסוק עתה בענין העלילה הזאת כדי להציל את יהודי דמשק, ומובן מאליו שהתקוות שתלה ר' שלמה במונטיפיורי עלו לפי שעה בתוהו. ר' שלמה נתיאש גם מהרב הראשי של לונדון ר' נתן אדלר, וכך מתארו במכתבו ר' שלמה אייגר:

„והגאב“ד לאנדאן ראיתו חכם ומתון מאד מאד בדבריו, ואחר כל העצות אשר דברנו יחד, תכלית עצתו לאמר: אף שהדין כאשר כתוב בקונטרסי והוסכם מגדולי רבני מחוז פוזן, מכל מקום אי אפשר להחיש ולמהר לעשות מעשה גדול כזה בהחלט טרם יעברו עוד שנה או שנתים ימים, אולי יאבה ה' בחסדו להשבית הרשעים בדרך אחרת כאשר השבית את אסיפת פראנקל, אשר החרידה את כל החרדים לדבר ה' יותר מכל האספות הראשונות מהרשעים אשר מפורסמים לכל לרוע מאד. קצורו של דבר, גם בו הרגשתי כי טעמו ונימוקו כטעם הגאב“ד אלטונא, אך ברוב חכמתו יעצור פיו ולשונו לבל יחשב כמחניף ולבלתי

רוצה להתגרות ברשעים המראים עצמם כאוהבים במנה אחת אפים" (שם).

העמדה המתונה של רבני אשכנז, ובתוכם גם של הרב אדלר מלונדון, לגבי הריפורמים הרגיזה את נפשו של ר' שלמה אייגר. הוא לא היה תמים דעים עם עמדתם זו, הלא במחוזו שלו הסכימו עמו כל הרבנים להכריז חרם על הריפורמים ולהוציאם מכלל ישראל ולכן קיווה ר' שלמה אייגר שגם רבני אשכנז יצטרפו אליו, וגם רבה של לונדון, אולם עתה ראה שמהם לא תבא הישועה. על שאלתו מה יעשו אם רבני פולין והמדינות הקרובות יכריזו חרם על הריפורמים, היעמדו הם מנגד? לא השיבו לו דבר. והוא כותב בהתמרמרות רבה: "הם החרישו ולא ענו דבר". ולהלן הוא כותב, שמצטער על אשר לא פנה מראש אל רבני הונגריה כמו הגאון אב"ד בנהרד ובית דין צדק שלו, שהם נלהבים לענין הזה כפי שאפשר לראות מכתבי "שומר ציון". אילו היינו פונים מראש אל רבני אונגרען — כותב הוא — כמו הגאב"ד באנהארד ובד"צ שהתעורר מאד מאד בזה בכתבי "שומר ציון", אולי פעלנו יותר לטובה אם היו כותבים כולם כפי הפסק דין שבידינו, אך לאשר לא ידענו זאת גיששנו כעורים באפלה". אמנם, הרב אדלר יעץ לו לערוך את הצעתו בכתב והוא יחשוב ויטכס עצה להשיב לו מה לעשות לתועלת הענין, אבל ר' שלמה מפקפק בדבר אם תבא תועלת מתשובתו, לאחר שכבר שמע את דעתו בענין הזה, והוא מחליט: "על כן אעזבה שיחי מאתו ומה לי להטריח אותי ואותו לשוא". ביחוד שהרב אדלר

תאר לפניו עד כמה שהוא עסוק וטרוד "בגטין וחליצות ועגונות ושאר ענינים הכרחיים מאד ורובם מפולין ורוסיא" ואין לו פנאי להשיב למכתבים שכותבים אליו מכל צד. והוא מסיים את מכתבו: "אלה הדברים אשר אוכל לערכם לפניכם עתה בכלל הענין, כי עוד נמצאו אתי פרטים רבים מאשר לא אוכל להפיצן בזה ולא ניתנו לכתבם רק להגידם בעל פה לנאמני רוח. והאמת אגיד כי לא מצאתי עוד קורת רוח מכל הנועדים, כאשר מצאתי במועדי ה' בק"ק גרידץ, שכולם דברו באמת ובלב תמים...".

ואולם לא רק רבני גרמניה חששו לצאת בגלוי נגד אנשי הריפורמה, אלא גם רבני פולין לא היו כולם בדעה אחת כפי שסבור היה ר' שלמה אייגר, ואף הם חששו מאותם הטעמים שלא לעורר מחלוקת בישראל יתר על המדה.

אחד מרבני פולין בעת ההיא, הרב ר' אליהו רגולר, מגאוני ליטא, ששימש במשך עשר שנות חייו האחרונות בקאליש (החל משנת ת"ר, אחרי עברו של ר' שלמה אייגר לרבנות פוזנא) — נתבקש על-ידי הנגיד החרדי הידוע ר' צבי לעהרן מאמשטרדם לחתום על הכרוז שהוציא נגד הרבנים הריפורמים, והנה מה שהשיב הגאון הנ"ל לר' צבי לעהרן בענין זה, וזו לשונו:

"נידון השטנה אשר כתבו בעלי האסופות של הדאקטוירים והפרעדיגער, באמת עלה על רוחי שלא יזכר שמי על המכתב אשר ידפיס מעלת כבודו כנגדם, כי אין טוב להזכיר שמות רבני פולין ורוסיא הרחוקים ממדינת האשכנזים, אשר

האשכנזים אינם בקיאים בהם ולא הכירום לעולם, למען לא יוכלו לחפות דברים עליהם במלין כדיבין (= דברי כזב) כדרכם. לא כן עמדי, כי הם יושבים ממולי, ברעסלא וקאליש, לולא הספר בינותם, כעיר אחת נדמו, דרך יום או יומים. הפרעדיגער גייגר הידוע, איש הבינים, בהגיע לאזנם המכתב, ידפיסו טענתם באפיקורסותם בכפליים וישיתו לפי טומאם² לבזות בראש כל חוצות באמרם עלי, ראו הביאו לנו איש ליטא, סביב חונה, גר ונקלה, אשר לא נשמע לשונו ואינו בקי במעשה ידינו, כאשר ידעתי מה שכתבו ובזו נגד כבוד רב האי גאון דברעסלא ר' שלמה זלמן טיקטין וכו'. אכן חוששני לי לחטאת אם לא אודיע האמת כמו שהיא לפי דעתי, שלא ידפיס רום מעלת כבודו כלל שום חירופים וגידופים כנגדם כו' כי גם ממחלוקת אשר היתה בין גאוני ארץ אשר כוונת שניהם היתה לשם שמים נצמחו רעות רבות וצרות ר"ל, וקל וחומר בן בנו של ק"ו לריב עם אנשים כמוהם. ממה נפשך אם חס ושלום הגיעו לכלל אפיקורסים, כאשר באמת ראויים הם לחשדם גם לזאת, הלא אמרו חז"ל: אין משיבין שום דבר לאפיקורס ישראל, דכל שכן דפקר טפי (סנהדרין ל"ח:). ואם מדאגה ממינות דמשכא שלא יתפתו ההמון אחריהם, בביטול בעלמא סגי, כי אין ממש בדבריהם וכו'. גם חס ושלום הס מלהזכיר מדבר החיתון כלום, כי שנאה אנו מעוררים עלינו ח"ו וכו'. וגם באמת חלילה לנו לקרות לעם רב אפיקורסים, כי

2. מלשון טומאה, היפך מ"לפיתומם".

אמרו חז"ל, שלא לעשות עיר הנדחת כי אם לעיר בינוני והלא קריאת שם אפיקורס נוקב ויורד עד התהום ודומה להא דאמרו חז"ל, הקורא לחברו עבד, ממזר, רשע, יורד עמו עד לחייו (קידושין כ"ח.) (יד אליהו, ח"א, סי' כה).

דעתו של הגאון ר' אליהו רגולר לא היתה דעת יחיד, אלא כזאת היתה דעתם ועמדתם של טובי הרבנים החרדים בעת ההיא להמנע ממחלוקת עם הריפורמים, שעל ידי המחלוקת יעוררו בהם ביתר שאת את היצר להרע ולהפיץ את דעותיהם הנפסדות בין המוני העם הפשוטים, שאינם יודעים להבדיל בין טוב לרע.

משום כך אין אנו מוצאים בין אלה שנענו לקול הקורא של צבי לעהרן מאמשטרדם נגד הריפורמה את שמותיהם של גדולי רבני פולין גליציה ורוסיה בשעתם, כגון: ר' דובריש אשכנזי (ה"נודע בשערים") אב"ד לובלין, ר' חיים דוידזון אב"ד ורשה, ר' ישעיה מושקאט אב"ד פראגא (ע"י ורשה), ר' יוסף שאול נתנזון ("שואל ומשיב") אב"ד לבוב, ר' חיים האלברשטם ("דברי חיים") מצאנז, ה"צמח צדק" מלובביטש, ולא "חידושי הרי"ם" מגור. נענו לקול הקורא בעיקר רבני אשכנז, ביניהם ר' שמשון רפאל הירש, שהיה אז רב בעמדה, וגדולי רבני הונגריה: "הכתב סופר" מפרעשבורג, הצדיק ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים ("ייטב לב") שהיה אז רב באוהעל, ר' מאיר אייזנשטט מאונגוואר, ר' יהודה אסאד אב"ד סמניץ ועוד. מבין רבני גליציה נמצא רק ר' בעריש מייזליש, שהיה אז

אב"ד קראקא. תשובותיהם נאספו בספר מיוחד בשם "תורת הקנאות", נדפס באמשטרדם בשנת תר"ה.

לא כן היתה דעתו ועמדתו של ר' שלמה אייגר וחבריו, אף שבכל המובנים נמנה על חוגי רבני פולין, אולם בהיותו רב בפוזנא לא הכיר עתה את שיחם ושיגם ולתומו חשב שדעתם כדעתו. הוא היה אמיץ לב ולא ירא היה ולא חשש מה יאמרו עליו הרבנים הריפורמיים. הוא גם לא חשש מפני המחלוקת וחשב אותה למלחמת מצוה. אמנם, בשנים הקודמות בהיותו עוד סוחר עשיר ואחד מראשי הקהל בורשה, תפס עמדה מתונה לגבי "המשכילים". אולם לא כן סבר עתה, כאשר קמה תנועת הריפורמה באשכנז, תנועה אשר בקשה לקעקע את יסודות היהדות על-ידי ביטול מצוות מן התורה והתרת איסורים דאורייתא ומדרבנן. כאן ראה סכנה ממש לקיומה של היהדות ועל כן לבש עוז כארי ללחום מלחמתה של תורה. הפעם היה הוא בעד "חרם" להוציא את הריפורמים מכלל ישראל וחשב שגאוני פולין יתמכו בו. אף כי הסכימו כל הגאונים לדעתו, שהוא שיטת הראשונים, שאם יהודי עובר על מצות התורה, אעפ"י שחטא ישראל הוא, אבל אם הוא כופר אפילו במצוה אחת, מן התורה או מדרבנן, ועוקרה, הריהו אפיקורס ונטרד מכלל ישראל, כמו שכותב הרמב"ם בפירוש המשנה (סנהדרין פ"י, היסוד שלשה עשר). וכן הרמב"ן (דברים כו, כו) על הכתוב "אשר לא יקים את דברי התורה הזאת". והרי אנשי הריפורמה שכל מגמתם היתה לעקור ולבטל מצוות רבות היה מן הדין שיהיו הם נטרדים ומובדלים

מכלל ישראל, דבר שאותו דרש ר' שלמה אייגר וחבריו, אולם בדרכי המלחמה בריפורמה נבדלו רוב רבני הדור מאותה הדרך שהציע ר' שלמה אייגר, והוא לא מצא לו חברים לדעה בין גדולי רבני אשכנז ופולין.

אחרי פטירתו של ר' שלמה אייגר בשנת תרי"ב המשיכו את המלחמה נגד הריפורמים תלמידי ר' עקיבא איגר ממחוז פוזנא ובראשם הגאונים הרבנים ר' אליהו גוטמאכר מגרידיץ ור' צבי הירש קאלישר מטהורן, מחוז פוזנא. מחוז זה היה במשך שנים רבות מיוחד במינו. השפעתו של הגאון ר' עקיבא איגר ותלמידיו במחוז זה היתה חזקה מאד. כאן התנהלו עוד חיים יהודיים שלמים ופורצי גדר היו מעטים. רובם של הרבנים במחוז פוזנא היו תלמידיהם של הגאון ר' עקיבא איגר ו"חות דעת" מליסא. וכמו רבותיהם אלה שנלחמו בשעתם נגד בעלי "ההיכל" שבהמבורג, כן גם תלמידיהם עמדו על משמר הצביון היהודי התורני של בני עדתם. הם נלחמו בכל כוחם ומאודם כדי לחזק את הרוח היהודי המקורי בקהלות שבמחוז זה. הספר של הפנר הרצברג "העבר וההווה של יהודי פוזנא" (יצא לאור בשנת תרס"ה (1905) בגרמנית) נותן לנו סקירה מקיפה על הקהלות הללו ורבים מן הרבנים שבדור ההוא, מעוטרים זקן ופיאות וגם בלבושם דומים לרבני פולין.

אולם לאט לאט התחילה "ההשכלה הברלינית" והריפורמה לחדור גם למחוז פוזנא. פעולתו ההרסנית של אברהם גייגר וחבריו הגיעה גם לכאן. הרבנים "החדשים" — הדוקטורים — שלא למדו בישיבות, התחילו לדחוק את רגליהם של הרבנים

המופלגים בתורה ולתפוס את מקומם. בקצת קהלות שעדיין נשמרה רוח המסורת נוצרו "שתי רשויות". בצדו של הרב הגאון בתורה קבלו גם "רב דוקטור", שמלא תפקיד של "מטיף" (פריידיגער) ונשא את נאומיו בבית הכנסת בגרמנית. גם בקהלת טהורן, מקום מושבו של הגאון המפורסם הרב צבי קאלישר, כיהן רב ריפורמי כמטיף, אופנהיים שמו, ובביאורו על התורה "ספר הברית" רומז אליו הרב קאלישר ומכנהו בשם "הנרגן" (שמות, משפטים). בקהלת טהורן בקשו הריפורמים לעקור את המחיצה בין עזרת נשים והגברים, אבל הרב קאלישר עמד על משמרתו בשעת בנייתו של בית הכנסת ולא נתן לבצע את הדבר. ובספרו על התורה הוא מסביר את הטעם של המחיצה: "וזה אמרתי בעת בנין בית הכנסת לעשות מחיצה ומעקה בין עזרת אנשים לנשים, וזה עוון פלילי וזה ראות העין תשחית המחשבה הזכה בעת התפלה ולא יעשה כן בישראל" (ספר הברית, שמות, בא).

בעיקר מוקיע הרב גוטמאכר את עזותם וחוצפתם של הרבנים "הדוקטורים", שמעמידים פנים כיראים ותמימים ונוטלים על עצמם להורות בענינים חמורים כפי דעתם, מבלי לשאול דעת גדולי הוראה. באחת מתשובותיו אל הרב קרימקע, בהנובר, בשנת תרי"ז, הוא כותב: "אך ידע כבודו שכבר המכה הגדולה נפרץ שהמורים החדשים, אף אם המה כורעים ומשתחווים להראות כיראי ה' לעיני העם, עתידין לתת דין במיוחד על העזות והחוצפה שמורים אף היותר חמור מדעתם — ואינם עושים כדרכי אבותינו ורבותינו

וגדולי יראי ה' במחנינו, שמיראי הוראה הם הן להקל והן להחמיר. אלה היראים שהם נזהרים בתורה מציעים שאלותיהם לפני יותר גדולים, ואלה פוסקים הכל, מתירין ואוסרין כסומא בארובא". והוא מוסיף: "עדיין לא הגיעתני שאלה גם בתקנות עגונות מאחד מהרבנים החדשים במדינתנו. מאמעריקא, מציציליע (סיציליה) באה שאלה בפלפול יפה... ולא רצו לסמוך טרם יגיע ממדינה זו מן ג' רבנים הסכמה להתיר. ואלו שבמדינתנו פוסקים הכל לבד". ומסיים בצער: "הוי ואבוי על יראתם ותמימותם!". ואשר לשאלת הגירות ששאל הרב קרימקע, הוא משיב בהמשך דבריו: "ודאי טוב עשה שלא קבל הגירות של הראבינער "רופא אליל" (ד"ר) אשר ודאי לא עשה ככל הנאמר בסי' רסח" (כתב-היד, סי' מז, עמ' פח).

כידוע, אחד הדברים שהנהיגו הרבנים הריפורמיים הוא להוציא את הבימה שבאמצע בית הכנסת ולהעמידה על יד החזן סמוך לארון הקודש. הרבנים החרדים, וגם השו"בים שהיו ע"פ רוב גם חזנים, נלחמו נגד חידוש זה, אבל לא תמיד הצליחו והיו נאלצים להכנע מחשש הפסד פרנסתם. הד קול של המלחמה הזאת שומעים בשו"ת של הרב גוטמאכר. על שאלתו של הרב מהר"ז בקהלת בארג בשנת תרי"ט הוא משיב: "אודות נדרו שנדר אם לא יעשו "אלמעמער" (בימה) בבית הכנסת החדש בקהלתו לא ישאר אצלם בכהונתו, ועתה כפי הנראה תגבור הקליפה (של אנשי ריפורמה ולא יעשו את הבימה), וזוגתו של הנודר אינה מסכימה לצאת משם ולותר על המשרה עם ילדיה וכי תמות חלילה ברעב,

ואיפה בעלה ימצא משרה אחרת תיכף, שיוכל לפרנס את אשתו וילדיו". והרב גוטמאכר דן אם אפשר להתיר את הנדר ע"י ג' אנשים (שו"ת כתב־יד, סי' לט).

אף בקהלת פוזנא גברה יד הריפורמים לאחר הסתלקותו של ר' שלמה אייגר. במכתבו אל הרב ר' שלמה פלעסנער, הדרשן המפורסם בפוזנא עוד בשעתו של הגאון ר' עקיבא איגר, כותב הרב גוטמאכר בשנת תרי"ח, שנודע לו היום מאחד שבא מפוזנא לבית הכנסת שבגריידיץ, שגם בקהלת פוזנא החליטו לבטל את הבימה שבאמצע בהסכמת הבית דין צדק דשם. והוא מביע את הזדעזעותו: "כששמעתי זאת אחרי תפלת השחר, בשעת השיעור שלי בבית הכנסת, נפלה חרדה ובהלה עלי עד שהייתי מוכרח להפסיק השיעור". והוא מוסיף וכותב, שהוא בטוח שהבית דין צדק דפוזנא מחא נגד זה ובודאי לא שמעו לקולם. ומסביר מדוע הם מבטלים את הבימה שבאמצע, כדי שבת־כנסת שלנו יהיו דומים, להבדיל, לכנסיות של הנוצרים. וספר לו אחד מעיר גנעזין שבנו שם בית כנסת חדש, ועשו שם כמעשה הנוצרים. אלא במקום שהנוצרים תלו למעלה בכנסיה שלהם י"ב צלמים של שתי וערב, עשו הם בבית הכנסת שנים עשר "מגן דוד", שהם נראים מרחוק שוים להם. וגומר את מכתבו: "גם אם אין מנין בלעדי, אתפלל ביחידות ולא אכנס לשם". אולם מכל הקהלות שבמחוז פוזנא הצטיינה קהלת גריידיץ, שכל יהודיה היו יראים וחרדים לדבר ה', ור' שלמה אייגר במכתבו הנ"ל מדגיש: "והאמת אגיד, כי לא מצאתי עוד קורת רוח מכל הנועדים כאשר מצאתי במועדי ה' בקהלת

גריידיץ שכולם דברו באמת ובלב תמים" (אגרות סופרים, ס).
 בקהלת גריידיץ כיהן כרב ר' אליהו גוטמאכר לבדו,
 בלי "עזר כנגדו" בצורת דוקטור-ראבינער, והוא השתדל
 להחדיר את רוח התורה בהרבה קהלות במחוז זה.

המלחמה נגד הרפורמה במחוז פוזנא התנהלה במשך
 שנים רבות מאז בואו של ר' עקיבא איגר לפוזנא (תקע"ה).
 ונמשכה כמאה שנה עד סוף מלחמת-העולם הראשונה
 בשנת תרע"ח. במשך כל אותן השנים ניכרת היתה עדיין
 בקהלות פוזנא השפעתו של ר' עקיבא איגר ותלמידיו,
 ומסורת ישראל היתה מושרשת עמוק שם בהשפעתם של
 גדולי התורה שכיהנו במשך מאת השנים הללו. קולם של
 ר' עקיבא איגר ותלמידיו הדהד בחלל עולמו של המחוז הזה,
 ובוזה נבדל משאר מחוזות.

עם גמר מלחמת העולם הראשונה הוחזר מחוז פוזנא
 לפולין (כאשר היה בתחלה לפני חלוקת פולין). ויהודי פוזנא
 התחילו לברוח לגרמניה, מקום שם יכלו להמשיך ליהנות
 משווי זכויות, שלא ניתן ליהודים במדינת פולין. רק מעטים
 מהם נשארו במקומותיהם. גם הרבנים ברובם עזבו את
 קהלותיהם ועברו לגרמניה. כך נתרוקנו הקהלות במחוז פוזנא
 מיהודיהם, ובמקומם באו יהודים מפולין והקהלות קבלו
 צורה ואופי שונים.

פרק ה

הצדיק מגריידיץ

מלבד פעולותיו כרב וכמשיב להלכה ומלבד פעולתו למען א"י, התפרסם הרב גוטמאכר בשנות חייו האחרונות כפועל ישועות וכמרפא-חולים ע"י סגולות וקמיעות, ומאות אלפי אנשים פנו אליו במצוקתם לבקש ממנו עזרה ותושיה ורבים מהם נושעו על ידו. ועל כך זכה לתואר "הצדיק מגריידיץ".

בתקופה ההיא נהגו קצת גאונים וצדיקים לתת קמיעות לחולים, אשר לא מצאו תרופה למחלתם אצל הרופאים, בעיקר חולי-נפש וחולי-נופלים. בעל-קמיעות כזה היה הגאון ר' ישראל יונה לנדא, אבד"ק קעמפנא, במחוז פוזנא, שהיה מפורסם בספרו "מעין הברכות". את הקמיעות היה נותן ליחידים, ובתנאי שלא יפרסמו ולא יגלו ברבים.

גם לר' עקיבא איגר לא היה זר ענין הקמיעות, וגם הוא עסק לפרקים במתן קמיעות, אלא שאת הקמיע בשביל החולה שפנה אליו היה מזמין אצל הרב לנדא הנ"ל מקעמפנא. במקרה נודע לר' עקיבא איגר מפי איש אחד מווארשא, שבא אליו וספר לו על הקמיע, שנתן הרב מקעמפנא בעבור אשתו, והיא נרפאה. ואף שהבטיח האיש להרב מקעמפנא לשמור על הסודיות, סבור היה שלא יקפיד על שגילה את הדבר לר' עקיבא איגר. והנה בכ"ד אלול שנת תקע"ח פונה ר' עקיבא איגר אל הרב מקעמפנא במכתב, בהסתמכו על מה שנודע לו מפי האיש מווארשא, ומבקש ממנו קמיע בעבור

נער צעיר, בן ט"ז שנים מפוזנא, שמו שמואל ושם אמו הדס
 "והוא חולה־נופלים בכל יום, ב' וג' פעמים, זה ערך
 חמש שנים. יעשה זאת למעני וישלח לידי ע"י דאר המוקדם
 קמיעא עבורו, אולי יתן ה' ויצליח" (אגרות סופרים, סי' יג).

ושוב בשנת תקפ"א פונה ר' עקיבא איגר אל הגאון הנ"ל
 בדבר אשה צעירה בתו של הירש פרידלאנד מפוזנא, שמה
 מינדל בת אסתר, "והיא נעשית זה מקרוב מטושטשת בדעת,
 והרופאים נלאו מלמצוא לו מזור, והיא בת כ"ד שנים
 ואשה צנועה במעשיה", ומבקש לשלוח בעבורה קמיע
 (אגרות סופרים, יד). ובעל "אגרות סופרים" מוסיף בהערותיו
 כי אביו זקנו ר' עקיבא איגר בעצמו נתן לפרקים קמיע
 בשעת הדחק. וכפי שנראה להלן נהג כך בשעת מגפת
 החולי־רע, שפרצה בשנת תקצ"א בפוזנא והסביבה.

ר' אליהו מגריידיץ קיבל מרבו הקדוש ר' עקיבא איגר
 לא רק תורתו בנגלה ובנסתר, אלא למד גם מהתנהגותו
 ונהג אף הוא לתת סגולות וקמיעות באחרית ימיו. ורבים
 פנו אליו בבקשת קמיע, ביניהם גם גאונים כמו הבעל
 "נפש חיה" מקאליש, הרב קאלישר ועוד רבים.

כאשר פרצה בעיר לעסלוי בשנת תרל"ג מגפה, שלח
 הרב קאלישר לאחד ממיודעיו בעיר זו שלש קמיעות שקיבל
 מהרב ר' אליהו גוטמאכר מגריידיץ, ובמכתבו כתב כי
 הקמיעות נעשו עוד בחיי רבינו הגדול רשכבה"ג הגאון
 הקדוש ר' עקיבא איגר זצ"ל: "והודיעני הגאון נ"י מגריידיץ,
 שגם אז היתה קמיע להגן, אשר על כן הסכימו אז להדפיסו
 בידי ישראל טהורים ולא היה נוגע בעת הדפוס לא נכרי

ולא טמא, על כן הנני שולח למעלת כבודו ג' מהם, למי שירצה בהם יתן לפחות א' ר"ט, שמזה השליש לקופת רמב"ן ושני שלישים לחברת ישוב ארץ הקדושה" (כתבי הרב קאלישר, עמ' תעג).

גם הגאון המפורסם ר' חיים אלעזר וואקס, אב"ד קאליש בעל שו"ת "נפש חיה", שהיה ממעריציו וחסידיו של הרב גוטמאכר והחליף עמו שו"ת להלכה ("נפש חיה", סי' א), קבל ממנו קמיעות וכותב: "רוב שלום וכל טוב לכבוד גאון ישראל וקדושו, רכב ישראל ופרשיו, הרב הדומה למלאך ה' צבאות כקש"ת מו"ה אלי' גוטמאכר שליט"א אבד"ק גריידיץ יע"א. מכתב קדשו עם הקמיעות קבלתי לנכון, ויאבה כבוד תורתו בהסדו לשלוח עוד מאה קמיעות ויותר ע"י הזדמנות או על הפאסט, וכאשר אמכרם, אשר יצוה כבוד תורתו לעשות עם המעות כן אשמור לעשות. וה' יוסיף ימים על ימיו ויחזקהו לעבודתו ולתורתו, ויגן על בית ישראל עד ביאת ינון, ויתכונן ההר הטוב והלבנון, ויכתב לחיים עם כל הכתוב לחיים בירושלים". וחותם: חיים אלעזר וואקס האבדק"ק קאליש. ומוסיף למטה: בן חי' טויבה, כמו חסיד שמזכיר את עצמו לפני רבו.

אחד מתלמידיו מהמבורג מבקש בשנת תרל"ב מאת הרב גוטמאכר "עבור איש זקן ונשוא פנים ותלמיד חכם, מו"ה יהודה בר' אלכסנדר, המכונה זיסקינד, בן אסתר המכונה עטיל, קמיע מיוחדת נגד מחשבות זרות, אשר יעלו בלבו בתוך התפלה ולא יוכל לעמוד כנגדם להרחיקם ומצירים לו מאד".

תלמידו הנאמן, הרב הסופר הידוע ר' מאיר לעהמן ממגנצא, קיבל קמיע מהרב גוטמאכר בעד חולה בעירו, וכותב אל הרב גוטמאכר, שהחולה נשא את הקמיע 14 יום לפי הוראותיו "ובאה הטבה והחולה נתחזק ומבקש מרבו שלא יסיר את חסדו מהחולה הנ"ל".

גם בנו של הרב גוטמאכר, ר' זעליג, בשעה שאשתו חלתה במחלת עצבים והרופאים לא יכלו לרפאותה, פנה אל אביו בבקשה לשלוח לו קמיע בעד אשתו.

אחד ממעריציו כותב אליו בשנת תרל"ד היות "שמתו עליו בנו ובתו, ואשתו עמדה מלדת, והיא אשה חשובה, ע"כ הוא מבקש מהרב גוטמאכר עבורם קמיע ויתפלל בעדם". הרב שאול בנימין הכהן מירושלים, לפני חובק"ק זאלידאק ובראדושקביץ, מודה במכתב להרב ר' אליהו בעד הכסף ובעד "הקמיעות והסגולות", שקיבל ממנו.

הרב ר' ישראל ב"ר גבריאל יצחק ז"ל, אב"ד וויטקאווי, מבקש במכתבו משנת תרל"א ברכה וקמיע עבור בתו החולה, אשר שולחה מבית החולים מבלי שנושעה "ולתפלל עליה ועל בעל נעוריה".

מכתבים לאין סוף נמצאים בארכיון מאלה שכתבו אליו ובקשו קמיעות ועצות, ורק מעט מן המעט מהם הבאנו כאן. מעריציו וחסידיו היו מכל שכבות העם: רבנים, ת"ח, סופרים, בעלי השכלה, סוחרים, ראשי-קהלות, אישים דגולים וגם המוני פשוטי עם. כולם היו דבוקים בו ולא עשו דבר גדול או קטן מבלי לבקש עצה מפיו בעל-פה או בכתב, והוא כדרכו היה משיב לכל אחד ואחד כפי שאלתו בלי

אחור ודחוי. הרב מבאמסט ותלמידו לשעבר, פונה אליו בבקשה בשנת תרכ"ו וכותב: "ידעתי, כי אין דרך אדוננו מורנו ורבנו שיחי' להתאחר בתשובתו לכל אדם, יהי מי שיהי'".

בין רבני גרמניה היה ממעריציו ביחוד הרב המפורסם ד"ר עזריאל הילדסהיימר, מנהל ביהמ"ד לרבנים בברלין. עוד בהיותו בתחילה רב באייזנשטט הוא משיב בשנת תרכ"ח למכתבו של הרב גוטמאכר, ומתנצל לפניו על שלא יכול היה לעשות את בקשתו ולעזור להג' ר' יעקב מרדכי הירשנזון מירושלים, שבא לאסוף כסף בשביל חברות "סכת שלום" ו"מאור יעקב". ובהמשך מכתבו משבח את ה"עלה הנדפס הרצוף בתוך המכתב" שגרם לו שמחה גדולה "כמעט מעין עולם הבא", ומודה לשמו הגדול אשר לא השבית לנו גואלים אף בדור יתום, להרים ולהקים קרן התורה והיראה. והוא מוכן להפיץ את ה"עלים" האלה במדינה הזאת ומבקש לשלוח לו סך מאתים או קצת יותר, ומוסיף: "אני הצעיר קרבתי אל המלאכה להפיץ "העלים" ולהקים הדבר במדינתנו, אקוה כי בחסדי השי"ת אוכל לעשות דבר מה בזה". והוא מוסיף: "והנה לא כל הנדבר בלשון הקודש יוכל להיות מתורגם בלשון אשכנזי, כאשר ידוע לכבוד הדרתו, ולדעתי ההעתק הנסקר הוא תוכן כל דבריו וראוי להיות נדפס". ומסיים: "תפלתי לאלקים שישב לב הסוררים והפריצים¹ וישב לב בנים על אבותם וימהר ויחוש קץ

1. כונתו לאנשי הריפורמה.

פדותנו ולציון נעלה ברנה כאות נפשו היפה ונפש ידידו הנאמן הק' עזריאל הילדסהיימר". ובשולי הגליון מבקש להתפלל בעד אחיו גבריאל יצחק לרפואה שלמה וכן בעדו ובעד משפחתו.

"פתק" מענין נמצא בארכיון (בלי תאריך) מהסופר החכם הנודע, חוקר תנועת החסידות, ר' אהרן מרקוס, שהיה "בעל-תשובה" כידוע. כשהוא עמד לקבל משרה בביה"ס החקלאי "מקוה ישראל" מטעם "חברת כל ישראל חברים" פנה אל הרב גוטמאכר, כחסידי אל רבו: "אהרן בן פריידא, יליד המבורג, אשר נתגדלתי בלימוד חכמות החיצוניות ולשונות הגויים עד היותי בן י"ז שנים עד המאטוריטעטס-פרייונג (בחינת בגרות) והיה לי סייעתא דשמיא לצאת מעמקי החיצוניים ולהסתופף בצל הצדיקים הקדושים ולמצא חן בעיניהם. על כן אשפוך נפשי לפני כבוד קדשו מרן שליט"א, לעורר רחמים עלי, שיהיה לי לב טהור ורוח נכון בלי מחשבות זרות המבלבלות, והתמדה גדולה ללמוד גמרא ופוסקים ובעסק פרנסתי. כי זה עשר שנים שאני מתגורר בקראקא בשעבוד גדול וטרח מרובה ושכר מועט ע"י מעשה ידי בתור בוכהאלטער, וכעת אמרתי לנסוע לארץ הקדושה בעהש"י, וערכתי כתבי אל חברת כל ישראל חברים בפאריז למצא שירות ביפו בהאקער-בוי-שולע (בי"ס חקלאי) שלהם, וכבר שאלו אודותי את מיודעיהם בקראקא והמליצו בעבורי. יהי רצון שישלם העסק בכי טוב". ובסוף מזכיר את אשתו "נעכא בת הדסה, מעוברת, לבריאות הגוף ושתלד בנקל ובזמנה, נשארת בכפר, שלא ירע לה בעל מלאכתי,

אשר הייתי עושה עמו עד היום. ושני בנים, יעקב מאיר וצבי, לגדלם לכל טוב.

עיקר מעריציו של הרב גוטמאכר היו תלמידיו שאף הם הרגישו בדבריו "מעין עולם הבא" כמו הרב הילדסהיימר. לאחר שלמדו אצלו בישיבה במשך שנים, ונעשו אח"כ לרבנים ושוב"ם וכדומה, היו מוסיפים לעמוד עמו בקשרי מכתבים הן בשאלות הלכה ובענייני קהלתם והן בעניינים פרטיים שלהם ובקשו עצתו ועזרתו. הוא היה אביהם הרוחני ולא פעם פנו אליו במכתביהם: "אבי, אבי!". מתוך מכתביהם רואים את הקשר הנפשי הלבבי של התלמידים אל רבם הנערץ. הנה מכתב תודה מתלמיד לשעבר משנת תר"ח על השידוך שהשתדל הרב גוטמאכר עבור בנו. בשנת תרכ"ו כותב אליו מגנעזין תלמידו ומודה על ה"מזל טוב" לחתונת בנו, ושולח לו חלק מסעודת-המצוה. כל תלמידיו היו אהובים וחביבים עליו ובלמדם אצלו נחשבו כבני-ביתו ואכלו על שולחנו אעפ"י שחי בעצמו בצמצום רב. הם נשארו ידידיו הנאמנים כל ימי חייו והיו אסירי תודה לו על כל אשר עשה למענם. הם ידעו כי בשמחתם היתה לו שמחה, ובצרתם — לו צר.

בשנת תרכ"ט שולח לו תלמידו יוסף יאזעפזאן לכבוד פורים מנחת "משלוח-מנות" שקבל עבורו מאת אבותיו ממעשי ידיהם מדבש ושלש צנצנות משקה הנקרא "מעד" ועוד משקה אף הוא ממעשי ידיהם. "והוא טוב מאד לבריאות וכשהוא ישן נושן הוא טוב יותר מכל יין שבעולם". ובשנת תר"ל הוא מבשר לו בשורה טובה: "כי יודע

שבשמחתי לו שמחה, ששחרר מן הצבא, מללכת למלחמה", ואף ששחרר רק לשנה אחת מקוה הוא "שיפרוש גם לעתיד את סכת שלומו עלי".

גם מעיה"ק צפת שלח לו בשנת תרכ"ה אחד הנתמכים על ידו, הרב המקובל ר' יואל שור, "אגודות ציצת מראשית הגז — מנחה טהורה על פרי צדקתו". את המנחה שלח ע"י בנו היושב בלבוב.

שורת מכתבים לבביים החליף עם הדרשן ד"ר פנחס נוישטט מברעסלאו, תלמידו לשעבר עוד מפלעשן. וכן שורה ארוכה של מכתבים עם תלמידיו הרבים שהיו מפוזרים במקומות שונים. שונות היו, הבקשות בהן פנו אל רבם, והוא השיב לכולם באהבה ובמסירות.

ואף שהרב גוטמאכר היה רב מטפוס הדור הישן הבין לרוח הזמן ולרוחם של תלמידיו מהדור הצעיר ששאפו להשכלה כללית יחד עם לימודיהם התורניים, והוא עודדם והמליץ בעדם.

אחד מתלמידיו החשובים, אליו רחש חבה יתירה, היה אליהו פלעסנר, בנו של הדרשן המפורסם ר' שלמה פלעסנר מפוזנא². בנעוריו למד אליהו פלעסנר אצל הרב גוטמאכר

2. ר' שלמה פלעסנר, תקנ"ז—תרמ"ג (1797—1883), היה דרשן מפורסם תחלה בברעסלא ובברלין ואח"כ בפוזנא במשך 40 שנה (תר"ג—תרמ"ג) ושם נפטר. הצטיין בדרשותיו החריפות ובכתביו נגד הריפורמים. כתב שירים בעברית ובגרמנית לכבוד אישים ואירועים ידועים בשעתו.

בגריידיץ, ומאז נתקשרו בקשרי אהבה וידידות הדדיים. התלמיד העריץ את רבו והרב העריך את תלמידו המצויין, חבבו וקרבו. בשנת תרי"ז, בהיות פלעסנר בן שש-עשרה, כתב לרבו שיר לפני ראש השנה, ובראש השיר: "ברכת כוח"ט ושירת תודה לאדמו"ר על אשר קניתי ממנו כל הוני, הרב המאור הגדול, הגאון המובהק המפורסם, שר גדול ליהודים, המקובל האלקי, נשיא בא"י, רועה נאמן לעדר גרעטץ ואב"ד ור"ם דשם". השיר בן 7 שורות ובראשי השורות אותיות אליהו נ"י. השיר כתוב עברית וגרמנית, זה מול זה. וזהו השיר בעברית:

בנו, אליהו פלעסנר, נולד בברלין בתר"א (1841). בן שנתיים היה בבוא אביו לפוזנא. בילדותו 6 שנים למד אצל אב"ד פוזנא הג' ר' מנחם מענדיל לבנשטם ואח"כ שלחו אביו לגריידיץ, שם למד שנים אחדות אצל הרב גוטמאכר, כפי הנראה עד שנתו ה'18, ולאחר מכן למד בהומבורג ובברלין וקבל סמיכות לרבנות בביהמ"ד הילדסהיימר ותאר ד"ר לפילוסופיה באוניברסיטה. היה רב תחלה בראגאנזען, אח"כ בשנים 1871—1885 בהנובר ולבסוף מ'1885 עד פטירתו ב'1898 באוסטרובה. כתב שו"ת, נדפסו בספרו "שו"ת בענין נחירה", נדפס בברלין תרמ"ט, בקשר עם השחיטה היהודית שהגרמנים התנכלו לאסרה ובטלה הגזרה ב'18 במאי 1887—תרמ"ז. כתב "דברי תמרורים" על מות אמו מרת ביילא בתרל"א. ובתרמ"ז (1897) הוציא לאור ביוגרפיה של אביו בגרמנית למלאת 100 שנה להולדתו. פירסם ב"המגיד", י"ד ניסן תרכ"ח, הספד על רבו הראשון הרב לבנשטם. כאביו גם הוא חיבר שירים לכבוד אישים ואירועים בשעתו, כגון שיר תהלה לרב הילדסהיימר למלאת 25 שנה לכהונתו, ועוד.

אם שוכן שחק יודע רעיוני
 לו יִשְׁמַע טוב מאדוני לאזני
 יֵעַן שהוא צדיק באמונתו
 המעוז. ע"כ יגדיל גדולתו
 וישמע נא זעקתי, ויטה און לתחנתי
 נא ירבה ד' ממונו כמים
 לאיר נרו כשמש בצהרים.

וחותם: "מאת עבדו ותלמידו הנאמן, בקידה נמוכה הק'
 אלי' במוהר"ש נ"י דרשן דעיר פוזן". ומוסיף: "שלום וכ"ט
 לזוגתו הרבנית הצנועה והרכה ולכל ב"ב, וד' יכתבם לחיים
 טובים וארוכים, ויזכה אדמו"ר לראות בנים ובני בנים
 מאושרים עד מאד ועוסקים בתורה".

קשרי האהבה והידידות לא נפסקו ביניהם גם לאחר
 שפלעסנר עזב את גריידיץ ונסע ללמוד בהומבורג. תמיד
 ובכל מקום מלווה אותו עין השגחתו האבהית של רבו.
 בשנת תרי"ט כותב הרב צבי הירש לבנדובסקי מהומבורג
 בתשובה אל הרב גוטמאכר: "... מתוך אגרת מעלת כבוד
 תורתו ליד ידידי הבחור המופלא כמר אליהו פלעסנער נ"י
 אשר יושב עוד בצל קורתיו". וכן גם בשנים הבאות לא חדל
 הרב גוטמאכר מלהתעניין בתלמידו החביב. בשנת תר"ל,
 כשעמד פלעסנר לנסוע ללמוד בברלין, כתב הרב גוטמאכר
 עבורו מכתב המלצה אל הילדסהיימר, ראש ביהמ"ד לרבנים
 בברלין. ואע"פ שפלעסנר לא בקש זאת, השיב לרבו מכתב
 תודה: "יום ב' פ' לך לך תר"ל. מאד שמחתי לקרא היום
 אגרתו היקרה הערוכה לאדמו"ר נ"י, בה הראה עוצם אהבתו

אלי, ואומר לו בזה תודתי הנובעת מקרב לבבי באהבה רבה. אך לא אוכל להכחיד תחת לשוני, אם כי מאד אשמח על אשר הרים מן ערכי נגד הרב הגדול הילדעסהיימער נ"י, בכל זאת מעט עוצב יתערב בשמחתי, יען יחשב הרב הנ"ל כי בקשתי פני אדמו"ר נ"י לדרוש טובתי. ואני תהלה להשי"ת לא איצרך לאדם. הלא חייתי בבערלין שנה תמימה וחצי ולא חסר לי מאום. גם בחורף זה בעזה"י, אתכלכל בכבוד בלי תשועת אדם. לא אלצתי ב"ה להכנע, ונוסף לזה גם אנכי בס"ד קניתי לי שם בעולם. ומלבד זה הכל יוקירוני בשביל אבא מארי נ"י, אשר נודע גודל שמו בכל קצוי ארץ וים רחוקים, כאשר אדמו"ר נ"י בעצמו כתב להילדעסהיימער נ"י. ומי הגיד לו שתמצא תורתו של הרב הנ"ל חן בעיני. אולי לא תכשר לפני, והיה אם אהיה שמה ורוחי ימצא נחת ממנו כאשר אקוה, אז אתחבר אליו. כי כבר הודיעוני אחי היקרים משם שנכספה נפש הילדעסהיימער לראותי, ולא אפונה שאתענג ואשתעשע בו. הלא צדיק תמים הוא ואדם יקר ונעלה, בעל מדות נשגבות וכל מעלות טובות כנודע. ולא המדרש עיקר, מכל מקום אכבדהו מאד ועאכ"ו אם אמצאהו אדם גדול בתורה. ומסיים: "ויהי מה הלא אדמו"ר נ"י כיון לטובתי, ואודה למר בלב שלם על מחשבתו הטובה, וסוד ה' ליראיו. אדמו"ר ודאי יודע מה יכשר לעשות, אך אהבת האמת יקרה לי מכל, לכן כתבתי לאדמו"ר נ"י כל מסתרי לבי, ובענותנותו העצומה יסלח לעבדו ותלמידו הנאמן המתאבק בעפר רגליו ושותה בצמאון כל דברי תורתו. גם אביו ר' שלמה פלעסנר, מוסיף כמה שורות ומודה

לרב גוטמאכר על מכתבו: „אורו עיני למראה זיו תמונות
אותיותיו הטהורות אשר כבדני מעכ"ת כיום. ויען כי בני
עודנו עמנו פה היום מאז בואו הנה לימים הקדושים, ובקרב
ימים לא רבים אי"ת ישים פעמיו לכרך בערלין, השיב הוא
למעכ"ת, ואני באתי אך למלאות את דבריו. קותה נפשי
גם אני אשר ייטיב דרכיו ואת הישר הולך... זה הרב הגדול
כמוה"ר הילדעסהיימער נ"י, אשר שרידים יראי שמים
יסורו למשמעתו ועל דבריו ייחלו. מוקירו ומכבדו בתודה
שלמה פלעסנער“.

כפי הנראה נכנס פלעסנר תחלה ללמוד באוניברסיטה
ורק בהשפעתו של הרב גוטמאכר פנה לביהמ"ד הילדסהיימר.
וביום ה' לסדר פנחס תר"ל, אחרי בואו לבית הוריו לימי
החופש, שוב כותב אליהו פלעסנר ומודה לרבו על אגרתו
השניה: „איני יודע במה מצאתי חן בעיני אדמ"ו. אין זה
כי אם בזכותו דאבא“.

פרשה לעצמה היא פעולתו של הרב גוטמאכר כ„צדיק“
בהושיעו למאות ואלפי אנשים. אף שלא רצה לעסוק במעשה
פלאות ובמופתים וניסה לדחות את כל הבא אליו, כפי שהוא
כותב בספרו „צפנת פענח“ (מאמר ט) וגם הכריז במודעה
בעתון „המגיד“ שמבקש לא לבא אליו — באו אליו למרות
רצונו המונים לבקש רפואה למחלות שונות, שהרופאים
לא יכלו לרפאן. „מי שמסוגל יכול ללמוד תורת הקבלה
ולהיות בקיא בה, אבל להיות עוסק במעשה בקבלה מעשית,
ודאי לא!“ — כותב הוא בספרו שם. „רק אלה אשר
רצון ה' שיעסקו ושבאו בשביל זה לעולם ונשמתן מסוגלת

ר' אברהם מאטיאס
ראש הקהל בקהלת קושמין

לזה, כמו התנאים והאמוראים ואחרי זה בדורות שעסקו בכך, אבל אחרים לא רק שיתרחקו ממעשה, אלא גם בדרישת הידיעה איך נעשה, אין להכנס". ולהלן הוא דוחה את הטענות שטוענים כנגדו, שהוא עצמו עוסק בקבלה מעשית: "בל יאמר מי הלא נשמע כמה מעשיות אשר נעשים על ידך בעז"ה להציל מצרות רבות אין זאת אלא ע"י קבלה מעשית, וכאשר הגיעתני אגרת ממרחק מחכם גדול בכתבו, בהיות שאני בקי בקבלה מעשית ארחם לעזור לו שנתיאש מכל הרופאים. בקראי זאת — חרדה נפלה עלי להיות חשוד בכך. החכם חשב עלי זאת לגדולה ולזכות כפי מכתבו, אשר ב"ה השאיר לנו בדורנו עוד החסד הזה. אבל יודע אני שאין לעסוק בכך, והשבתי לו האמת שטעות הוא לחשוד בי בדבר הזה. איני יודע כלל מזה ואין רצוני בכך". כך השיב לאותו חכם. ומוסיף וכותב: "קודם כל אודיע, כי בכל ההתאמצות דחיתי מעלי כל הבא, אבל ראיתי סבות נפלאות, שכן היה רצון ה', באשר גדולי גאוני ישראל הסיעו הנדכאים עלי, ומה היה לי לעשות אם באו אב ואם ואחד מקרוביהם והביאו לי בנם ובוכים וצועקים לרחם". והוא מספר מקרה: "ישבתי ללמוד עם הבחורים בביהמ"ד והובא נער כבן י"א שנה בכתף אביו וצעק לרחם עליו. צויתי על אביו להניח את הנער מכתפו, והנער נפל ארצה כגל של עצמות, כי לא יכל לעמוד על רגליו. צויתי להביאו לביתי וצרפתי אלי שני דייני העיר. והאב גילה את בטן הנער שהיתה נפוחה, בגובה וברוחב. הנער לא יכל היה לדבר מאומה, רק זחל על הקרקע על ידיו ורגליו כבעל חי והשמיע קול לפעמים

כנביחת כלב, ופעמים כעגל. ואני ידעתי — כותב הרב
 גוטמאכר — שאין לי מאומה במה לרפאותו, בכל זאת
 חשבתי הלא ד' שלחו אלי וצויתי להושיבו לפני על כסא.
 ואני אחזתי בידו ולקחתי ס' תהלים ובמקום שנפתח אמרתי,
 והבאתי לכל תיבה כונה לענין שלפני, וכוונתי היטב בשרש
 האותיות ובמיוחד בהזכרת השם הקדוש, ועשיתי כך שתי
 פעמים ביום וכן עשיתי כמה ימים, ולא היה שום שנוי.
 יום אחד באתי מפדיון הבן ואמרתי בלבי: היום יפדה גם זה
 מצרותיו. וצויתי להביאו, וכאשר ראו רבים שמביאים את
 הנער באו לראות מה יהי, ובאמרי רק פסוקי תהלים בחשאי
 כמו שעשיתי תמיד, והיתה זאת האמירה בכוונה גדולה,
 פתאום הוציא הנער קול אשר נבהלו כולם והראה באצבע
 למקום אחד, ואמרתי מהר לפתוח החלון וכן היה, ודבר
 הנער ואמר: "יצאה אחת מן המכשפות ממני". ופתחתי
 לראות בבטנו. כי אמר עוד שלש מכשפות בו ומצינו כלנו,
 שנתרוקנה הבטן בצד שמאלי, כאילו החלק הרביעי נתרוקן,
 ואמרתי כיון שיש עת רצון אתפלל עוד. וכאשר אמרתי שוב
 בערך ד' מינוטין, שוב צעק בקול אשר בכל השכונה ברחוב
 ההוא נבהלו, והחלון היה פתוח, ושוב אמר הנה יצאו כולם.
 וכן היה וראינו שבטנו נצטמקה, ומיד קם והלך כאילו לא
 היה כלום. והיה הדבר לפלא, כשהלך עם אביו אחוז יד
 דרך הרחוב אשר כחצי שנה לא היה כזאת. והנה גם מקדם
 היו זמנים, אשר היה מדבר ואמר שיש בו ד' מכשפות
 ושמדברות עמו וידע שמותיהן וגם לפעמים דבר עמהן,
 שיעלו מבטנו ועלו לצוארו עד שחשבו שימות, כל כך

נעשה צוארו רחב, ופעמים אמר שילכו לגבו ונעשה הגב כחבית. ולאחר שבאו אבותיו עמו לביתם שוב חזר לראשונות, ורק הדבור וההלוך לא נחסר לו, ואולם שאר הצרות היו בו. וספר שמכשפה אחת אומרת לו שפחדה מהרב והוצרכה לציית לו, אבל לא יצאה רק התחבאה ברגל אחת והיתה רגלו האחת נפוחה הרבה, ושוב הוחזר אלי ועשיתי רק תפלה בעודו לפני ות"ל נתבטל לגמרי".

ומוסיף הרב גוטמאכר: "והיה עוד מקרים כאלה אשר אפשר היה לכתב כמעט ספר והכל היה בעל כרחי שהפילו עלי בכת. ורק ע"י תפלות ובקשות ולפעמים גם סגולות השכיחות הנהוגים לעשן החולה ובימי הקיץ להטבילו בנהר, שכל מה שאפשר לתלות בטבע עדיף, וגם בהזכרה בתפלת השמונה עשרה במשך כמה ימים. כמה פעמים הייתי חושב, מי יתן שיעמדו כאן האפיקורסים והחדשים שאומרים שאין דבר חוץ מטבע".

"ושוב מקרה בנער בן עשר שנתאלם ולא הוציא שום קול, וגם לא אכל שמונה שבועות ולא שתה רק מצץ מה שנתנו לו לאכול וזרק. וגם ללכת ברגליו לא יכול היה, רק לשבת ולזחול על ארבע, ותמיד היה עושה סימן של שתי וערב (צלב), וכשראה מזוזה רקק עליה וכן רקק על ספרי קודש. וכשהובא אל הרב גוטמאכר והיה פותח לפניו ספר הזוהר ורזיאל, או שהניחם על השולחן לרבוי הקדושה — היה רוקק עליהם בכעס וחורק בשניו, וכשנגעו בשער ראשו מאחוריו בספר קדוש מיד היה חורק שניו ומנתק עצמו מן הספר, וכשנגעו בספר נכרי מיד צחק ונהנה. וכששני

אנשים החזיקו בו בכח, אחד את ידיו והשני את פיו, עשה שתי וערב בעיניו והתגבר על המחזיקים אותו ונעקר מידיהם וקפץ עד התקרה, כל זה עשה כששמע מפי הרב דבר ה', ובוזה השבעתי הטומאה בקדושת ס"ת שהיה קרוב אלי בארון הקודש, והטומאה יצאה ממנו והוא הקיא והתחיל מיד לדבר ואמר אל אמו: אמי, היכן אני. ולא ידע מאומה מה היה עמו. וכשבא למזוזה ואמרו לו לנשק, מיד נשק ג' פעמים, ומאז נשאר בריא לגמרי, ולאט לאט נתחזק והתחיל ללכת על רגליו".

כך היה מרפא ע"י תפלות ואמירת תהלים, אבל לא בהזכרת שמות מלאכים, וגם קמיעות היה נותן לשואליו. "וכן הקמיעות — כותב הוא — אינן אלא תפלות שנמצאות בסדורי התפלה ובתהלים, רק משולבות יחד למען שלא יהא כמרפא בדברי תורה כמבואר בס' קע"ט ביו"ד והיו כדרך הרופאים המערבבים כמה מיני צרי יחד והכחות פועלים, ות"ל לרוב אם היה בלי השחתת אבר פנימי באה רפואה". כלומר אם לא היה פגם באיזה אבר פנימי היה מרפא ע"י תפלותיו. ומסיים: "הארכת קצת כדי להודיע, שלא יכנס חכם לעסוק בקבלה מעשית, רק העיקר בתפלה בפה, וקמיע הוא תפלה תמידית שיש תועלת רבה להיות נענה בעת רצון, ודי בזה" (צפנת פענח, מאמר ט).

על-ידי פרסום הדברים האלה בשנת תרל"ג בספרו "צפנת פענח" כנספת לס' "נחלת צבי" של בנו, גרם לביאתם של המוני בית-ישראל אליו לבקש ממנו ישועה לצרותיהם ולכל מיני תחלואיהם. כי מספרו זה נודעו ברבים מעשי

הפלאות שלו בריפוי חולים. ביחוד מצאו הדברים הד נרחב בפולין, והמונים המונים נהרו אליו כדי להושע. גם רבני פולין מפורסמים הפנו אליו במכתבי-המלצותיהם אנשים מבני עדתם הזקוקים לישועה. ואף הם עצמם פנו אליו בבקשת קמיעות ושיתפלל עליהם ועל בני-ביתם. גריידיץ היתה סמוכה לגבול פולין ואנשי פולין ורוסיה היו עוברים את הגבול בלי רשיון בחשאי או ע"י מתת ביד לשומרים, וכך הלך וגדל זרם הבאים אליו מיום ליום. הענין הזה היה למורת רוחם של אנשי קהלתו ואף הוא עצמו נרתע מלהיות "צדיק" בעיני ההמונים, אבל לא יכל לגרשם מעל פניו ונאלץ לעת זקנותו בגיל 78 לעמוד מעלות השחר עד חצות הלילה להאזין לשיח לבם של ההמונים הדוויים וסחופים, מוכי גורל, עניים מרודים וחולים ולהתפלל עליהם ולברכם, עד כי כשל כוחו תחת המעמסה הגדולה הזאת. בשנת חייו האחרונה נחלש מאד ולא יכול היה לעמוד עוד בנטל הגדול של מאות האנשים שבאו אליו לבקש רפואה וישועה, וכן להשיב על מאות המכתבים שהיו מגיעים אליו מכל קצוי ארץ. על כן שלח, עפ"י עצת ידידיו, לעתון "המגיד" מודעה גדולה תחת הכותרת "בקשה" שלא להטריחו עוד "לא ע"י ביאה ולא ע"י כתיבה". במודעה זו הוא פונה אל קהל מעריציו ובעיקר אל הרבנים השולחים אליו אנשים עם המלצותיהם, וזו לשונו:

"שאלתי ובקשתי אל רבותי ואחי עם קודש... להוציאני ממבוכה אשר רבה היא אצלי... אם עד עכשיו הייתי עמוס בלי ערך בצרכי רבים, בשו"ת, בהוראה, ובעניני

ארץ הקדושה, לטובת רבותינו ואחינו דשם, וגם במה ששלחו שבורי-לב לכאן — עדיין יכול הייתי לעמוד בכל אלה, כי היה תהלה לאל כוחי לסבול באשר לא הוצרכתי לשמור גופי, אלא מעט. והוא מונה את מאמציו: "לא ישנתי שנת צהרים וגם לילות טבת לא היו אצלי אלא כלילות תמוז. אבל לפני איזה שנים נחליתי והייתי בסכנה, כוחי תש, והייתי מוכרח לשים שמירה רבה על גופי, והפצירו בי ידידי להעמיד בכתביהעת כרוז לבל יעמסו עלי עוד בכתובה או בביאה לכאן. אך יראתי פן איני יוצא ידי חובתי בכך וסבלתי חוץ מדרך הטבע. אך באחרונה כשיצא הקול שאני כבן-בית לפני המקום התחילו אנשים מכל המדינות נוהרים אלי שיירות-שיירות בלי סוף. ויש לי לומר כפי דאיתא בהר"ש סוף שביעית והביא במגן אברהם סי' קנ"ו מי שהלך למקום שאין מכירים אותו והם סוברים שהוא שנה הרבה ומכבדים אותו ביותר, צריך לומר להם לא שנית כל-כך הרבה. ועלי להודיע כן לא מחמת ענוה, רק האמת כן הוא. אפשר חושבים שיש לי איזה ידיעה בקבלה ועושה אני חלילה בקבלה, כבר הודעתי שטעות גדול הוא, ואני רבים שמעו בהיותם אצלי שכל הברכות שאני מברך אינן אלא ככל אדם פשוט, וכבר גליתי זאת בצפנת פענח אות ט'. וכבר איתמחו גדולי חסידי גאונים במדינות יותר ויותר מאשר נמצא ממני, ואני תש כח כאשר ראו רבים בהיותם אצלי". אבל הוא ירא פן אינו יוצא ידי חובתו מאחר שבאו מדרך רחוקה ובהוצאה רבה "פחד ה' עלי לדחותם".

הגם שהגביל זמן קבלת אנשים רק מחצות היום וגם לא ביום ב' וה' כל היום, בכל זאת ראה לעתים הכרח לקבלם גם מחוץ לזמן המוגבל, מאחר שנאסרה הכניסה לאנשים מחוץ למדינה ורבים נשקפת להם סכנת קנסים אם ימתינו פה עד שיקבלם, "ותבאנה נשים בהפצרות ובכיות כדרכן שאין מעצר להן". והוא נמצא במבוכה איך אפשר לעמוד בכך? וכבר פנה אל גדולי הרבנים לבל ישלחו אליו עוד אנשים עם המלצותיהם. "והיתה תשובתם ה' יחזק כוחי, ותמהו עלי מאד על אשר אני מבקש לפטור את עצמי מחובה כאילו הייתי עובר על דברי רב (ברכות י"ב ע"ב) שמי שיכול להתפלל על חברו ואינו מתפלל נקרא חוטא. ולא רק שלא נענו לבקשתי להצילני, אלא להיפך הוסיפו לתת מכתבי בקשה והמלצות ביד הבאים אלי. לכן מבקש אני אחר שלקחתי רשות מהקב"ה כדין להזהיר הרבה שלא יבאו לכאן אצלי לא אנשים ולא נשים וילכו אל רבותיהם שבמדינתם, שכבר נעשו על ידיהם נסים ונפלאות".

והוא מבקש מהרבנים לפרסם את אזהרתו הזאת. אבל הוא מציין: אין אזהרתו זו אלא על הביאה אליו אבל לא על "דעפּעשען" (מברקים) ועל מכתבים, את אלה יוסיף לקבל גם להבא והוא כותב: "גם אנכי חלילה לי מהדול להתפלל בעדכם. ודרכי גם עתה תמיד שבכל תפלת חול שחרית ומנחה ומעריב קבעתי נוסח לומר ב"רפאנו" נמשך למה שנאמר (מלכים-א' ח', ל"ט) "כל תפלה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעון איש

נגע לבבו וגו' ואתה תשמע השמים מכון שבתך וסלחת וגו'". וכל מי שיפנה כגון להריון ולידה קלה ולרפואות שונות אשר שכיחים הרבה, וכן אומר אני בענין פרנסה בשופי ב"שמע קולנו". וכיון שכן מספיק רק לכתב לי, שכל המכתבים שמורים אצלי כרוכים יחד במקום מיוחד". ולהלן מנמק את בקשתו לתועלתם של הרבים:

א. למנוע טלטול הדרך ובטול מעשיו בביתו וההוצאה וסכנת העברת הגבולים.

ב. לטובתו הוא שיוכל לשוב למלאכתו מלאכת התורה במנוחה והשקט ולשמירת בריאותו.

ג. למנוע "צעקות פריצי הדור המלעיגים על שמקבל אנשים כמו "רבי", וגם יראי שמים חשו הרבה. לעומת הרבנים האומרים שיש במעשיו קידוש השם — אומרים יראי שמים אחרים שיש בכך חילול השם על ידי המלעיגים". והוא שמח שלפחות לא הוציאו עליו דבה שמקבל פרס. והוא כותב: "אך כבר נשמע וידוע כבר בשנים הקודמות וכן עד עתה שאיני מקבל מאומה והרוצה ליתן, ידוע למאות רבות נפשות, שדרכי לומר: תן לצדקה מעט ודי בזה. אך גם הדבר בעצם מה שמלעיגים הרבה על קדושת ישראל נשבר לבי".

ולכן אם יפנו אליו רק בכתב — ימנעו מכל התקלות הללו.

ולהלן מתנצל: "והנה ודאי שמטעם זה לבד לא הייתי מזהיר והייתי שומר דברי הזקנים ברומי שנשאלו מן הפילוסופין "וכי יאבד ה' עולמו מפני השוטים" כמבואר

במשנה עבודה-זרה נ"ד ע"ב. אבל לצרף יש גם זאת ועדיף שנסתלק מזאת.

ובסוף מבקש „שהפונים אליו בכתב לא ידרשו ממנו לכתב תשובה (אם לא לצרך גדול שאבחון ואמצא ההכרח), שאם לא כן תהא עוד הכבדה מהביאה לכאן. ומה ששולחים בולי דאר לתשובה נותן אני התמורה לצדקה דניתא ליעבד מצוה בממונו. וכן אני נותן לצדקה ומחלק לנצרכים הפדיונים ששולחים ואיני משיב. ויש מחסרון חכמה ודעת לבקש ממני להשיב למאות אנשים שכותבים וחולפים כמה ימים לקרא כל האגרות והמברקים שמבקשים להשיב בטלגרף ברכה לחולה, ומה שרוצים רבים ממני עצה — יפנו אל גדולי הקדושים“, כלומר לצדיקים שבמקומותיהם.

כאמור, שלח הרב גוטמאכר את המודעה אל זילברמן, עורך „המגיד“, על מנת לפרסמה בעתונו וגם טלגרף אליו כדי לזרזו. זילברמן כבדו והוקירו מאד ועמד לימינו. אולם הוא מצא שהמודעה אינה די נמרצת ולא תרתיע את ההמונים מלבא אליו, וחשש מפני חילול השם שליצני הדור ילעגו לו על שנעשה רבי של חסידים, וגם חשש פן השלטונות יביאוהו בפלילים. מתוך חששות אלה לכבודו של הרב גוטמאכר ומתוך רצון למנוע ממנו תקלות אלו — עיכב את הדפסת המודעה והריץ אליו מכתב, בו מיעץ לו לשנות את לשונה וביתר תקף להזהיר לבל ירהיבו עוד לבא אליו.

המכתב נמצא בארכיון בכתב-יד וזו לשונו:

ב"ה ת"א³ תרל"ד, ליק

לכבוד ידידי וחביבי הרב הגאון האמתי וכו' כש"ת
 מו"ה אליהו גוטמאכר הי"ו, שלום וברכה. מכתבו היקר
 וגם הדעפצשע קבלתי ודמיתי להדפיס דבריו היקרים מיד.
 אבל ביום הזה קבלתי איזה מכתבים מברעסלוי ומפאזען
 וברלין הצועקים מרה על השיירות הנוסעים כעת לעירו
 מפוילין ומהערים סביבותיו וחוששין שעל ידי זה יחולל
 כבוד תורתו בעיני יושבי ארצו כי יאמרו שנעשה רבי
 מהחסידים או בעל שם ח"ו — ועל ידי זה יהי גם חילול
 השם, כי ליצני הדור רוצים לפרסם הדבר בהצייטונגען
 שלהם ומי יודע מה יאמרו פקידי הממלכה שלנו על זה
 ויוכל כבוד ידידי לבוא ח"ו גם בפלילים! מטעם זה חדלתי
 הפעם להדפיס הדברים אשר שלח לי, כי יש בהם רק
 בקשה שבל יבוא, אבל לא אזהרה שבל ירהבו עוד
 לבוא אליו — ואדרבה עוד יתן להם רשות לבוא רק
 בתנאים מיוחדים, ולכן הדפסתי איזה דברים מצדי ובוזה
 נתתי מקום לכבוד ידידי לכתוב ג"כ בנוסח כזה וגם הסירותי
 לפי שעה בדברי תלונות המלינים עליו. אקוה כי כבוד ידידי
 ישמע לעצתי הנאמנה וימהר לשלוח לי הודעה בנוסח כזה
 אשר מזהיר הוא באזהרה גדולה לבל יזיד שום איש לבוא
 אליו לענין כזה, כי לא רבי ולא בעל שם הוא וכדומה.
 אנכי עשיתי בזה המוטל עלי כדת, וכבוד ידידי יעשה
 כיד תורתו וצדקתו הגדולה להנצל מדבת עם וכו'.

והי' בזה שלום וברכה מאת ידידו אוהבו ומוקירו בלב תמים
אליעזר ליפמאן זילבערמאן.

כפי הנראה לא מצא הרב גוטמאכר צורך לשנות את
לשון המודעה, רק ביקש להדגיש כמה מלים, ודרש מבעל
ה"מגיד" להדפיסה ככתבה וכלשונה. זילברמן עשה את
רצונו והמודעה נדפסה בגליון של כ"ח אדר תרל"ד.

גם ידידו הרב צבי הירש קאלישר מטהורן השתתף
בצעריו והוא כותב לו בי"ב ניסן תרל"ד: "וצר לי בצער
אשר משא כבד יכבידו עליו רבים מאחינו בני ישראל,
אשר מצד פולין ורוסיא הוא קידוש השם, ומצד מדינתנו
בעוונותינו הרבים — חילול השם. הש"י יסיר כל רוח עקש
מעמו" (כתבי קאלישר, סי' תקיא).

מעתה, בעקבות פרסום המודעה, פחת אולי זרם שיירות
הנוסעים אליו אולם לא פסק, וגם זרם הבקשות בכתב לא
פסק ואולי אף גבר בחדשי חיייו האחרונות, כי ע"י המודעה
נתפרסם שמו עוד יותר. בט"ו תמוז תרל"ד כותב אליו אחד
מעיר וויסאקא הסמוכה לבריסק: "וכעת כאשר שמענו את
רוב צדקו של כבודו, אמרתי אבקש את פני קדשו עבור
האי גברא יקרא שיתפלל בעדו". בז' תמוז תרל"ד מבשר לו
אחד ממעריציו על הטבת מצב החולה, בת גיסו, ושולח לו
מתנה "להכנסת כלה" 25 ר"ט לחתונת נכדו.

כפי שראינו מן המודעה היה מחלק הרב גוטמאכר את
מתנות הכסף לצדקה לעניי עירו. גם מעניי א"י לא הפסיק
את תמיכתו על אף טרדותיו המרובות. בכ"ז ניסן תרל"ד
כותב אליו מצפת נכדו של הג' ר' יעקב לורברבוים (בעל

„חות דעת“ מליסא) ומודה לו על הסך ששה ר”ט פרייסיש שקיבל ומבקש להוסיף לתמוך בו: „ולמי אפנה לעזרה אם לא להדר כ”ת“. וחותם: יעקב נכד הגאון מליסא.

גם לאחר פרסום ה”בקשה“ שלו לא חדלו לבא אליו אנשים עם מכתבי המלצה מרבנים שונים. הנה מכתב מיום ב’ י”א למנין ב”י (י”א בעמר), שנת תרל”ד מהרב נחום מנשה, בהרב המנוח מהר”י, חופ”ק רופין, בדבר איש חשוב מעירו שלא זכה להבנות מאשתו עד כה ואין להם זרע. „וכבר היה אצל גדולי הדור, הרב הגאון הצדיק האבד“ק טשעכאנאווי, וגם אצל בנו הקדוש ר’ בעריש הרב דק”ק ביאלא והבטיח לו אשר יהיו לו ממנה זרע קודש, אך רוצה אשר גם כבוד אדמו”ר הקדוש יסכים לדבר זה. שם האיש אליהו הכהן בן מרים, ושם אשתו רוחמה בת פרומעט“. ומוסיף: „והנה כעת נוסעים מאת מחנות קדשו לבערלין, אם יסכים כבוד קדשו, כי הרב הקדוש דביאלא הסכים על נסיעתם שמה“.

והנה שני מכתבי המלצה מהרב וואקס מקאליש משנת תרל”ד. האחד מט’ סיון ובו כותב: „חין מליצתי יערב נא עבור הרבני הישיש מו”ה יוסף פלאטע לקרבו בצל קדשו כי הוא איש ישיש מפה ובעצמו יגיד שאלתו“. והמכתב השני מי”ט סיון של אותה שנה ובו פונה: „לכבוד גאון ישראל וקדושו וכו’, שר התורה, עמודא דנהורא, אספקלריא המאירה כקש”ת מו”ה אלי’ גוטמאכר שליט”א. מוכ”ז המופלג מו”ה מיכאל ליב, בהרב הג’ החסיד מו”ה זאב וואלף, נוסע לכבוד קדושתו. יאבה נא כבוד קדושתו לקרבו בימין צדקו ולישא

בעדו רנה ותפלה שימלא מבוקשו לטובה". בשני המכתבים חותם: חיים אלעזר בן חי' טויבא האבד"ק קאליש.

הרב וואקס בשבתו בקאליש, הסמוכה לגריידיץ, עמד בקשרי ידידות אמיצים עם הרב גוטמאכר, ולכן נטל רשות לעצמו לשלוח אליו אנשים עם מכתבי המלצה גם לאחר פרסום המודעה ב"המגיד" בכ"ח אדר תרל"ד.

מאמציו בשנת חייו האחרונה התישו את כוחותיו ויזמו של הצדיק מגריידיץ התקרב אל קצו. באסרו חג של סוכות, כ"ד תשרי שנת תרל"ה, ביום ב' אחר חצות היום, נתבקש ר' אליהו לפמליא של מעלה, אחרי שכבו ארבעה שבועות על ערש-דוי. עדת גריידיץ ליוותה בצער וביגון את רבה הנערץ למקום מנוחתו.

להלוייתו באו מפוזנא הדרשן ר' שלמה פלעסנר והרב דשם ד"ר זאב פיילכנפלד⁴. הראשון הספידו ליד ביהכ"נ ובבית הקברות נשא עליו הספד הרב פיילכנפלד. עם סתימת הגולל בסוף דבריו פנה אל עדת גריידיץ ואמר: כי מן הראוי שיכבדו ויוקירו את זכרו של רבם הקדוש ולא ימנו במקומו רב "מן החדשים והחכמים בעיניהם".

דבר פטירתו נתפרסם תחילה בעתון המקומי שיצא בגריידיץ בלשון הגרמנית: "נפל ארז בלבנון המפורסם בכל קצוי ארץ בחכמתו ויראתו גם ענותנותו ורוך לבבו ואהבתו לכל אדם, לא הבדיל בין דת לדת...". ובעתונים

4. תקפ"ז—תרע"ג (1827—1913). בפוזנא היה רב מ"תרל"ב עד פטירתו ב"תרע"ג.

„המגיד“ (י"ז חשון תרל"ה)⁵ וב„הלבנון“ (י' חשון) פירסם עליו מאמר מרדכי אליטצקי, תלמיד ביהמ"ד הילדסהיימר בברלין, ולפני כן תלמידו ובן-ביתו של הרב גוטמאכר. הוא כותב: „אני אשר למדתי ושמשתי אצל אדמו"ר הגאון זצ"ל, לילה כיום לא משתי מיד ימינו, ומרוב אהבתו אלי, כבנו נחשבתי, אשר כל תעלומותיו גלויים היו לפני“. והוא מעיד על גודל אהבתו ומסירותו של המנוח לאנשי קהלתו גריידיץ: „עמל ודאג ע"י דרשותיו אשר דרש בכל שבוע ושבוע להדריכם ביראת ה', וכל הדרשות פתח תחילה בדיני שו"ע או"ח, כדי שיהיו שגורים בפיהם תמיד ולא יכשלו“. והוא מספר על הצער וחסר-המנוחה שהיו לרבו מהמוני האנשים והנשים אשר צבאו על דלת-ביתו: „משעה הרביעית בבוקר עמדו הנשים אחרי הדלת בבכי תמרורים ולא נתנו שינה לעיניו, עד כי נמס לבבו וקודם היום פתח הדלת לפניהם“. כתלמיד נאמן ומסור היה סוגר את הדלת בפני הבאים, אבל בהגיע בכים לאזני רבו ציוה עליו לפתוח „כי טוב לב היה בטבע“.

והוא מוסיף וכותב: „בראשית בואם רגז עליהם ונתן להם להבין כי רק אדם הנהו. אבל בדמיונם השוא אמרו כי רק מרוב ענותנותו מקטין את עצמו“ — כאשר אני מפיהם שמעתי — מוסיף התלמיד. בבכיותיהם ותחינותיהם שברו את לבו. והתלמיד שואל: „ומה היה עליו לעשות?

5. בגליון מג' חשון של „המגיד“ באה מודעה קצרה על פטירתו מאת תלמידו לשעבר הד"ר גוישטט מברעסלא.

האם היה עליו לרדפם באכזריות חימה וע"י ה"פוליצי"י".
 לבו הטוב לא נתנו להתאכזר אליהם ולגרשם ע"י ה"פוליצי"י".
 כי ידע שבאו מחוץ למדינה בלי רשיונות-כניסה וצפוי להם
 עונש מאסר וקנסות⁶. גם בעלי-הבתים שבגריידיץ, שכל
 הענין הזה היה זר לרוחם, ניסו לחלצו ולגרשם מעל פניו
 ולא יכלו. הבכי של האומללים רכך גם את לבם.

צריך לדעת כי תנועת החסידות והאמונה במעשי צדיקים
 היו זרים לרוחם של יהודי גרמניה והם ראו בכל הענין הזה
 חילול השם וחילול כבודו של רבם. התלמיד כותב גם הוא
 ברוח זו ותולה את האשמה בהרבנים בפולין, אשר שלחו
 את האנשים עם מכתבי המלצה אל הרב מגריידיץ, ואף בעצמם
 באו לבקשו "שלא ימנע את עצמו מלהיות למשענת".
 ועל טענתו כנגדם "שחילול השם מתגדל במדינתנו", השיבו:
 "הקידוש השם בפולין שקול".

להלן מונה התלמיד במאמרו זה את הכתבים שהשאיר הרב
 גוטמאכר ושהוא יחד עם אחיו החכם מ' יהודה ליב סידרו
 אותם בעת למדם אצל הגאון המנוח, ו"שמרוב ענותנותו מאן
 להדפיסם בחייו כי אמר פן ההדפסה יגרום לו ביטול תורה".
 ואלה הם הכתבים: ס' "שו"ת אדרת אליהו"
 ב' חלקים; "צר צפורה", פלפלא חריפתא על כל
 שטות הש"ס (הגהות וחדושי כתב בשולי שס"ו); דרשות
 שדרש בכל שבת י' חלקים; על שמחות והספדים, ביניהם

6. התלמיד מעיר שהרב גוטמאכר התחרט על שפירסם בספרו
 "צפנת פענח" את מעשי פלאותיו.

„מרגליות טובה“ ב' חלקים; „בית רחל“⁷ ב' חלקים; „יריעות שלמה“⁸ ב' חלקים; ועוד ד' חלקים „בית שלמה“, פירוש על הגדה של פסח; „ספורי הש"ס“ על הגדות חז"ל; „אבן ספיר“, פירוש נחמד על סדר התפלה ועוד כמה מאמרים על סתומי רוזי הש"ס (מקומן בס' הרי"ף); פירוש על משניות כתב בשוליהם.

בסוף מאמרו כותב התלמיד בקיצור את תולדות חייו של רבו ומתארו: „עד אחרית ימיו לא כהו עיניו וראה בלי משקפים. לחייו הבריקו אדמימות ועיניו הזהירו אהבה וחיבה. ובזקנו הלבן כשלג ובקווצותיו תלתלים נתראה כאיש אלקים“. וחותם: הבחור מרדכי אליטצקי (תלמיד לבית הלמוד „שפת אמת“ מאדמ"ו הג' הילדעסהיימער).

בהודע דבר פטירתו בירושלים נאספו גדולי ורבני עדת האשכנזים אל ביהכ"נ הגדול „בית יעקב“ [החורבה] והרב ר' משה נחמיה פֿהַנִי, לפנים ראב"ד דק"ק חאסלאוויטש, הספידו. גם בביהכ"נ של הספרדים הנקרא „קהל גדול“ קונן עליו הרב בכור אנקוה ס"ט מקונסטנטינופול תוך הספדו על הרב יעקב אביגדור, ראש רבני טורקיה (עתון „חבצלת“, תרל"ה, ה' חשון).

*

תם סיפור חייו ופעולותיו של הגאון והצדיק מגריידיץ ולא נשלם, כי כתביו טרם ראו אור, ועוד רבים הדברים שיתגלו עם הופעתם בדפוס.

פרק ו

משפחתו

מתוך ההקדמה לספר "נחלת צבי" ומתוך המכתבים שבארכיונו של הרב גוטמאכר רואים, שהיה אב וסב למשפחה ענפה וחשובה, ובניו וחתניו היו תלמידי חכמים ותפסו עמדות חשובות ביהדות פוזנא וסביבתה. היו לו חמשה בנים, שמותיהם: צבי, זליג, מאיר, יעקב, ושלמה בונעם; וחמש בנות.

בנו בכורו, ר' צבי הירש, נולד בכ"ז סיון תקע"ח¹, התפרסם כעילוי עוד בילדותו. עליו כותב אביו הרב גוטמאכר בהקדמתו לספר "נחלת צבי" על יבמות: "ומשנת השמיני והלאה חידש הרבה חידושים בתורה, וכשבא לבר מצוה נתתי לו ללמוד סוגיא דפעוטות בבבא בתרא דף קנ"ה, וחידש בזה פלפול ארוך, אשר נמצא בחידושי למסכת בבא בתרא. ואחר שנעשה י"ג שנה שלחתי לפאזען ללמוד אצל רבינו הקדוש מו"ה עקיבא זצוק"ל, וכתב אלי רבינו זצוק"ל ישמח האב ביוצאי חלציו". רק שנה אחת למד

1. תאריך לידתו של ר' צבי לקוח ממכתב אביו אליו, שכותב: "עש"ק כ"ז סיון תרכ"ב. היום הוא יום מולדתך...". גם גיל נשואיו לקוח מאותו מכתב: "הלזה צפיתי להשיא לך אשה בהיותך בן שמונה עשרה..." — כותב אביו בצער — "דמעתי לבי באים כמעין המתגבר לעיני, בשפטי על חיים שלך", כי לא היו בנים לר' צבי מאשתו, ואפסה כל תקוה שיהיו.

ר' צבי בפונזא אצל הגאון ר' עקיבא איגר, כי חלה שם והיה מוכרח אביו לקחתו הביתה, ולמד בישיבה של אביו. מלבד ידיעה בתלמוד רכש לו ר' צבי גם ידיעות כלליות מתחום המדע "עד שנתפלאו רבים מגדולי חכמי הטבע מישראל ומהגויים עליה, שמעולם לא היה בבית-למוד-- הידיעות (כלומר בבית הספר), ורק הוא בעל "תלמוד", ובכל זאת הגיע לגדלות כזה" — כותב אביו.

בשנת תקצ"ו, בהיותו בן שמונה עשרה, השיאו אביו אשה מרת ריינה "בתולה צדיקה, בתו של ר' מרדכי וויינער מקאליש, שהיתה קרוב בת שבע עשרה". "אף שהשידוך לא היה לפי גדל ערך" של בנו, שמח אביו שמחה גדולה "מחמת שלאחר הבחינה והדרישה מצא אותה מוכשרת להיות עקרת הבית ולא כדרך הבתולות האחרות".

שנים אחדות אחר הנשואין היה סמוך ר' צבי על שלחן אביו בפלעשען, הוא עסק גם קצת במסחר, אבל רוב זמנו הקדיש ללימוד, כמו שכותב אביו: "עשה מסחרו טפל ותורה עיקר". לאחר שהרב גוטמאכר עבר לגריידיץ נתקבל ר' צבי למלא את מקומו והיה כשלשים שנה רב בפלעשען עד פטירתו בשנת תרל"א.

יותר מכל שאר בניו היה ר' צבי אהוב על אביו. עמו היה משתעשע בדברי תורה בכל עת תמיד. גם לאחר שעבר לגריידיץ היו מחליפים ביניהם שו"ת, ור' צבי היה כותב לאביו את חידושי. ר' צבי היה מסור מאד לאביו והיה בא לבקר פעם בפעם. הוא דאג לבריאותו, וביחוד לעת זקנותו.

במכתב משנת תרכ"ו מייעץ ר' צבי לאביו לשמור על בריאותו בימי החורף הקרים ולא ללכת לבית הכנסת בקור ולהזמין מכעוד זמן מקום במרחצאות לימות הקיץ, והוא מצדו מוכן לעזור לו בכסף להוצאות. הוא גם עזר לאביו בפעולתו למען ישוב א"י. ובאותו מכתב מצרף ר' צבי גם רשימת אנשים, שנתנו סכומי-כסף למען א"י.

אולם הנשואין של ר' צבי לא עלו יפה, וצער רב ואכזבה מרה היו לו ולאביו, כי שנים רבות לא ילדה אשתו גם אחרי טיפולים רבים אצל רופאים מומחים. לאחר שכל המאמצים והנסיונות של המומחים לא הועילו, וכאשר ראו שאין לה תקנה ע"י הרופאים, נסעה אתה אמה "לרב מבעלי מעשה בפולין (לאחד הצדיקים מבעלי המופת), שיברך אותה ויעתיר לה בעדה". וכשלא נושעה גם כאן ראה ר' צבי שאין עצה אלא להפרד. אולם היא לא הסכימה לקבל גט בשום אופן. כמה פעמים נסו להשפיע עליה, אולם בכל פעם היא דחתה ולא נתרצתה. ר' צבי היה עדין נפש, הוא רחם עליה ולא רצה ללחוץ עליה ולצערה "עד שתהיה קצה בחייה ותתרצה". בבכיותיה היתה מרככת את לבו ולא מצא עוז בנפשו להתאכזר אליה. אולם אביו לא יכול היה לראות עוד בצערו וכותב: "וכשראיתי שלכל הרחמנות צריך שיהיה סוף, ובפרט שהרופאים אמרו על בני שנעשה חלוש הרבה", נסע באופן מיוחד לפלעשען כדי להשפיע על כלתו שתתרצה לקבל את הגט ויותן לה חצי מן הבית ומן הרכוש. "ונתנה תקיעת כף שתקבל גט ורק בקשה להניח לה עד אחרי תשרי, אולי ירחם ה' לעשות נס בימי הדין. והייתי מוכרח להמתין.

כי באמת היא אצלי כבת מחמת צדקתה וטובה לבעלה.
 אין לשער כמה היא תולה חייה בו ובנו". אולם גם אחרי
 תשרי לא הסכימה לקבל גט. היא טענה שמוטב לה למות
 מאשר להפרד. היה בדעתו של הרב גוטמאכר לקחת את
 בנו אליו ולעזוב אותה לבדה, אולי באופן כזה תהא נאלצת
 לקבל את הגט. אבל לפי חוקי המדינה אי אפשר היה
 לנטוש אשה בלי פסק דין מוסמך של בית המשפט. על כן
 פנה ר' צבי לערכאות וצרף את תעודות הרופאים, אשר
 העידו כי מלכתחילה לא היתה מסוגלת ללדת, כי לא היה לה
 אורח כנשים. ותוך כמה שבועות ניתן פסק הדין שיפרדו.
 רק שיחצו את הרכוש כפי שהציע ר' צבי מלכתחילה.
 אולם גם אחרי פסק הדין של השופטים לא רצתה לקבל גט.
 וכך נמשך הענין כבר שלשים שנה, כפי שכותב הרב
 גוטמאכר בשנת תרכ"ו בצער רב: "חשבתי מחשבות ולא
 מצאתי. ובוה נמשך שלשים שנה ועתה בני נ"י בסוף
 ימי העמידה ואם לא עכשיו אימתי, אולי ירחם ה' שיביא
 עוד זרע קימא בעולם בעודו בכח". ופעם בהיות אצלו
 בנו ר' צבי, דנו שניהם בענין ובררו ובאו לידי מסקנה,
 כי על פי דין מלכתחילה היו הנשואין מקח טעות והקידושין
 אינן קידושין וגם מדרבנן פטור הוא מגט. אבל הרב גוטמאכר
 לא רצה בעצמו לפסוק את הדין בבית דינו וגם לפנות
 אל רבנים מן הסביבה לא רצה, לכן החליט לפנות אל
 רבני ירושלים עיר הקודש, לבית דין משלשה כוללים,
 שיוציאו את הפסק. והוא מציין: "וגם אינו דומה פסק
 מחכמי ירושלים, בסייעתא דשמיא, כדאיתא בירושלמי פ"א

סנהדרין ובאבות דרבי נתן פ' כ"ח. ומוסיף: "והנה אני בא רק כמציע דברים ולא לומר קבלו דעתי, רק אפתח השער כפי אשר שם החונן דעת ית' במחשבותי". והוא מביע את דעתו: "לדעתי אינה צריכה גט גם לא מדרבנן, כיון דהוי מקח טעות לגמרי, כיון שהיא איילנית והרופאים מעידים על כך. וכפי שאיתא בסנהדרין ס"ט ע"ב ואמאי אימא איילנית היא ואדעתא דהכי לא נתקדשה". ומביא שקלא וטריא ארוך בענין².

כפי הנראה לא יצא הדבר אל הפועל. ר' צבי מת באופן פתאומי בכ"ד שבט בשנת תרל"א בפלעשען בשנת ה"ג לחייו. זמן רב התאבל אביו על פטירת בנו אהובו, ובהקדמה לספרו "נחלת צבי" הוא מונה את שנות חייו, חדשיו וימיו³.

בשנת תרל"ג במלאות שנתיים לפטירתו, הוציא אביו לאור את ספריו "נחלת צבי" על מסכת יבמות, וגם "קן מפורשת" על מסכת קנים. ובהקדמה כותב ר' אליהו על בנו ר' צבי, שנקטף בדמי ימיו: "בכ"ד שבט תרל"ג קודם אור היום הייתי מתהלך לפני ה' בארצות החיים בודד... ולבי צעק בקרבי, בני צבי! צבי! לאן הלכת ולקחת עמך השעשועים שהיו לי בתורתך וחכמתך, אשר היו לעונג נפשי!

2. מתוך כ"י "אדרת אליהו".

3. "פתאום בכ"ד שבט תרל"א לקח אותו אלהים לישיבה של מעלה. בשנת ה"גן מחייו עלה לגן-העדן ולא הניח אחריו זרע. והיה מימי חייו שנים וחמשים שנה, ארבעה חדשים, שבעה ועשרים יום".

והשיבו לי רעיוני; מה לך לצעוק עוד אל המלך, הלא תהלה לאל עוד לך בנים וחתנים, כולם מלאים ברכה בתורה ויראת שמים, וגם מהם ומתלמידיהם שלך החרדים לדבר ה' וגדולי תורה אתה מוצא לרוות נפשך בשעשועי פלפולים במכתב, וזכית לראות דור הרביעי בבנים ובבנות".

ואף כי התנחם הרב גוטמאכר אחרי מות בנו ר' צבי בשאר בניו וחתניו, לא חדל מלהזכירו בכל הזדמנות. בספרו "צפנת פענח" מאמר י"ג הוא מביא: "ואציג כאן מה שראיתי פעם דרוש מבני הרב מו"ה צבי נ"י, ועתה בהעתקה הזאת באדר תרל"א כותב אני בעניי מבני הרב המנוח מו"ה צבי זצ"ל", והוא מביא דברי בנו ר' צבי בשו"ת "אדרת אליהו" בכת"י נמצאות תשובות שכתב הרב גוטמאכר אל בנו ר' צבי, ובתשובה (סי' י"ט) אל רב אחר הוא כותב: "ואני נטרד קצת כעת בביאת בני הרב מוה"צ יחי' אני בא בקצור".

על ר' אליהו ועל בנו ר' צבי כותב הגאון המפורסם ר' יוסף שאול נתנזון מלבוב, בעל "שואל ומשיב", בהסכמתו לספר "נחלת צבי": "האב הוא אב בחכמה בתורה וביראה, הגאון הצדיק הקדוש והטהור, המפורסם בעולם ביראתו וקדושתו, המקובל האלקי, כש"ת ר' אליהו שליט"א, וגם בנו הרב הגדול בתורה וחסידות, אשר נקטף בדמי ימיו וגם בעודו באביו".

גם שאר בניו, אעפ"י שעסקו במסחר, היו תלמידי חכמים, כמו שהרב גוטמאכר מעיד עליהם וכותב בסוף ספרו

„צפנת פענח“: „...ותהלה לאל, אם הרבה ואם מעט, כולהו זכו ללמוד גמרא ולחדש בהלימוד גם אחר שעוסקים במסחר, ויש במכתבי כמה חידושי תורה מהם.“ ר' זעליג גר בפוזנא ועסק במכירת יין כשר ואתרוגים. גם בנו ר' יעקב עסק במסחר עוד לפני חתונתו והיה תלמיד חכם. אחד מתלמידיו של הרב גוטמאכר, ר' שמעיה ראהואויו מעיר נאקעל, פונה במכתב, ז' כסליו תרי"ט, לר' אליהו ומציע לו שידוך הגון „עבור בנו הבחור המופלג החכם מו"ה יעקב העומד על משמרתו בחדר מסחרו בפוזן, עם נערה בתולה חכמה ומושלמת ביראת שדי, ושמה בינה בת מו"ה אשר לעמיל לעססער, וגם יש לה מוהר סך שני אלפים ר"ט מזומנים“. בנו ר' שלמה בונעם היה גר בברלין, ובנו מאיר גר תחילה בפוזנא ואח"כ בפריז, כפי שמעידים המכתבים, עם כתובת בית מסחרו בבירת צרפת.⁴

גם לבנותיו השתדל הרב גוטמאכר לקחת חתנים תלמידי חכמים, ממשפחות מיוחסות בישראל, ובמכתב אחד שפנה אליו יהודי אחד מפולין, הוא כותב ששמע שמציעים לו שידוך לבתו עם הבחור מאיר בן הרב ר' יהושע פאלק אוירבאך בן הרב בעל „דברי חיים“, אחי הרב ר' מאיר

4. צאצאיו של ר' מאיר הגרו לאמריקה. נכדו אדולף גוטמאכר נפטר בבאלטימור בשנת 1915 (תרע"ה). מכל בניו ובנותיו של אדולף גוטמאכר נשאר בחיים רק בן אחד, רופא־נשים ידוע בניו־יורק ד"ר אלן פ. גוטמאכר. לד"ר אלן היה אח תאום ושמו מנפרד ואחות שנפטרה. כל הידיעות האלו קבלתי מד"ר אלן הנ"ל.

אורבאך מקאליש, שעלה ארצה ישראל בסוף ימיו ונעשה לרב בירושלים. הכותב מדגיש "שהרב ר' יהושע פאלק היה סוחר ודיין בקהלת קלעטשעווע ואחר כך נתקבל כרב בסלופצע. בנו מאיר, הוא מאיר עיני חכמים בהלכה וגם מנהל במשא ומתן וממנו ישבע נחת אם יהיה חתן בתו".

לאחת מבנותיו הוצע שידוך עם גביר גדול מוילנא. מחותנו של ר' אליהו, ר' יהודה וויענער מוורשה, כותב בשנת תרכ"ה לר' אליהו: "הש"ץ הידוע משה מיכאל בא אלי בהצעה, ששמע כי הגביר הגדול מוילנא, המיליונר ר' יודל אפאטאוו, מחפש עבור בן זקוניו בת-זוג, ואינו מחפש כסף אלא בת טובים, והש"ץ מציע את בתו של הרב מגריידיץ. הנגיד הנ"ל רוצה לתת לבנו נדוניא שלש מאות אלף רובל כסף. חושבני שהצעה זו מתאימה לכבוד מחותני, פרטים יוכל להידוע אצל הש"ץ הנ"ל שהוא מוילנא. הבחור הוא בערך בגיל 18, מוכשר הן בתורה והן בחכמה ובמעלות ובמדות". וחותם: "מחותנו האוהבו ומכבדו בכל לבבו ובכל נפשו יהודה וויענער".

יש לשער שהשידוך הוצע לבתו הצעירה מרת רבקה, כי בשנת תרכ"ה היתה היא היחידה מכל אחיותיה פנויה. השידוך הזה עם הגביר מוילנא לא יצא אל הפועל, והיא נישאה בשנת תרכ"ו לבערנהארד כהן מברעסלא. וכשפירסם הרב גוטמאכר ספרו של בנו ר' צבי בשנת תרל"ג, בקשה בתו מרת רבקה מאביה לשלוח אליה לברעסלא כעשרים וחמשה ספרים על מנת למכרם שם. עוד בת אחת, ושמה ראזאליא, גרה גם היא בברעסלא. בתו מרת גוטע היתה

נשואה לר' זעליג קאגאן. בתו מרת צפורה היתה נשואה לתלמיד חכם גדול ר' שמעון טארלער, אשר גר בגריידין ועסק במסחר.

אהבה רבה רחשו להרב גוטמאכר תלמידיו לשעבר והשתתפו עמו כל שנות חייו בימי שמחתו ואבלו. לארוסי בתו הצעירה מרת רבקה בשנת תרכ"ה קיבל הרב גוטמאכר הרבה מכתבי ברכות מאת תלמידיו לשעבר ומידידיו ומעריציו. ולחתונתה שנתקיימה כעבור שנה, בשנת תרכ"ו, שוב כתבו לו מכתבי ברכה וגם שלחו לו דורונות. וכך כותב תלמידו לשעבר משה בן אברהם לעווענבערג בשנת תרכ"ו:

„שמעתי מידידי ר' ישראל כהן שבט"ו בשבט הבע"ל תהיה חתונת בתו הצעירה למזל טוב ואמרתי אל לבי הנה האדמו"ר היה עושה לי חסדים הרבה להכניס אותי ואת משפחתי בשתי החברות בירושלים („סוכת שלום" ו"מאור יעקב"), האהיה מן הכת כפויי טובה? אף אני רוצה להיות לו לעזר מעט בדבר הזה. כי ידעתי גם ידעתי שצרכי בת ישראל מרובים. ואם אדמ"ו לא צריך לי באתי לבקש מלפניו שאל יחר אפו עלי אם אבוא לפניו בדורון מעט כזה". ובסוף מכתבו מבקש ממנו „להשגיח על הסופר דשם כאשר מתקן את התפילין שלי שיכתוב הפרשיות ויניח אותם להבתים לפני אדמו"ר".

כל ימיו היה רגיל הרב גוטמאכר לחלק ממשכורתו לעניים אלמנות ויתומים והוא חי בצמצום גדול, ותלמידיו ידעו זאת ולכן השתדלו תלמידיו לעזור לו בפרנסתו ובפרט

בזמן שהשיא את בתו הצעירה בשנת תרכ"ו בהיותו כבר בן שבעים שנה.

אשת נעוריו של ר' אליהו מרת טויבא נפטרה בט"ו תמוז שנת תרכ"ד, וכעבור שנתיים — בשנת תרכ"ו — נשא אשה בפעם שניה⁵, לאחר שהשיא כל בניו ובנותיו, ולאחר נשואיה של בתו הצעירה.

תלמידו הרב ישראל וויטקובסקי מוורעשנא כותב אליו בשנת תרכ"ו, י' אדר, ומברכו: "ושוב הנני אומר מזל טוב, מזל טוב לו ולנות-ביתו על הנשואין שלו מחדש בקדושה ובטהרה, ובשעה מוצלחת כיאות בעיני אלקים ואדם, יואיל אבינו שבשמים להטיבו בשיבה טובה". ר' אליהו היה אז בן שבעים.

קצת מקרובי משפחתו של הרב גוטמאכר נזכרים במכתבים. בן אחיו ושמו מאנלי גוטמאכר היה "מנהיג וראש הקהל" ביאראטשעוו, מחוז פוזנא, ונזכר במכתבים בשנים תרכ"ו—תרל"א.

בן אחותו, צבי בן ר' עזריאל גרונט מליברפול, אנגליה, כותב אליו בשנת תרל"ד, י"ג תמוז: "דודי היקר, הנני שמח להודיעו שאני עומד בקרוב לבקרו. הייתי חולה אנוש זמן רב ובקשתי מהשי"ת שאם יעזרני לקום מחליי הנני מקבל עלי לגסוע לקבר אבות. והנה עזרני הקב"ה ואני עומד להפליג

5. אשתו השניה של הרב גוטמאכר היתה חותנתו של בנו ר' צבי (אם אשתו), אחרי שנתאלמנה מבעלה ר' מרדכי וויינער והיתה גרה בבית חתנה ר' צבי בפלעשען.

עם בני השלישי מנחם ביום הרביעי הקרוב ט"ז תמוז
מכאן באנית-קיטור להמבורג ומשם לברלין, לפאזען ולגערדיק
(גריידיץ) אליכם. ואני מקוה שדודי יסע עמי לאוסטרובה
ואני אשלם כל ההוצאות. אשתי ובני בכורי עם זוגתו וכל
ילדי דורשים בשלום הדוד והדודה. וחותם: "בן אחותו
צבי בן ר' עזריאל יצ"ו. ומוסיף שכותב מכתב גם לבן-דודו
ר' זעליג לפוזן.

והנה מכתב מאת "המחותנת מרת מירל שנעללער"
מהירשבערג. היא פונה אליו: "האכפערעהרטער הערר
ראבינער אונד געליבטער מחוטטען". וכותבת, שבעלה חזר
מאושר (כפי הנראה מהאירוסין של בנם) על שזכה להכירו
פנים אל פנים. אין די מלים בפיו להלל ולשבח. "רק דבר
אחד מצערנו ואינו יכול לשכות, שמחותנו היקר לא נתן
די אמון בדתיותנו. יכולה אני להבטיח למחותן שאין לו
מה לדאוג בנידון זה ושהמחותן יכול להיות בביתי וישמח
לראות כיצד הכל מתנהל ב"ה... ה' יתברך בעצמו בא
ומזכיר לנו את חובותינו. עכשיו אני, מחותני היקר, חולה
וגם זה, אני סבורה, לטובה מהשי"ת. אני כבר אשגית על
כלותי כפי דרישת דתנו הקדושה. בקיץ כאן המרחץ היפה,
מעין נהדר, ועד לחורף נשתדל שתבנה בהירשבערג מקוה-
טהרה. אני בעצמי אהיה לדוגמא. רק שהשי"ת יתן לי
בראות. יכולתי הרבה להגיד, אבל בענינים קדושים אי-אפשר
כ"כ לדבר, אי-אפשר הכל לכתוב ואי-אפשר הכל לספר.
אני מרשה לעצמי לברך את כבוד מחותנו הרב הנכבד
לארושי בני רדל מקרב לבי ומאחלת שיזכה לראות אצל

שני בניו היקרים ונכדיו וניניו שהשי"ת יתן שברכותיו תתקיימנה". לבסוף מבקשת שיתפלל בעדה שתוכל למלא תפקידיה בבית ובחנות כפי הדרוש, ומסיימת שמתפללת לה' בעד אריכות ימיו ובריאותו: "כי הוא העטרה המקשטת את כולנו". וחותמת: "המכבדת אותו מקרב לב מירל שנעללער", ומוסיפה: "בעלי איננו והוא יכתוב לחוד. ילדי דורשים שלומם, ביחוד מאיר ורבקה-אסתר. רדל עוד לא חזר מהכלה שלו"⁶. ובסוף מוסיפה: "רצוף בשביל רבי מאיר בעל-הגס".

היו לו לרב גוטמאכר גם קרובים עניים שתמך בהם. הנה מכתב מגיסו שאול לעדערמן מיום ב' כ"ג כסליו תרכ"ה: "לכבוד גיסי וכו' וכו' צדיק וחסיד כש"ת מו"ה אלי' נ"י". הוא מודיע לו כי מכתבו הגיע לידו לפני ראש-השנה ומודה לו על התשורה שני ר"ט כסף. ולהלן מתאונן על מצבו הקשה: "יאמין לי גיסי כי בעת כתבי אמרים אלה עיני נוזלים דמעה כי עודני מטרה לפגעי הזמן כי אפס כסף, ובביתי אין לחם להטריף נפשי ונפשות בני ביתי. לכן אתחנן אליו יהי נא חסדו עמדי להושיעני ולתמכני בימין צדקו כפעם בפעם. וגם בקשתי למחול לכתוב לבנו היקר לעיר פאזען להושיענו בכל מה דאפשר". כיצד הוא גיסו ואיפה גר — לא ברור מן המכתב.

רק בנו בכורו ר' צבי תפס רבנות. שאר בניו וחתניו

6. לא ברור מהמכתב עם מי הם קשרי החיתון. יש לשער כי הכלה היא נכדתו מאחד מבניו או מבנותיו.

עם היותם תלמידי חכמים עסקו במסחר. דאגות גדולות וצער רב היו לו להרב גוטמאכר מבניו וחתניו הסוחרים. לא תמיד שחקה להם השעה, וכל תקלה שאירעה להם במסחרם פגעה באביהם הצדיק. קרה שאחד מחתניו עמד לפני פשיטת רגל, דבר שהיה פוגע בכבודו ובמעמדו של הרב גוטמאכר והיה גורם חילול השם גדול בכל רחבי גרמניה, כי הרב גוטמאכר היה מפורסם מאד ומקובל על כל שכבות העם בין היהודים וגם בין הגויים. כידוע היו יהודי גרמניה שומרים בקפדנות על הגינות ויושר במשא ומתן, אף אלה מהם שהיו מקילים במצוות שבין אדם למקום, ופשיטת רגל נחשבה לחרפה גדולה.

ביקש הרב גוטמאכר מוצא לכסף כדי להציל את חתנו מן החרפה הגדולה וכדי למנוע חילול השם. הוא עצמו חי בצמצום משכר-הרבנות שקיבל, וחלק משכרו זה היה מחלק לצדקה. בצר לו נאלץ להשפיל את עצמו לפנות אל הנדיבים הגדולים שבגרמניה ומחוצה לו. הוא פנה אל השר מונטיפיורי באנגליה ע"י מזכירו ד"ר לוי. הדבר היה בקיץ שנת תר"ל. והרב גוטמאכר היה אז כבר בן שבעים וחמש. השר מונטיפיורי כרגיל היה טרוד תמיד בענינים שונים ולא שעה כנראה אל פניתו, או שמזכירו הד"ר לוי, שלידו הגיע המכתב, לא מסרו לשר. הרב גוטמאכר חזר וכתב מכתב אחר ושלח אותו אל אחד מתלמידיו לשעבר ר' אליעזר שאול שהיה לפניו אבד"ק טשייעווא ועתה ישב ברמסגייט (ליד לונדון) ב"ישיבה". "ישיבה" זו או "בית המדרש" לחכמים כפי שנקרא, נוסדה ע"י השר מונטיפיורי בשנת תרכ"ט על שם

אשתו יהודית למלאות שבע שנים לפטירתה, ונמצאה תחת הנהלתו של מזכירו הד"ר לוי. המוסד הזה היה כעין "שבת תחכמוני" והיה מיועד לזקני תלמידי חכמים שבאו ממקומות שונים ושמלאו כבר כרסם בש"ס ופוסקים. אל תלמידו הנ"ל פנה הרב גוטמאכר ובקשו למסור את מכתבו המצורף אל הד"ר לוי. ומתלמידו קיבל תשובה, מכתב ארוך ובו תיאר התלמיד את הקשיים שנתקל בהם בדברו עם הד"ר לוי, כי אל השר עצמו אי אפשר להגיע. לפי דברי התלמיד הזה, הד"ר לוי "הוא קפדן גדול בטבעו והשיב כי הוא כעת מוטרד מאד וכי כבר קיבל לפני חודש מכתב מהרב מגריידיץ בענין זה"⁷. ועתה מייעץ התלמיד לרב גוטמאכר לכתוב עוד מכתב אל ד"ר לוי ויסביר לו כי אמנם לא היה רוצה להטריד את השר "בענינים כאלה אשר רבו המבקשים, עם כל זאת דבר זה הוא יוצא מן הכלל". ואל השר עצמו יפנה במכתב

7. התלמיד הזה אינו מרוצה מדרכי הנהלת המוסד. הוא מתאונן: "ואם נפל עתה גורלי להיות בטלן ועבד עבדים, כי הד"ר לעזרי" הוא "ראש הישיבה" שלנו ולא ללמדנו הוא בא, כ"א הלכות דרך ארץ וקפידות [= הקפדות] לפי דרכי המדינה ולפי העת והזמן אשר לא שערום אנשי מדינתנו ואבותינו ואבות אבותינו. ומהשר שליט"א אין זה תימא, כי הוא אינו בעלתורה כידוע והסבין עם ד"ר לעזרי" משך שלש ושלושים שנה... וגם אנחנו לא יכלנו לדבר אליו עד הנה כ"א ע"י ד"ר לעזרי". ועוד הוא מספר: "ופעם בא הנה הרב ר' רפאל נטע רבינוביץ המדפיס במינכען חיבוריו "דקדוקי סופרים" ובאותו פרק היינו נקראים לפני השר לסיום ספר ובקשנו מהשר שיקרא גם אותו ולא שמע לדברינו".

וינמק את בקשתו: "שאם חתנו, חס ושלום, יכנס בבאנקרוט יהיה חילול השם הנוגע להכלל כמעט בכל מדינת אשכנז, אחרי שמר הוא המתעסק בעניני הכלל". וכן מיעץ הוא לו לפנות אל הרב הראשי באנגליה הרב אדלר, ולכתוב שנית אל השר רוטשילד בלונדון "וביותר אל אשתו, כי היא בעלת צדקה באמת", וכן אל הגביר הצדיק רוטשילד מפפד"מ. ועוד מיעץ לו לפנות אל "גבירי המבורג המפורסמים בצדקותיהם, ובקופנהגן האחד המפורסם בצדקותיו ויש לו ביהכ"נ שלו, מר יחקור אחריה, כי שכחתי שמו, וסיפר לי אחד המסובבים אשר נתן לו 40 ר"ט דרך עברו שם". וכן אל הגבירים האחים הירש ויוהן האף וכד' בברלין. ואל הרב דק' ספרדים בלונדון "שהוא הסוכן מהצדקה של הגביר האדיר ששון", ואל הד"ר אלברט כהן בפאריז "והוא איש טוב ומטיב באמת וגם הרבה לעשות".

לא ידוע מה מן העצות האלה קיבל הרב גוטמאכר, ואל מי עוד פנה מלבד השר מונטיפיורי, וממי נעזר. ידוע רק שעם השר מונטיפיורי עמד בחליפת מכתבים בענייני כלל ישראל וישוב א"י, והשר כתב אליו בכבוד רב.

והנה אחד ממכתביו אל הרב גוטמאכר בו הוא מודיע לו על פעולתו למען יהודי מרוקו בשנת תרכ"ה: לכוּד הרב המאה"ג המופלג בתורה ובחכמה, שלום וברכה. יען אשר ידעתי כי נכספה וגם כלתה נפשו לדעת את כל ההליכות אשר הערכתי לישע עמי, באתי היום להריץ אל מעלת כבוד תורתו את דברי הספר (המכתב) אשר ערכתי

לפני ראשי-על וזקני העדה היושבים תחת ממשלת השולטן
יר"ה בערי מאראקקא להראותם הדרך אשר ילכו למצא חן
בעיני המלך והשרים. יתב' ברב רחמיו וחסדיו יאר פניו
אלינו ויחננו ויקבץ נדחינו וימהר לגאלנו.

כעתירת מוקירו הנאמן

משה מונטפיורי

